

2025/5 • XXXII. évf. 5. szám

Ára: 800 Ft

FOLK MAGAZIN

TÁNC HÁZ ALAPÍTVÁNY 1994

*„Ókútból friss víz” – Lukács Miklós, Borbély Mihály, Farkas Zoltán „Batyu”, Barcza Horváth József, Dés András
(Folk Hétvége, Hajdúszoboszló, 2022. július 24. – fotó: Szatmári Zsolt)*

*Farkas Zoltán „Batyu”
(Táncitanítás a Budapest Cirkuszművészeti és
Kortárástánc Főiskolán)*

*Sipos Mihály, Hamar Dániel, Tóth Ildikó „Fecske”, Farkas Zoltán „Batyu”, Porteleki László, Éri Péter
(Muzsikás karácsonyi koncert, Müpa, 2017. december 28. – fotó: Hrotkó Bálint)*

A TARTALOMBÓL:

8. A KASSÁK-KLUB VENDÉGEI
Vitányi Iván és a Muharay Együttes
SEBŐ FERENC SOROZATA
10. Zenei ősöm: Tersánszky Józsi Jenő
Sebő Ferenc
11. Martin György és a szinkópás
dudazene
Kozák József
15. Az utolsó erdélyi gyűjtés
(Martin Györgyre emlékezve)
Simoncsics János
17. Copán György bálványosváraljai
furulyás-énekes népzenei világa
Pásku Veronika
18. MAGTÁR
Szász Rozália: Székely sirató
SZÉKI SOÓS JÁNOS ROVATA
20. KENDŐMESÉK
Marcsa fekete kendője
Arany Piroska
22. Hétköznapi luxus...
Kiállítás a Néprajzi Múzeumban
24. Táncházak Éjszakája 2025
Orbán Miklós képriortja
27. Emléktábla Vargyas Lajos tiszteletére
Vargyas Gábor
29. Emlékeim Vargyas Lajosról
Pávai István
30. TALLÓZÓ: Az ifjúsági „szervezetek” III.
Írta: Nagy Olga – P. VAS JÁNOS ROVATA
33. Fodor „Selyem” János emlékére
Szappanos Tamás
34. Székely hagyományok – 7.
Simó Ilona
38. Muharay Elemér élete...
Varga Kamill, Héra Éva
42. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
Jókai és a magyar ételörökség – 4.
Ételek Jókai műveiben
Juhász Katalin
46. Sue Foy angol nyelvű ismertetője

„Vigyázzatok, nehogy kiénekeljék a sajtót a szátokból!”

Interjú Farkas Zoltán „Batyuvál”

Amikor leültünk beszélgetni Farkas Zoltán „Batyuvál” néptáncművész-koreográfussal, Harangozó-díjas, érdemes és kiváló művésszel, megegyeztünk, hogy nem a száraz tények, a bárhol fellelhető életrajzi adatok mentén haladunk, hiszen azok elérhetőek bárhol a világhálón, s ha már beszélgetünk, akad(hat)nak érdekesebb vagy fontosabb kérdések is.

– Nyilvános adatbázisokból sok minden tudható rólad, például az is, hogy ’56 tavaszán születted Nagykanizsán. Azt gondolom, sem a lokáció, sem az idő nem teszi magától értetődővé a néptáncos való kötődésedet...

– Az én táncos karrierem a labdarúgás felől indult, gyerekként a Nagykanizsai Olajbányász csapatában fociztam kapusként. Ezt nagyon szerettem, s a sorsom tulajdonképpen azzal döntött el, hogy a focipálya kerítésének túoldalán volt a Fabik Károly Úttörőház, amiben néptáncos csoport is működött. Az iskolában mondta az egyik srác, hogy ő jár „valami népi táncre”. Amikor megkérdeztem, hogy az milyen, akkor mondta, hogy van egy zongorista, meg vannak fiúk és lányok, és néha elmennek táncolni idegen városokba. Ez utóbbi felkeltette az érdeklődésemet, és elkezdtem járogatni, ami azért is jó volt, mert a fociedzés után csak átugrottam a kerítésen, és már táncolhattam is. Egy idő után az edző mondta, hogy „ez így nem lesz jó, Zolikám, döntenie kellene, hogy tánc vagy foci!”.

A nagy dolgok ilyen helyzetekben dőlnek el egyetlen pillanat alatt. Az suhant át a fejemen, hogy focistából baromi sok van, ráadásul a táncban lányok is vannak...

– És tényleg mentetek idegen városokba?

– Persze, képzeld el, voltunk mindenféle fesztiválokon, eljutottunk Nagykapornakra, a debreceni néptánc szaktábor is hatalmas élmény volt. Izgalmas volt az egész. Aztán egyszer az egyik srác hozott egy újságkiadvást, amin az volt, hogy az Állami Balettintézet néptánc tagozatára lehet felvételizni. Szemünk-szánk elállt! Budapesten? De az egy nagyváros, meg messze is van! Jó-jó, de ott van villamos is, meg vannak négerek! Ez utóbbi nagyon izgatott minket, mert mi, Nagykanizsán még soha nem láttunk fekete bőrű embert... Aztán a szülők kitöltötték a papírokat, s egyszer csak jött a hír, hogy lehet menni felvételizni. Nagykanizsáról vagy öten-hatan is felutaztunk a több napig tartó felvételire. Emlékszem, mentünk a 63-as villamoson, és a Múzeum körúton még négert is láttunk. Már ezért megérte feljönni!

Aztán pár nap után, mert állati sokan felvételiztünk, rájöttünk arra, hogy ezt komolyan kellene venni, ha már egyszer eljutottunk idáig. Az lett a vége, hogy kétezerrel több fiú és nagyjából ugyanannyi lány közül felvettek összesen harminc-negyven embert. Ez már önmagában is adott valamiféle tartást, ami akkor még nem volt tudatos, de évek múlva érett azzá.

– Ez a néptánc tagozat kezdeti időszaka...

– Igen, most volt az ötvenedik évfordulója a végzésünknek, kaptunk aranydiplomát, és izgalmas volt találkozni az akkori társakkal, akik szanaszét szaladtak a világban...

– Milyen volt az éppen csak elindult néptánc tagozat?

– Timár Sándor és Györgyfalvy Katalin voltak a mestereink. Timár tanította az eredeti anyagot, amit úgy kell elképzelni, hogy ő hétvégén járt gyűjteni, járta a vidéket a Felső-Tisza-vidéket, Szatmárt, Erdélyt. Aztán a következő héten rajtunk próbálta ki a frissiben felgyűjtött anyagot. A jutalom pedig az volt, hogy aki jól teljesített, azt Timár elvitte magával a következő gyűjtőútra. Ez hatalmas élmény volt, hiszen el sem tudtuk addig képzelni, hogy miként zajlik egy ilyen

Címlap: Farkas Zoltán „Batyuvál” – fotó: Gálos Mihály Samu / Fitos Dezső Társulat

gyűjtés. Utólag azt gondolom, módszertani szempontból nagyon fontos volt, hogy – részben a technikai lehetőségek hiányában – mi nem filmekről tanultunk, hanem Timár közvetlenül adta át azt, amit a terepen felszedett. Harminc-negyven évvel később jöttem rá arra, hogy mennyire jó volt, hogy előzők nem a filmekkel kellett bíbelődnünk.

Györgyfalvai Katalin is fantasztikus volt, nagyon szerettük. Sokat tanultunk tőle a zenéről, a ritmikáról, a mozgásokkal való játékról. Ő megmutatta, hogy amikor azt hisszük, hogy tudunk már valamit, akkor azt érdemes megnézni más és más szempontok szerint, hogy mivé alakulhat. A sok szempontú megközelítés és az ebből fakadó tudás az, amitől hitelessé lehet egy-egy tánc típus. Nem csak az eredetit kellett megtanulni, de azt is, hogy azzal miként lehet játszani, hogyan lehet különböző helyzetekben alkalmazni. Persze, ez is olyan tudás, aminek az értelme csak sokkal később kristályosodott ki.

– *És ebben az időben indult a táncművelés is...*

– Mi az első pillanattól kezdve ott voltunk a Liszt Ferenc téren, a Kassákban, az FMH-ban. Azt tudtuk, hogy a táncművelés lényege a szabadon improvizált tánc, s részünkről ez úgy nézett ki, hogy amit nappal megtanultunk az iskolában, azt este előadtuk a táncművelésben... és azt hittük, hogy improvizálunk! Elhittük, hogy ha ebben a környezetben nyomjuk azt, amit az iskolában felszedtünk, az már improvizáció. Pedig, de-hogy! Innen jutottunk el szépen lassan addig, hogy mi is az improvizáció valójában. Mennyire kell és lehet megemészteni a tanultakat? Mennyire kell lemenni a mélyére? Mennyire kell átítatódni a táncvalóhoz, hogy az a sajátod legyen, és abból alkotni, sőt újraalkotni tudj? Az „újraalkotás” az, ami fontos, mert ez viszi tovább a hagyományt, ettől lehet élő a hagyomány. A tánc él, és nem arról szól, hogy melyik vitrinből veszek elő valamit, ami leporolva még használható. Persze, a vitrinnek is fontos szerepe van, csak nagyon kell tudni, hogy melyik helyzetben hová kell nyúlnom, és mit kell elővennem. S nap mint nap megtörténik, hogy más szempont szerint kell elővenni és felhasználni a táncról megszerzett tudást. Ilyen szempontból is fontos tapasztalás volt együtt nőni a táncművelészekkel, amelyekben aztán elkezdtünk tanítani is.

– *Egy frissiben indított szakon, egy éppen bimbózó táncművelésbe csöppenne mennyire volt képed arról, hogy mi következik utána. Volt lehetőség vagy szándék valamilyen „életút tervezésére”?*

– Ezzel én nem foglalkoztam. A pillanatban éltem, azt akartam megragadni, ami-

Farkas Zoltán „Batyú”, Tóth Ildikó „Fecske”, Stephen és Susan Kotansky (Stockton, CA, USA, 1988)

re adódott is milliányi lehetőség. Volt, amikor túl kellett élni, volt, amikor meg kellett oldani, volt, hogy fel kellett oldódni a pillanatban. Aztán ezek a pillanatok vezetnek tovább és tovább. Így kerültem a Magyar Állami Népi Együttesbe, így tanítottuk számos-számtalan vidéki együttesnél is. Nem terveztünk mi akkoriban, csak mentünk és megoldottuk a feladatot, ami szembe jött. Nem volt „terv”! Ami persze a mából nézve különös lehet, a mai fiatalok másként vannak behuzalozva, nekik már életútra vonatkozó terveik vannak. Bennem ilyenmi fel sem merült.

– *Ha már szóba került a Magyar Állami Népi Együttes, nemrégiben [folkMAGAZIN 2024/6.] Kakuk Pál hozott fel téged az egyik olyan kulcsfiguraként, aki az új szemléletet behozta az együttes életébe...*

– Az, hogy konkrétan velem mi történt, talán nem is olyan fontos, inkább arról beszélnék, ami a mai fiatalok számára fontos lehet. Nekünk lehetőségünk volt arra, hogy személyesen beszéljünk Rábai Miklóssal, aki nagyon várt minket. Rajta érezni lehetett, hogy tudja: az eredeti táncoknak eljött az ideje, amihez mi nagyon kapóra jönnénk az együttesnek. Ő érezte, hogy ez a jövő útja, de mire mi oda kerültünk, addigra ő meghalt, és talán Létai Dezső és Váradi Gyuszi bácsi vezette az együttest. Az eredeti anyagok kapcsán elég felemás helyzet volt. Mi villogtunk, meg pofátlankodtunk, s ezt sok idősebb táncos zokon vette. Voltak ellentétek, s nem úgy volt, hogy mindenki a tenyerén hordozott minket! Voltak, akik nem akartak tudomást venni az új helyzetéről, voltak, akik nem szerették vagy nem is tudták ezt befogadni. És voltak néhányan, például Kakuk Pali, akik inspiráltak min-

ket, és kíváncsiak voltak arra, amit mi már tudtunk. Ez a helyzet akkor fordult jobbra, amikor 1981-ben Timár Sándor „Mesti” odakerült az együttes élére.

– *Majdnem egy évtizedet töltöttél a MÁNE adta keretek között...*

– Egy ekkora együttesben sok ember van, s ha valakinek akarata, véleménye van, az nem szül jó dolgot. Egy ekkora együttesnél „megvalósító táncosokra” van szükség. Ezt mi nem igazán tudtuk. Mentünk, mint a vaddisznók, mondtuk és csináltuk azt, amit fontosnak gondoltunk. Ebből persze furcsa szituációk adódtak, és megérett a helyzet, hogy továbblépjünk. Zsuráfszky Zoltánnal ekkor csináltuk meg a Kodály Kamaratánc együttest, s akkortól a saját utunkat jártuk... Nem tudom, hogy az ilyen – részben hatalomról, tudásról és szándékokról szóló – folyamatokat lehet-e, lehetne-e okosan vagy okosabban lerendezni.

– *Túl azon, hogy szűk volt a „megvalósító táncos” szerepe, valahogy koreográfus is lett belőled. Miként zajlott akkoriban egy ilyen folyamat?*

– Timár nagyon-nagyon népszerű volt, és sok helyre hívták koreográfiát csinálni. Mi, fiatalok pedig mentünk és előkészítettük az adott táncanyagot a vidéki tánc csoportnál. Amikor Timár Mesti megérkezett, akkor neki már egy általunk előkészített alapra kellett rátenni a koreográfiát. Ebben az időben én még azzal se törődtem, hogy mennyi pénzt kapok – kapok-e egyáltalán – az ilyen munkákért. Volt olyan, hogy azt se tudtam, miből megyek haza. Volt, amikor adtak pénzt, volt, amikor nem adtak...

Ebből az egészből aztán az lett, hogy akik megismertek, azok visszahívtak tanítani, s már egyenes volt az út, hogy én csináljam

a koreográfiát, ha már úgyis ott vagyok. Az első ilyen együttesem a szekszárdi Bartina volt, ahol befogadtak és örültek nekem. Elkezdtem vissza-visszajárni, készültek a koreográfiák, amiket aztán elvittek Zalaegerszegre, Szolnokra... Az eredeti táncanyagokból áradó frissesség akkor nagyon hatott mindenkire. Az meg ráadásnak számított, hogy a táncok kapcsán véleményem is volt, és el-elültettem egy-egy gondolatot zeneileg vagy formailag. Ezek a koreográfiák „szóltak valamiről”, bár ez sem volt követelmény, hanem csak jött magától. Jók voltak a visszajelzések: értették, értékelték és díjazták ezeket a koreográfiákat. Aztán egyre több helyre hívtak, és ketten-hárman – Zsuráfszkyval és Végő Miklóssal – szinte lefedtük az egész országot: Szekszárd, Pécs, Gyöngyös, Debrecen, Jászberény... Székesfehérvárra is így

jutottam el, és ott ismertem meg a későbbi feleségemet, Tóth Ildikó „Fecskét”, akivel azóta mindenben együtt mozgunk, együtt gondolkodunk és dolgozunk. Szóval, mindaz, amit innentől elmesélek, úgy értendő, hogy Fecskével közösen csináltuk.

– *Jól sejtem, hogy nem nagyon volt konkurenciája annak, amivel ti jártátok az országot?*

– Akkoriban tényleg nem nagyon volt konkurenciánk, olyan anyagismerettel rendelkezünk, ami mellett az idősebbek nem nagyon tudtak labdába rúgni. Amikor '83-ban összeraktuk a Párhuzam csoportot, mindenkinek leesett az álla. S hogy ezt mennyire szerettétek? Nem nagyon volt más lehetőségük. A vidéki városokban is alakultak sora táncházak, ahova egyrészt hívtak minket tanítani, másrészt meg elkezdtük a zenekarokat elkísérni a táncházas fellépéseikre.

Például a Sebő együttesnél mindig volt egy koncert, aztán következett a táncház, és óriási volt az érdeklődés, az emberek meg akarták tanulni ezeket a táncokat. Később a Muzsikással már tudatosan szerveztük ezeket az alkalmakat, és nagy rendszerességgel résztvevője voltam a Molnár utcai táncházaknak is... Ennek persze az volt az egyik hozadéka, hogy sok helyen felbukkanva, sok emberrel találkozva, sok ember szeméből olvasva, sokak mozgását figyelve meg lehetett tanulni, hogy miként kell tanítani.

– *Közben elkezdtek külföldi magyar táncegyüttesek is hívni titeket...*

– Ahogy terjedt a hírünk, elkezdtünk Kanadába kijárni, és ottani táncegyütteseknél tanítani. Ebből születet egy életre szóló barátság, amiből ráadásul nagyon fontos dolgot tanultam a tanítás kapcsán. A New Yorkban élő Stephen Kotansky, aki balkáni táncokat tanít, hallott arról, hogy beleástam magam a lakócsai horvát táncokba. Teljesen váratlanul megkeresett minket, s olyan barátság alakult ki, hogy – csak azért, hogy Ildivel és velem beszélhessen – nekiállt magyarul tanulni...

– *Mit tanultál a tanításról?*

– Tőle láttam azt, hogy hogyan kell és lehet úgy táncot tanítani, hogy azt az emberek szeressék. Elámultam, mert persze mindenki tanít valahogy, vannak elképzelései, meg akar valósítani valamit, és mindenkinek véleménye van mindenről. Sok-sok adatot akarnak beletömni a tanításba. De Steve nem így csinálja! Azt láttam, hogy mindenki állatira élvezi, hogy tőle tanulhat. Pedig ő csak akkor csöpögteti az információkat, amikor arra tényleg szükség van. Ő volt az a minta, akire azt mondhattam, hogy zseniális, és ilyet még soha nem láttam: dinamikai játékos, könnyedség, figyelem a közönségre, mozgásépítés...

Ennek eredményeként kezdtem el tudatosan figyelni arra, hogy kinek tetszik az, amit én csinállok. Ez egy olyan fontos kérdés, amire a tanárok egyáltalán nem nagyon figyelnek oda. Én mindig megkérdem magamtól: „Te, figyelj, Batty, tetszik ezeknek az, amit csinálsz?”. Ma már a pillantásukból tudom, hogy sikerült-e megfogni őket. Azt is mondhatom, hogy az arcukat látom, és nem az álarukat. És ez engem irányít, ha látom, hogy nem tetszik, nem köti le az, amit csinállok, akkor fordítok rajta, s várom, hogy a nemtetszésből tetszés legyen.

Nagyon fontos, hogy az emberek közötti energiaáramlást ne gátoljuk, ne korlátozzuk, hanem megteremtjük azt a csatornát, amin tovább lehet vezetni. S ha ezt sikerül összepárosítani a hitelességgel, akkor nem csak a tanuló, de a tanító számára is izgalmas lesz az, ami megtörténik.

Farkas Zoltán „Batty”, Éri Péter, Tóth Ildikó „Fecske”
(Muzsikás koncert, Müpa, Budapest, 2017. december 28. – fotó: Hrotkó Bálint)

– Ha már szóba került a „hitelesség”, kicsit beszéljünk erről is, hiszen ez olyasmi, amin sok múlik, mégis mintha maga a fogalom sem lenne tisztázva.

– A hitelesség nagyon fontos, és ahhoz, hogy beszélhessünk róla, meg kell érteni, hogy egészen mást takar a hitelesség egy óvodai csoportban, mint a Néprajzi Múzeum által rendezett szakmai programon...

– Mondanál erre példát?

– Amikor külföldön tanítunk, akkor fokozottan kell figyelni a hitelességre, nagy hangsúlyt kell fektetni az archív muzsikákra, az eredeti viseletekre, s mindarra, ami attól a közegetől alapból távol van.

Aztán, például egészen más hangsúlyokkal kell dolgoznom akkor, amikor a Budapest Cirkuszművészeti és Kortárs Tánc Főiskolán tanítok. Ott a történetet nem az archaikus zenék és viseletek felől kezdem, mert az ottani társaságot nem ezzel lehet megfogni. Az a lényeg, hogy őket egészen máshonnan indítva, tizenhárom lépcsőfokon fellépkedve elviszem a hitelességig. Amíg megtesszük az utat, nem kötök az orrukra semmit, inkább csak játszunk zenével és mozgással. Aztán egyszer csak eljutunk a végeredményig, ami mondjuk, egy autentikus kalotaszegi legényes. De még itt sem mondok semmit, megvárom, amíg ők kérdik: „mi ez a marhájó dolog, amit csinálunk?”. Ilyenkor sem kell még rávágni semmit, hanem vissza kell kérdezni, hogy tényleg érdekl-e őket, s ha igen, akkor el lehet nekik mondani, hogy ez a kalotaszegi legényes... és akkor el lehet mesélni azt, amit érdemes tudni. Ha ilyen helyzetben, „utólag”

Farkas Zoltán „Batyú” és az Új Gereben együttes – fotó: Sira Alexandra

kezdek csak mesélni Erdélyről, akkor úgy szívják az információt, mint szivacs a vizet. Utána, mert kíváncsiak lettek, érdemes mesélni nekik a férfitáncokról, s aztán a férfi és a nő kapcsolatáról, arról, hogy Kalotaszegen nem az a „vagány”, aki kiírja magára, hanem az, akinek a szavai és a tettei fedik egymást, és nincs benne kamu. Így, ebben a sorrendben sok, a táncon is túlmutató dolog megérinti, megérintheti őket... ha én jól tanítok. Aztán már csak egy lépés, hogy ezek a gyerekek magánszorgalomból megjelennek Kalotaszentkirályon a táncbörben.

Ugyanez a folyamat egészen másként történik egy néptáncgyűttestnél, ahol mindenki azt hiszi, hogy mindent tud, hiszen lemásolva megtanultak mindent az utolsó csetintésig. Náluk, a hitelesség jegyében a szabadságot kell belevinni a tanításba. A zenében ugyanúgy, mint a mozgásban. Szét kell dobni a mozgást ezerféleképpen, és ki kell lökni őket a komfortzónájukból, amíg el nem bizonytalanodnak, hogy tényleg tudják-e azt a legényest, amiről eddig büszkén elhitték, hogy tudják. Aztán, ha elbizonytalanodtak, akkor el lehet kezdeni építkezni, megmutatva azt, hogy nem csak úgy lehet, ahogy ők eddig hitték. Ilyen helyzetben kell megmutatni, hogy a táncban igenis szerepe van annak, hogy a táncos milyen hangulatban van. A képzett táncosnak azt kell megmutatni, hogy nem az a profizmus, ha mindig egyformán táncol, hiszen a tánc nem egy gépies folyamat és ő nem robot.

A végeredmény minden esetben ugyanaz, a táncos rácsodálkozik a táncra: „jé, mennyi minden van benne!”. És ez az, ami biztosítja, hogy a tanítás érdekes legyen az oviban ugyanúgy, mint az egyetemen. Ezzel a felismeréssel lehettem érdekes például akkor, amikor Martha Graham társulatának hatalmas afroamerikai táncosait tanítottam szat-

mári verbunkra. Persze, profik voltak, meg tudták csinálni azt, amit kértem, de közben potyogott a könnyük a gyönyörűségtől, mert ilyet még nem tapasztaltak...

– A táncosok és táncgyűttestek életét nagyban befolyásolta a rendszerváltás időszaka és az ezzel járó változások...

– Én nem foglalkoztam ezzel, már a változások előtt egymásra találtunk a Muzsikással és velük hatalmas missziót hajtottunk végre szerte a nagyvilágban. Amikor a rendszerváltás zajlott, akkor én már önálló voltam, s ha hívtak valahová, akkor mentem. Szerencsém volt, hogy nem függtem sem táncgyűttestektől, sem más nagyobb struktúráktól. Túl azon, hogy a Muzsikással jártuk a világot, mindig mentem oda, ahová éppen hívtak. Körülbelül most is így működöm. Persze, látom a folyamatokat, például azt, ahogy az elmúlt évtizedekben az iskolákban intézményesült a néptáncoktatás. Ez egyrésztől nagyon jó és fontos, ugyanakkor nem tetszik, hogy a gyerekek érdeklődését nem igazán tudják felkelteni, és így a gyerekek lekopnak. S ha megkérdem, hogy hová tűntek, akkor kezdődik a rizsázás... De engem nem érdekel a mellébeszélés. Az érdekel, hogy – amint erről korábban beszélünk – fel sem merül, hogy a gyerekek érdeklődését meg kellene ragadni. Úgy kellene tanítani, hogy az érdekes legyen. Azt hiszem, hogy ez az intézményesülés árnyoldala. Olyasmi, amin muszáj lenne dolgozni.

– Manapság mivel foglalkozol?

– Most is úgy van, ahogy arra mindig is törekedtem: azt csinálom, amit szeretek, s amihez nem fülök a fogam, azzal nem foglalkozom. A Színház- és Filmművészeti Egyetem most indult prózai szakán nagyon szeretek tanítani, mert nagyon jó társaság jött össze, értik-érik azt, amit át akarok adni nekik. A Zeneakadémia népzene szakán is

**Hangszerek, Tokok,
Kellékek, Javítás**

**Népzenei CD-k teljes választéka
ÓVODÁKNAK, ISKOLÁKNAK
KEDVEZMÉNY**

Cím: Budapest VII., Dohány u. 84.
Bejárat az Almássy utca felől

telefon/fax: 351-3341,

Mobil: 06/30 954-9903, 06/30 399-5042

E-mail és Web Site:

pro@t-email.hu, <http://www.afolk.hu>

Nyitva tartás:

hétfőtől csütörtökig: 10:00-17:30,

pénteken: 10:00-17:00

tanítok, és ott is elég jó, nyitott és kíváncsi a gárda. Ahogy már említettem, a Cirkuszművészeti Főiskolán is tanítok, és egy igazán profi csapatnál, a Fitos Dezső Társulatnál vagyok tánctechnikai edző.

A Művészetek Palotájában van havonta a *Hetedhét táncház* nevű rendezvény, ami egészen kicsi gyerekeknek szól. Ott az a cél, hogy ezeknek a gyerekeknek úgy adjunk élményt, hogy közben a szüleiket is bevonjuk. Aztán, szintén a Műpában van egy teljes napokhoz kapcsolódó ünnepi szokásvilágot bemutató sorozat, amiben engem az érdekel, hogy miként fog meglátszani ezeken az apró gyermekeken az itt megismert szokás- és hagyományvilág üzenete, akkor, amikor már nagyok lesznek. Mostanában volt egy *Szüreti multság* címmel bemutatott műsor, ami a gyerekeknek ma már nem élő hagyomány. Azt szeretném, hogy amikor felnőnek, és visszagondolnak, akkor – egyebek mellett – eszükbe jusson a műsor üzeneteként, a kulturált borfogyasztás. Az,

hogyan a bor, a kóstoláshoz, a közösségi élményhez kapcsolódik, nem pedig a mieelőbbi lerészegedéshez. Szerintem ez nagyon fontos. Ahogy az is fontos, hogy a gyerek ne passzív befogadó legyen, hiszen az aktivitás, a munka az, ami igazi és maradandó élményt adhat. Ugyanígy az is kulcsfontosságú, hogy megkérdézzem a gyerekeket, hogy mi az, ami tetszett, és ami tetszett, miért tetszett. Sokszor csak hebegés-habogás a válasz, még a felnőttek részéről is. Egészen furcsa a mai világban, főleg itthon, Magyarországon, hogy az emberek nem beszélnek arról, ami jó. Ugyanakkor, ha a nagy jóban akad egy körömpiszoknyi rossz, akkor arról bőségesen tudnak locsogni. Pedig a jó is olyan, mint a rossz, csak éppen a másik oldala. Miért ne lehetne beszélni a jóról?!

Az elmúlt időben résztvevője vagyok egy jazz-népzene improvizációs projektnek, ami Borbély Mihálytól indult, eredetileg Borbély-Batyú duóként, aztán csatlakozott Lőrinczy Attila nagybőgőművész is. Aztán né-

ha meghív Lukács Miklós, Dés András, Barcza Horváth József... akikkel működik a közös játék, áramlik az energia és megszületik egy olyan zene, amit nagyon élvezek. Ilyenkor én ütőgardonozom és táncolok, ha úgy tetszik, a lábaimmal dobolok. És ott vagyok az Új Gereben zenekarban, amiben Túry Ferenc és Debreczeni-Kis Helga citerázik – utóbbit Helka néven ismerhetik a közösségi médiából –, benne van Szlama László, és esetenként csatlakozik hozzánk Fecske is.

– *Úgy hallottam, a közelmúltban a „Magyar menyegző” című filmben is szerepeltél...*
 – Káel Csaba, a film rendezője úgy gondolta, hogy ebben a filmben szerepelnie kellene olyanoknak, akik évtizedeken át fontos szerepet játszottak a néptánc és népzene különböző szegleteiben és a táncházakban. Így került a filmbe Sebestyén Márta, a Muzsikás, Sebő Ferenc, Zsuráfszky Zoltán és Tóth Ildikó „Fecske” a párjával, azaz velem. A film kitalálói tudták, hogy én gardonozok, így lettem a történetben a menyasszony nagybátyja, aki Gyimesből érkezett és együtt muzsikál Pál István „Szalonnáékkal”. Arról mondjuk korábban nem volt szó, hogy némi szöveges szerepet is szántak nekem! Fontos a filmben az a kalotaszegi páros tánc, amit Fecskével jártunk az egyik központi jelenetben. Nagyon tetszett a forgatás hangulata, a szervezettsége, s külön öröm volt, hogy mennyire odafigyelt ránk a stáb. Az már csak ráadás volt, hogy a film operatőrével, Lajos Tamással barátságba keveredtünk abból kiindulva, hogy harmincöt évvel ezelőtt a feleségét tanítottam Pécsen. Összességében jó kaland volt ez a filmforgatás, és hallatlanul izgalmas, hogy nem ütköztünk lezárt kapukba, és az energiák áramlottak az emberek között.

Pont azt lehetett érezni a forgatáson, hogy mennyire fontosak az életadó gyökerek. S ráadásul ezt egy olyan korban, amikor sokan sugallják azt, hogy a gyökerek nem fontosak, s nem kell velük foglalkozni. El lehet szakadni a hagyományainktól, s csak az újabb és egyre intenzívebb élmények számítanak! Aztán, persze, amikor eltelik néhány évtized, akkor csak tátognak az emberek, akik azt sem tudják hová tartoznak, nem tudják, honnan jöttek, és ezért azt sem, hogy merre tartanak. Akkor majd ők fognak panaszkodni, hogy nem tudnak szárnyalni, mert elvették a gyökereiket. Ennek kapcsán az én munkám legfontosabb eleme, hogy figyelmeztessem az embereket: Vigyázzatok, nehogy kiénekeljék a sajtot a szátokból! Ha megvannak a gyökereitek, akkor van hová visszakötni, van miből építkezni, de ha ez nincs meg, akkor azt csinálnak veletek, amit akarnak.

Farkas Zoltán „Batyú” és Borbély Mihály
 (Tanac35 jubileumi est, Kodály Központ, Pécs, 2023. június 10. – fotó: Juhász Balázs)

Grozdits Károly

Vitányi Iván és a Muharay Együttes

A hatvanas évek végén a fiatalság körében újfajta popzene, akkori szóhasználat szerint a *beat* vette át a vezető szerepet. Nem mondhatnám, hogy a hatalom különösen kedvelte volna a tízezrével gyülekező fiatalok rendezvényeit. Vitányi Iván azonban – a politikusok között szinte egyedül – kiállt e mozgalom mellett. 1973-ban megjelent *Zene és ifjúság* című cikkében így foglalta össze a jelenséget:

Ennek az új, ifjúsági zenekultúrának az igénye egyike a legérdekesebb új vonásoknak az utolsó évtized kultúrájában. Világjelenség – szinte mindenütt megfigyelhető. A hatvanas években kezdődött, ekkor alakultak először azok az ifjúsági együttesek, amelyben maguk a fiatalok szolgáltattak zenét maguknak.

*Zeneileg ez mindenekelőtt a hagyományos slágerrel való szakítást jelentette. A slágerzene már vagy jó negyven-ötven éve meglehetősen változatlansággal ismételte ugyanazokat a szirupos, érzélgős fordulatokat. Az ifjúság most másfajta zenét kívánt: harsányabbat, erőteljesebbet, egyszerűbbet, keményebbet. Ezt adta számára a beat. Ebben az értelemben a beat pozitív jelenség, mindenképpen jobb, mint aminek helyébe állt. [...] Az ifjúsági zenei mozgalmak is differenciálódtak. A korábban egységes (legalábbis a mainál egységesebb) beat-mozgalom külön-külön irányban haladó törekvéseknek adott helyet. A sláger-beattal szemben az újabb időben többféle, figyelemre méltó törekvéssel találkozunk. Az egyik irányzat a végsőig kihasználni igyekszik a beat elektromos zenei apparátusában rejlő lehetőségeket, s ezáltal egy sajátos új stílust kíván megteremteni – ilyen nálunk a *Lokomotív*. A másik beat fővonálán haladva egyfajta modern városi folklór-zenét művel, vagy az oratórikus nagyformával kísérletezik, ilyen az *Illés zenekar*.*

*A harmadik a dzsessz, vagy a modern műzene eredményeit igyekszik stílusába beolvasztani, mint a *Syrius* vagy a *Mini*. Mások hangzásban is eltérnek a beat-hagyományoktól is, s egy olyan sajátos kamaragyüttes-stílust alakítanak ki, mint a *Kaláka együttes*. Megint mások a forradalmi dal és a népdal hagyományait ötvözik, mint a z *Orfeo*. És végül itt vannak azok, akik a népdal és a népművészet modern formában való megújítására törnek, mint a *Sebő-Halmos duó* – az ő jelentkezésük egyébként véleményem szerint a legizgalmasabb, legpozitívabb jelenség az utolsó évek zenei mozgalmában.*

*

Vitányi Iván akkor figyelt fel ránk a hetvenes években, amikor meghallotta egy felvételünket, amelyen egy moldvai csángó népdalt (*Porondos víz martján*) énekeltem. Ezt már hangfelvételtől tanultam le, nagy figyelemmel lavírozva a temperálatlan skála számomra akkor még szokatlan fokain. Mint kiderült, Vitányi Ivánnak diákkora óta kedvence volt ez a dal, és meglepte, hogy fiatal városi létemre milyen pontosan követtem az eredeti előadásmódot.

Ebből az is kiderült, hogy nemcsak a kevesek által ismert Patria felvételekről volt tudomása, hanem az addigra szépen kikerekedett népzenei gyűjtemésekről is. Bartók és Kodály zeneszerzői teljesítményének tisztelete mellett kulturális üzenetük elkötelezett híve is volt. Maga is úgy gondolta, hogy ennek a hagyománynak „még köze van mindnyájunk mai életéhez”.

A revival mozgalom érdekes előfutára volt az Illés együttes *Átkozott féltékenység* című száma, amelynek szövegét Bródy János egy széki lassú dallamára írta. Nagy sikere volt, mert senki se tudta, hogy ez egy régi népdal. Egyszer megemlítettem Jánosnak, hogy mekkora ötlet volt ez a Szörényitől, mire ő azt mondta: „Ez nem a

Levente ötlete volt, hanem az enyém. Nekünk volt meg otthon a Patria lemezszorozat”.

Nem volt könnyű kitarítani e nézetek mellett egy olyan korban, amely Bartókot formalistaként kívánta száműzni a magyar zenei életből, s amelyben a népzenevel való foglalkozás egyenesen nacionalista elhajlásnak számított. Sőt, egy elavult életmód használhatatlanná vált rekvizitumaként söpörték le a még élő, működő népzene az asztalról nagyon okos értelmiségiek még a hetvenes évek közepén is. Erről tanúskodik az a televíziós vita 1977-ben, amely a *Mozgó Világ* című folyóiratban megjelent Báron György-cikkre reagált:

A: Abhelyett, hogy a külvilág feszültségeit hoznák be magukkal, néhány órára légmentes üvegbúra alá kerülnek a táncház látogatói, akár egy panoptikumban...

A táncház egy olyan kulturális közösség, amely nagyon keveset fejez ki véleményem szerint azoknak az embereknek a mindennapjaiból, akik bekerülnek ebbe a kulturális közösségbe.

A képek a Muharay Együttes Kassák klub-beli látogatásáról adnak hírt, s arról is, ahogyan az ifjabb és idősebb Vitányi együtt táncolt.

B: Az a véleményem, hogy lévén, hogy egy halott kultúrát próbál föltámasztani, és ennek a halott kultúrának a mi mindennapi valóságunkhoz már vajmi kevés köze van, ezért egy tulajdonképpen már régen az autonóm művészeti szférába tartozó kulturális terméket úgy próbál fiatalok között terjeszteni, mintha ez az ő szerves kultúrájuk volna, mintha ez az az ő életükből nőne ki, mint hogyha ez bármilyen problémájukra választ adhatna. Az a véleményem, hogy egy olyan kultúrának a föltámasztása, amely kultúra már tárgyaiban is messze van tőlünk, egy ilyen kultúrának a látszólag szervező tétele a teljes politikátlanítást jelenti pontosan annak az ifjúsági rétegnek, amely azért, hogy a táncházba megy, végül is azt bizonyítja, hogy igénye van valamilyen aktivitásra.

*

Annak idején Vitányi Iván védett meg bennünket e szemforgató vádaskodással szemben, mondván, hogy a népzene nincs bezárva a paraszti élet kereteibe, tehát nem szükségszerű, hogy vele együtt kell

Szabó Iván szobrászművész és Vitányi Iván a Bartók Táncgyűttes és a Fáklya Nemzetiségi Táncgyűttes táncházában a Szolnoki Néptáncfesztiválon, a hetvenes években.
(Hagyományok Háza Folklor Archívum, Táncház Archívum, Hidas György fotója, FO 001187)

elmúltnia. Mondhatnánk beszélt nyelvünkre is, hogy mivel hatezer éves szavak vannak benne, akkor most már ez elavult, ne is tanítsuk meg a gyermekeinknek. Micsoda képtelenség! A nyelv, a zene és a tánc (a kommunikáció Szentháromsága) is túléli korszakokat, történelmi fordulókat, de a halandó ember rövid életét mindenképpen. Ennyi erővel azon is aggódhatnánk, hogy egy Mozart vonósnegyes meghallgatása, vagy eljátszása nyakunkra hozza a labanc elnyomást, meg hát ugye a páróka is kiment a divatból...

Hallgassunk bele például egy vajdakamarási multság tánczenéjébe, amely a hetvenes években még teljes pompájában működött, és remekül megfigyelhető, megtanulható volt számunkra dallamos-tul, technikástul! Ez volt a revival mozgalom hajtómotorja. Bár a magyar közép réteg és értelmiség sokszor még ma is valami oláh disznóságnak tartja ezt a *régizenét*, Kallós mindent megtett, hogy bemutatassa nekünk, ez mennyire szép. Így különleges szerencse, hogy jól kihasználható átfedés volt a teljes kimúlás és az odafigyelés között. Ezért ez a revival nem rekonstrukció, nem fantáziaszülemény, hanem folytatás. Így aztán elmondhatjuk Rábai Miklós szavaival, hogy ezt a hagyományt nem ápolni kell, mert nem beteg, nem őrizni, mert nem rab, egyszerűen csak tovább csináljuk, mert szép.

Vitányi Iván egyszer azt mondta nekem, hogy fiatal korában ők is megpróbálkoztak a népzene felélesztésével, de nekik nem sikerült. Csodálatos módon ez a sikertelenség belőle nem bosszúvágyat csiholt elő, hanem boldogan támogatta a mi kísérletezésünket azaz, hogy hátha nekünk sikerülni fog.

A Népművelési Intézet válságai után Vásárhelyi László és Simay Zsuzsa idején lassan újra megindult a korábbi tevékenység felfejlesztése, mely aztán az új igazgatónak, Vitányi Ivánnak köszönhetően, a táncházmozgalommal összekapcsolódva a hetvenes évek közepén új irányt szabott a hagyományápolás értelmezésének. A pusztán magamutogató, személyes önmegvalósítás ideája helyett újra kialakult a népzene és néptánc egyszerű, és a közérdekre tekintő felhasználása, aminek az igényét a nagy elődök már a harmincas években megfogalmazták.

Ebből aztán kisarjadhatott egy olyan revival mozgalom, amely minden huhogás ellenére be tudott illeszkedni a mai fiatalok életébe, és joggal büszkélkedhet azzal, hogy nem valami idegen kultúrában született popsiker provinciális majmolásaként jött létre, hanem saját hagyományainak követésével a *saját hangján* szólalt meg.

Folyamatosan kétirányú támadásokat kaptunk, de a legbántóbb a rosszindulattal párosult és rendszerfüggetlen bunkóság és műveletlenség volt. Ez főként nem politikai jellegű ellenérzésekben jelentkezett, hanem inkább abban, hogy egyáltalán mit akarunk. Volt, aki rühellte az egész népzene-t. Volt, akinek az anyagi érdekeit sértettük, másoknak a szakmai hiúságát. Hogy jövünk mi, utcáról bejött amatőrök ahhoz, hogy táncoktatással, zenészképzéssel foglalkozzunk? Elementáris fölháborodást váltott ki, amit csináltunk, nem csak napi politikait.

Nagyon sokat jelentett számunkra, hogy akkor Vitányi Iván mind szakmai, mind politikai szempontból kiállt mellettünk. Rámutatott, hogy ez egy fontos ifjúsági mozgalom, s azokhoz az értékes mozgalmakhoz csatlakozik, amelyeknek fiatalkorában ő is részese volt – s ezzel egy hosszabb távú folyamatba helyezte a dolgot. És a végén azt is kimondta, hogy *ha a liverpooli fiúknak szabad volt a saját zenéjüket játszani, akkor nekünk miért nem szabad*. Erre már nem tudott senki semmit mondani.

Manapság viszont sokszor hallhatjuk, hogy ki mindenki találta ki a táncházat. Hadd szögezzem le újjól: nagyon sok kitűnő ember együttes érdeme a létrejött eredmény. De egy biztos: a tudósok, koreográfusok és revival zenészek munkáját Vitányi Iván főigazgatói támogatása védte meg, és teljesítette ki országos jelentőségűvé. Enélkül nem lett volna táncház. Köszönet érte! ■

Zenei ősöm: Tersánszky Józsi Jenő

Mai történetemben jelentős önvalomással szeretnék előállni. Arról van szó, hogy Tersánszky Józsi Jenőt zenei ősömnek, későn felfedezett példaképemnek tekintem. Ő ugyanis mindazt kitalálta – és még hozzá jóval előbb –, amit én valaha is gondoltam és megvalósítottam. A Magyar Televízió *Röpülj, páva!* versenyén 1969-ben – Tersánszky halálának évében – Halmos Bélával román, cigány, osztrák, szlovák és szerb népdalokat adtunk elő, gitárkísérettel.

Ebben az időben nem volt megszokott Magyarországon népdalokat gitárral kíséreni, ezért meglehetősen nagy feltűnést keltettünk. Még mi is elhittük, hogy úttörők vagyunk ezen a téren, nem is sejtve, hogy milyen komoly történeti előzmények csorbítják dicsőségünket. Mert lehet, hogy a korabeli emberek számára a gitár az akkor „beatzenének” nevezett popmuzika hangszereként vált népszerűvé, de tudnivaló, hogy már Arany János is használta népdalok és a saját dalai kíséretéül, igaz, hogy csak baráti társaságban. De Tersánszky Józsi Jenő már öntudatosan kiállt vele a pódiumra is.

A róla keringő legendákból, ma már igen kevesen tudják kihámozni a valóságot, mert a tanúskodó kortársak majd' mind eltávoztak már. Én sem ismertem személyesen, csak Nagy László, majd Csukás István jókedvű anekdotáiból alkottam róla valamilyen homályos képet. Ezekben a történetekben egy életvidám, de megalakuvást nem ismerő játékos figura jelent meg előttem, aki nyugodtan kölcsönt kérhetett egy kávéra a sarki koldustól, mert olyan jó viszonyt ápolt vele is. A fiatal Nagy Lászlóék a Hungária Kávéház nagy ablakain keresztül figyelték az utcáról, hogyan ír. Irigységtől elsápadva látták, hogy minden leírt mondat után a térdét csapkodja örömeiben, úgy élvezi. – Nem hittem a szememnek – mondta Nagy László –, nekem minden mondat egy gyötrelem volt, amíg létrejött.

A Békéstarhoson tanuló Kodály-növendék Csukás Pista meg arról mesélt egyszer a Sebő-klub vendégeként, hogy kezdő íróként Tersánszky itt-ott, újságokban elszórt írásainak összegyűjtésével próbált egy kis pénzt keresni. E munka során került vele személyes kapcsolatba. Mikor megpillantotta a lakásán Jenő bácsi hangszereit, kitüntető figyelemmel fordult a furulyája felé. Elkezdte kérdegetni őt, hogy ez mi, ez egy hangszer, és melyik végén kell megfűjni stb. Erre Tersánszky fellelkesülve megmutatta neki, hogyan kell rajta játszani. Csukás Pista nagy félénken a kezébe vette, majd hirtelen levágott rajta egy részletet Vivaldi *A négy évszak*-ából.

– No, eredj, te tekerő! – legyintett erre bosszús nevetéssel a megtréfált mókamester.

Az 1930-ban a Nyugat-Barátok Körének irodalmi délutánjainak egyikén Tersánszky regőstársulatával lépett föl, a bukás kockázatát is vállalva. De bukás helyett káprázatos sikert aratott, maga Nagy Endre [*a magyar kabaré „atyja”*] is a tomboló közönség között hadonászott és kiáltozott. „Ez az ember új stílust, új szellemet hoz a posványos műzenénkbe! Hallották, ez nem volt álnépi alapon álló, mütyürkés érzélgés! Ez új iskola! Ez új iskola! Ez új sláger lesz!”

Aztán a legkülönfélébb történeteket hallottam arról is, hogy amikor az írókollégák az éhkoppot nyelték, ő a belvárosi házak udvarán muzsikált, besöpörve az elismerésként lehulló pénzdarabokat.

1939-ben – az íróársak megbotránkozására – új szenzációval hívja föl magára a sajtó és a közönség figyelmét. *Íróból zenebohóc*, ezzel a frappánsan tömör és sokat sejtető címmel adják hírül a lapok legújabb produkcióját. Az est címe: *Fütyülünk a világra*.

Az íróbarátok méltatlankodását Hárs László fogalmazta meg: „Jenő, hagyd abba!” És Tersánszky? Nyilatkozataiban a maga módján megpróbál tiszta vizet önteni a pohárba, és meghökkentő válaszokat

„...mint jambósipkás olasz, játszik ifj. Babrik János kíséretével”

ad: „Azt mondják, hogy borzasztó lealjasodás egy író részére, ha bohócsapkát vesz föl, s a közönség előtt esetleg állathangokat utánoz. Én nem tartom annak. Sokkal lealacsonyítóbb dolog hónapokig a kiadók előszobájában ülni egy regény kéziratával. Zenebohócnak lenni sokkal nehezebb, mint az író mestersége. Egy literátor csak óriási nehézségek árán tudja magát átképezni zenebohóccá. De íróvá? Akárki megteheti. Nem kell hozzá egyéb, csak egy marék papír és toll, és írni kell. Ha az illető nem ír túlságosan jó dolgokat, akkor még esetleg sikere is lehet.”

Mi annak idején büszkék voltunk, hogy magyarul énekelve népszerűsítettünk balkáni népdalokat. Ehhez persze Nagy László fordításaira volt szükség. Tersánszky ezen a téren is önellátó volt. Maga írta, kísérte és énekelte dalait. Kivéve, amikor a Vujicsics testvéreket kérte föl énekelni. A szlovák, német, román dallamokhoz maga írta, fordította a magyar szövegeket.

Kerékgyártó István 1969-ben megjelent összefoglalása, mely szerint: „Nálunk, Magyarországon az ősi népi ének- és táncművelés konzerválódott szellemisége, stíluszajátosságai, megoldásai nem épültek be olyan szerencsésen az új korszak népszerű daliba, mint például egyes nyugati népeknél. Tersánszky érezte, hogy az eleven dalkultúra nem múzeum, nem tanároktól ellenőrzött gyűjtés bőrkötésben, s zenét, nem pedig tudományos dallamokat kell szerezni. A kommersz, érzélgős, mütyürkés zenével csak így lehet fölvenni a versenyt. Kísérleteiben egészséges urbanizálódás, a népi ihletű szanzonekultúra megteremtésének lehetőségei csillantak fel. Bármilyen meglepően hangzik, Tersánszky voltaképpen a magyar folk-beat szellemi előfutárának tekinthető.”

Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy a verséneklés előfutárának is tekinthetjük, hiszen egy Babits verset leszámítva főleg a saját irodalmi értékű szövegeit énekelte.

A kifejezés, hogy folk-beat időközben kiment a divatból, de a tartalmi lényege megmaradt. A külföldi divatok mechanikus utánzása helyett Magyarországon kreatív és életerős, hazai forrásokra építő új popzenei irányzatok keletkeztek, amelyek valójában mind Tersánszky köpönyege alól bújtak elő, még akkor is, ha erről sejtelmük sem volt.

Mindezt érdeklődő fiatalok nagy tömegének, népzene kutatóink és kortárs költőink szívből jövő, lelkes támogatásának köszönhetjük, mert bizony nem volt egyszerű ezt az „új műfajt” a megszilárdult érzélgős, mütyürkés konvenciókkal szemben elfogadtatni.

Sebő Ferenc

Martin György és a szinkópás dudazene

A hazai táncházmozgalomba az oldalajtón furakodtam be kívülről, a hetvenes évek közepe táján. A fővárosi táncházat az erdélyi kultúra nagymértékű dominanciája jellemezte, és jellemzi ma is, amihez sem családi hagyományaim, sem neveltetésem nem segített közel kerülni. Pesti pedagógus családban születtem, polgári és pásztori fölmenőkkel, akik a régebbi korok művelődésének megfelelő neveltetésben részesítettek. Vasárnaponként családi kamarakoncert vagy kóruséneklés volt a program, ízlésvilágunkat pedig Bartók és Kodály tisztelete határozta meg döntően. Népdalokat is énekelgettünk olykor, talán többet is az általánosan ismerteknél.

Bartóknak külön kultusza lett otthon, amikor kiderült, hogy felmenői édesapám szülőfalujából, Borsodszirákról származnak, és jó volt egy darabig reménykedni, hogy szegről-végről közünk lehetett a lángészhez. Szüleim éppen nem tartoztak az elithez, sőt, megvallott kereszténységükkel kiútváltak a korszak haszonélvezőinek elégedetlenségét, így családunk számkivettként, életmódszerű tengődéssel töltötte napjait.

A tömény folklórt már fiatal felnőttként szerettem meg, amivel a Nomád Nemzedék tagjaként ismerkedtem meg. Ott célunk az ősi kézműves hagyományok megismerése, a régi mesterségek újjáélesztése és föl-emelése volt, vagyis a magyar népművészet mélyrétegének betagozása a kortárs művészetek közé, és ehhez az archaikus népzeneben való elmélyülés a legtermészetesebben kíváncsított.

A Pátiria lemezeken hallottam először eredeti dudazenét, ami olyan hatással volt rám, mintha évszázada élt őseimmel találkoztam volna. Elhatároztam, hogy a bőrdudát újjáélesztsem, és a magyar dudahagyományt – amennyire csak lehetséges – föltámasztom Csipkerózsika-álmából. 1978-ban saját készítésű dudámmal részt vettem a Népművészet Ifjú Mestere pályázaton. A népes zsűriben két személy vonta magára figyelmemet: egy jól megtermett, nagy bajuszú idősebb, és egy sovány, szemüveges, középkorú ember. Különösen az utóbbinál éreztem, hogy mennyire koncentrált, és semmi sem kerüli el a figyelmét. Akkor még nem tudtam, hogy Olsvai Imre és Martin György voltak bírálói. Mindketten dicsérő kritikával fogadták föllépésemet, és kiemelték, milyen nagyra értékeli azt a teljesítményt, hogy egy már kihaltnak tudott hangszert sikerült visszahozni a már-már teljes megsemmisülésből. Nagy értéknek tudták be saját kutatásaimra és gyűjtéseimre alapozott fölkészülésemet a nemes versenyre. Külön öröm volt, és jóleső érzés, hogy Martin így nyilatkozott néhányunkról: „Önök tulajdonképpen kollégák”.

Föltett szándékom volt, hogy Martin Györgyöt fölkeressem, mivel az a hír járta, hogy rendkívül segítőkész, és bátran lehet hozzá fordulni a folklór egész területét érintő kérdésekkel. Így is volt, ahogy azt magam is tapasztalhattam.

Az MTA budavári épületeinek valamelyikében nézegettem a kapualjba kitett névtáblákat, amikor egyszer csak ott termett mellettem. – Hozzám jössz? – kérdezte a legnagyobb természetességgel. – Én nem itt vagyok, hanem odaát, gyere velem – mondta, és elindult a túlsó oldalra. Jólesett, hogy nem nevet ki ügyetlenségemért, hogy még azt sem tudom, hol kell őt keresnem.

Akkoriban gyűjtöttem Nyitrában szlovák dudások között, és erről számoltam be neki, amit nagy érdeklődéssel hallgatott. Ahogy a gomolygó füstfelhőből rám nézett, éreztem, mennyire odafigyel mindenre, amit mondok, és ha véletlenül nem jól fejeztem ki magam, rögtön megállított, hogy pontosítsunk, nehogy valami félreértés történjen. Amikor céljaimat tudakolta, elmondtam, hogy a Kárpát-medence még élő magyar és szomszédnépi dudásait szeretném fölgyűjteni, és fontos feladatnak tekintem a magyar duda eredetének kutatását. Ekkor még nagyon meg voltam szeppevenve mint pályakezdő amatőr kutató, de éreztem, hogy bátorít, hogy menjek tovább megkezdett utamon. Ember-

ként kezelt, és olyan figyelmet tanúsított irántam, amit még soha senkitől nem éltem át korábban, és most már mondhatom: azóta sem!

Legközelebb akkor kerestem föl Tinka bácsit, amikor készültem Erdélybe román dudásoktól gyűjteni. Kíváncsian érdeklődött, honnan merítettem információkat, milyen forrásból készültem föl erre az útra. Elmondtam, hogy ismerem Bartók Béla román dudagyűjtéseit, tudok is játszani jó néhányat azokból, és mondtam még néhány dolgot, amire a gyűjtést alapoztam. – Te ismered Habenichtet is? – kérdezte őszinte megdöbbenéssel, amiből azt éreztem ki, hogy ezt a tényt igazán nagyra értékeli. Valóban, alapos kutatást igényelt az erdélyi száász származású folklórkutató munkáinak előásása, akit – mint azt akkor megtudtam – Ceaușescu jó pénzért eladott Németországba. Onnan publikálta dudagyűjtéseit, amiket azután magam is fölfedeztem, elérve ezzel Martin György őszinte elismerését. Nem fukarkodott a dicséretekkel, és a legmesszebb támogatásáról biztosított, nem csak a gyűjtések kapcsán, hanem azon túl is. – Mindenben segítelek, amire csak szükséged van! – mondta, és akkor tudtam, hogy ez komoly dolog! Ez nem csupán segítség, több annál: megbízás a megkezdett munka folytatására, valójában utasítás! Parancs.

Időközben megpróbálkoztam a bőrduda népszerűsítésével a táncházakban, ami nem ment zökkenőmentesen. A hagyományos dudás-térsegek táncai a kifinomult erdélyiekhez képest banálisak, nehézkesek voltak, a sokszoknyás, nagyon színes viseletek taszítóan hatottak, a palóc vidékek „mártogatós” motívumai pedig egyenesen alpárinak tűntek a finnyás pesti közeg számára. A dunántúli táncok ragadtak meg inkább, amit dudán lehetett zenélni, de az sem volt nagyon népszerű. A duda maga is nehezen kezelhető, problémás hangszer, mivel először is föl kell fújni, hogy egyáltalán megszólaljon, ha pedig már szól, akkor teljes hangerővel szól, aminek szabályozására nincs lehetőség.

Általános vélemény volt akkoriban, hogy a dudásnak – mármint nekem – kint a büfében van a helye, de volt, aki egyenesen a hortobágyi puszták gémeskútjaihoz küldött volna, hogy ott a vályúnál dudálgassak a marháknak. Az értetlenség az egekbe nyúlt. Volt, aki megkérdezte: ezen dallamot is lehet játszani? Egy műveltebb szaktekinetely pedig kijelentette: „kár vesződni ezzel a primitív hangszerezellel, inkább skót dudát kellene használni”.

Ez az ellenszenv, ahogy látom, ma is fönnáll; a táncház és a dudazene nem szereti egymást!

A késő középkorban – ahogy Magyarországon, úgy egész Európában – a legszelebb körben elterjedt, és kedvelt hangszer volt a bőrduda. Ezek között is a magyar duda volt a kor szuperhangszere, mivel három sípjával, a dallam-, a kontra- és a bordósíppal egyszerre, egyidejűleg valószínűleg meg a dallam+ritmus+basszus, a magas+közepes+mély, és a melódia+harmónia+ritmus háromszoros hármasságát, olyan „tökéletes” hangszerként, amit egyetlen ember képes működtetni.

Ezt a teljesítményt más hangszereken is megpróbálták elérni, több-kevesebb sikerrel. Legközelebb a korabeli orgona és a tekerő került a duda hangzásához, de azt egyik sem tudta meghaladni. A dinamika egyiknél sem kerülhetett szóba, a hangszerek vagy szóltak, vagy nem. A dudások ezen úgy segítettek, hogy játék közben jobbra-balra mozogtak, táncoltak, hajladoztak, így a hallott hang erőssége folyamatosan változott. Erre a táncosok is rásegítettek azzal, hogy köröket leírva olykor közelebb, máskor távolabb kerültek a hangforrástól.

A bőrduda zenei teljességét a vonós hangszerek tudták csak fölülmúlni később, azzal, hogy a három síp három szólamának megfelelően három különálló vonóshangszert szólaltattak meg egyszerre, megalkotva így a dudahangzású vonózenekart.

Jó ötszáz éve már, hogy Erdélyben megjelent a belső-ázsiai eredetű hegedű (hegedő) a törökökkel érkező cigánysággal együtt, akik átvették a

hívatószolgálatot. Mivel a bőrduda a kor meghatározó hangszere volt, a hegedűsöknek meg kellett tanulniuk dudaszzerűen játszani. Ez úgy történhetett, hogy ami addig egy kézben volt, a dallamsíp, kontraszóp és bőgősíp, azt ezután három vonós adta elő közösen, hangszereiket a kívánt hangzáshoz és funkcióhoz átalakítva. Ez a formáció sokat megőrzött a mintául szolgáló dudás hagyományból, így például az állandó hangerejű fortissimo játékot a tánciskerületben, a hangszeres közjátékot, az úgynevezett apróját, ami a bőrduda sajátos vívmánya, és persze a folyamatos hangzást, amit a bőgő és a kontra együttműködő játéka tett lehetővé. A három zenész játéka ugyanakkor a dudu lehetőségeit jócskán meghaladó hangzásbeli és játéktechnikai finomságokra adott lehetőséget.

A primás a tartott hangokat kedvére kicirkalmazhatta, nagyban színesítve a dallamjátékot. A többhúrú hegedű hangterjedelme a bőrduda dallamsípjának oktávjához képest mérhetetlenül kiterjedt volt, így a repertoárba bekerülhettek a kvintváltó, ereszkedő jellegű ősi magyar „pávadallamok” is. Lehetőség nyílt a dinamikára is, aminek az énekiskerületben lett nagyobb szerepe, így létrejöttek a búsuló nóták, hallgatók, keservesek.

A legnagyobb előnyt a hangnemváltás képessége jelentette a háromtagú zenekar számára. Amíg a dudu csak egy adott hangnemben működött, addig a vonósok tetszés szerint kiválaszthatták a megfelelő fekvést. A keservesnek mást, mint az örömekeknek, a vastag hangú öregnek mást, mint a gyengébb hangú fehérszéknek.

Ez a rengeteg előnyös tulajdonság hozzájárult ahhoz, hogy a háromtagú vonósbanda a bőrduda (deák nyelven: symphonia) helyébe lépjen, útjára indítva azt a zenevilágot, ami a fúvós és pengetős hangszerekkel kiegészülve (klarinét, cimbalom) már az újabb kori szimfonikus zenekarok kialakulásához jelölte ki az utat.

Ez a nyilvánvalóan magasabb rendű zeneiség a tánc kultúrát is magával emelte, aminek eredményeképpen kialakult a ma is ismert erdélyi tánc hagyomány, amihez fogható változatosságot aligha találunk bárhol a világon. Ez a dúsz formagazdagságú tánc kultúra teljes kibontakozásában finoman ötvözte a főnemesi eleganciát a póriás közönségséggel. Erdély ezzel járult hozzá a reneszánszhoz.

Apafi Mihály fejedelem még dudaszóra forgatta a takaros magyar menyecskeket, de a mindegyre divatozó „cigányozás” eredményeként a bőrduda végérvényesen teret veszített.

A haladás gőgében a korszerűtlennek minősített bőrdudát odadobták a románoknak, mint viselt göncöt, majd ugyanezt megismételték később a Felvidéken is, ahol a szlovákok lettek a hangszer új gazdái. Hegedűhöz csizma, dudához bocskor! Ez lett az új módi.

Ennek köszönhető, hogy a XIX. században a bőrdudát már az alantasabb néprétegek, csepürágók és földönfutó koldusok primitív hangszerként tartották számon.

Bartók Béla a román dudások között kereste a magyar dudás hagyomány emlékeit, nem sok sikerrel, mivel a románok a megöröklött magyar dudán is románul zenéltek. Az ő erdélyi gyűjtései és Gottfried Habnicht útmutatása alapján sikerült eljutnom egy Arad megyei román dudáshoz, aki – kis csodálkozás után – elővette kopaszbőrű, hengerfejes dudáját, és egy józút dudált nekem a magnetofonba. Később elkértem tőle a hangszeret és eljátszottam egy táncdallamot Bartók gyűjtéséből. A hatás szavakkal alig leírható. Ez az öregecske ember megkövülten nézett rám, mint aki szellemeket lát, és nem hisz a szemének. Pont olyan dudánótát játszottam, amit ő is ismert és ezzel a lehető legnagyobb elismerését vívtam ki. Láttam, hogy nagyon örül, és amikor abbahagytam, és visszaadtam a dudát, hirtelen megragadta a kezemet. Azt hittem, jól megszorítja majd, hogy gratuláljon, de ehehett ráhajolt, és mire észre tértem volna, nyálas csókot nyomott a kezem fejére. Rettenően szégyelltem, hogy nem ocsúdtam időben, de azután azzal vigasztaltam magamat, hogy ilyesmire nem lehet felkészülni. Ilyet csak olvasmányaimból ismertem korábban, amint az ifjú szerelmes bókát rebegve ha-

jal a nemes kisasszony dúsan csipkézett cernakesztyűs kacsója fölé, vagy a nagytiszteletű nuncius sóhajtja leheletét a százszentendős római pápa ragyogón sziporkázó rubinköves gyűrűire. A dolog vége azután nagy barátság lett, rögtön be akart invitálni a sarki kocsmába, hogy ott is produkáljam magam. Végül elmesélte, hogy ő is járt már Magyarországon. Mintha csak valami társasutazási tájékoztatót idézne, sorolta vidáman a román megszállás útvonalát: Debrecen, Bicske, Tápiószecső... Innen nem kellett messzire menni, hogy a Hunyad megyei Ruszka-havas egy kis girbegurba román falucskájába térjünk, visszautazva egyszerűen a kora középkorba. A dudás a helyi kovács is volt egyben, és szépen faragott, önöntéses, tükrös homlokú bakfejes dudája volt, amit – elmondása szerint – még a nagypapa vett az akkori Magyarországon. A jól sikerült gyűjtés után újra ott jártam Tinkánál, de akkor nagyon elfoglalt volt, még a szokásosnál is súlyosabb terhek nyomták, ezért nem tudott nagyobb odaadást tanúsítani irántam. Persze érdeklődött, hogy s mint sikerült az utam a román hegyekben? Azt kérdezte, milyennek mondanám a román dudazenét. Ez a kérdés váratlanul ért, és hirtelen egy benyomásnak engedve, így válaszoltam: olyan szlovákos. – Szlovákos? – kérdezte, és mélyen elgondolkodott. – Olyan szinkópás? – tette föl a kérdést, még mindig tűnődve dolgozom. Akkor persze már átgondoltam, hogy rossz választ adtam a kérdésére, hiszen csak a hangnemre vonatkozott az első pillanatban kimondott érzésem. A szlovák dudák között is sok szól magas b'-c" körül alaphangon, csak úgy, mint az általam gyűjtött román dudásoké, így az azonos tónus ejtett abba a tévhiszembe, hogy az adott hangnemben szóló dudazene is hasonlít egymáshoz. Ezt azután elmondtam Martin Györgynek, így tisztáztuk, hogy a román dudazene valójában nem szinkópás. Végül még alaposan kioktatott, hogyan kell a gyűjtött hanganyagot szakszerűen dokumentálni. Azután soha többé nem találkoztunk...

Száz évvel ezelőtt Bartók és Kodály sziszifuszi munkával teremtette meg az alapokat, amire a fölépítményt a későbbi generációknak kellett volna rárakni. És persze nem holmi deszkabódét vagy vályogviskót, hanem pompázatos palotát, amelynek ötvenkét szobája, háromszázhatvanöt ablaka van, amelynek a tornyai a csillagokig érnek, úgy ragyogtatják szerte a világba az évezredek hagyományokban gyökerező magyar kultúra mérhetetlen nagyszerűségét.

Csak az utóbbi évtizedekben olyan hatalmas gyűjtött anyag került elő a folklór minden területéről, aminek feldolgozásával tovább lehetne lépni a megkezdett úton, hogy száz év után legalább olyan jelentős eredményeket mutassunk föl mi is, amilyent a nagy elődök ránk hagytak. Mert rengeteg új ismeretre derült fény, amelyekkel jócskán kiegészíthetnénk a kialakult képet.

Régészeti leletek nyomán a Kárpát-medencei hangszeres kultúra kezdeteit akár a jégkorszakig visszavezethetjük; a korunkbeli magyar furulya megszólaltatásának módja az istállóskői csontsípval hozható rokonságba, amelynek megfűvásakor a sípoló hang mellé dűnnyögő hang képződik (negyvenézer éves „hungarikum”); a magyar bőrduda kialakulásának regénye az Árpád-korban indul, és jól kimutatható a hatása még az újkori zenevilág létrejöttében is. És itt csak a hangszeres zene egy darabkájáról van szó, ami csupán töredéke a hatalmas magyar folklórnak, és még mi minden van egyéb területeken, kinek-kinek a magánán...

Ennek az újabb hatalmas tudásnak összeboronálásához lett volna szükség Martin Györgyre, aki képes lett volna átkarolni az ezerfelé nyúló szálakat, és mint a vesszőkévét a szoros gúzs kötés, egységbe tömöríthette volna az értékeremtő energiák nyomán felszínre tört hatalmas ismeretanyagot.

Akkor ma már minden a helyén lenne!

És akkor, az ő segítségével, talán magam is eljutottam volna már a mesterfokozatig, hogy ne kelljen tovább viselnem – galambösz fövel – a népművészet örökifjú mestere címet.

Kozák József

*Cosma Covan
(Nagymuncsel / Muncelu Mare, Hunyad m., Románia)*

*Eliáš Levasovský
(Fenyőkosztolány / Jedľové Kostolány, Szlovákia)*

*Ilisie Munteanu
(Dobra, Arad m., Románia)*

*Ilisie Munteanu és
Kozák József*

*Jaskó István „Pitti”,
a Népművészet Mestere
Fotó: Gorács József Márk*

Az utolsó erdélyi gyűjtés

- Martin Györgyre emlékezve -

Nézem az *Élő népzene* című műsort a Duna tévé délután, és nosztalgizom. Kicsit sírok is magamban a látottakon. Martin György táncfolklorista első nagy gyűjtéséről szól a film, Méráról 1969-ben. A film készítőiről olyan gyorsan fut a felirat, hogy nem látom (a könnyeimtől?), ki rendezte. De úgy tippelem, hogy Sztanó Hédi az! Büszke vagyok rá, hogy ismerem őt, s néhány más szereplőt is, hiszen ebben a táncos világban én is részt vettem régebben.

Martin György „Tinka” hasonló szervezetségi nagy gyűjtésén én is ott voltam Györgyfalván 1983-ban, mint autóval rendelkező fiatal segéderő. Én vittem a gyűjtésekkor elengedhetetlenül szükséges cigarettákat, néhány üveg pálinkát és a technikai berendezések némelyikét a helyszínre.

Erre a régi eseményre (több mint negyven éve történt!) emlékezem most. Emlékezetem pedig foghíjas – segítségre szorulok.

*

Nagyon-nagyon korán kellett elindulnunk, hogy korán érkezünk, mert a forgatásnak természetes fényben kellett megtörténnie. Tinka már napokkal előbb odautazott, és Kallós Zoltánnal, Tötszegi András „Cucus”-sal, meg persze Jaskó Istvánnal, azaz „Pitti” bácsival körbejárták a lehetséges zenészeket, táncosokat, és rávették őket (tán még fizettek is), hogy viseletbe öltözve ekkor és ekkor jelenjenek meg Györgyfalván.

Persze, az ideális az lett volna, ha a kultúrházban van az esemény, de mint kiderült, oda nem engedtek be bennünket. Ezért is kellett a szabadban filmezni, az egyik táncos adatközlő, Pitti bácsi udvarán.

Meg kell jegyeznünk, hogy a legsötétebb Ceaușescu-i időszakot éljük, a nehezen összegyűjtött adatközlők féltek a besúgástól, a következményektől. A pálinka folytonos körbekínálása és a zsebekbe dugott cigarettaadobozok, az asszonyoknak adott magyar szappan és szegedi örölt paprika aztán megtették a hatásukat.

Martin György fáradhatatlanul, bámulatos energiával szervezett, sürgött-forgott, sorrendet állított, „most maga táncoljon!”, „most csárdás jön!”, „nem szomjas?” stb.

Végül a korai sötétedés vetett véget az eseménynek. Sötétedés után ugyanis már nem volt tanácsos külföldieknek mutatkozni magánházak közelében.

A gyűjtésről készült filmek a Zenetudományi Intézet Archívumában vannak.

Tinka néhány hónappal később, mindnyájunk döbbenetére váratlanul elhunyt. A

Martin György „Tinka” szervez, intézkedik. Háttal, hímzett mellényben Jaskó István „Pitti” (Györgyfalva, 1983. szeptember 18. – fotó: Zsuráfszky Zoltán)

táncok és zenék rendszerezése, földolgozása már az utódokra maradt.

Ezután csak az én személyes kis történetem maradt meg emlékemben... A zöld Wartburgot a helyiek tanácsára eldugtam a szem elől, egy kis utca végébe. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy sokan voltunk ott Magyarországról és más környező falvakból, több turnusban kellett hozni-vinni őket Kolozsvár és Györgyfalva között.)

Martin az esti visszaút utazását is megszervezte (legalábbis Kolozsvárig), így adódott az a döntése is, hogy a fárasztó nap végén – Kallóst kímélendő –, elsőként osztotta be őt egy Kolozsvárra tartó kocsiba. Rám az utolsó turnus maradt. Így is heten szorongtunk az autóban (ketten a csomagtartóban gubbasztottak), amikor a teljes szürkületben elindultunk Kolozsvárra. A hepehupás, időnként lejtős úton néhol fékezni kellett. Akkor vettem észre, hogy nem fog a fék!

Leállva az út szélére aláhasaltam a kocsinak, és döbbenet láttam, hogy a fékvezetékek el vannak vágva! Lám, valaki, ellenséges érzületében (már akiben ez az érzület buzogott!), elnyisszantotta a magyar rendszámú, félreállított autó fékcsöveit! Engem, aki ott álltam a nagy idegenben (vasárnap!) hat utassal a sötét országút szélén, teljesen kétségbe ejtett! Cucus, aki ott volt közöttünk, nyugtatgatott, hogy az ő unokatestvére, aki autószerelő, majd megcsinálja még az éjjel Mérán, de előbb jussunk be Kolozsvárra Kallóshoz a Móricz Zsigmond utcába. Így aztán a kézifék segítségével becsorgtunk Kallóshoz, ahol már ott szorongtunk többen is a kis szobában. A napot értékelték.

Ott némi szóváltás tanúja lettem, mert Kallós odaszólt Tinkának, miért is küldte őt elsőként haza, miért nem maradhatott ott végig. Nos, ennek a sértődős szóváltásnak később jelentősége lett az én történetemben. Ezután lassan mindenki elindult hazafelé Budapestre (Tinka, Zsuráék, Pálfi Gyuszi, Batyuék stb.).

Én meg ott toporogtam, nem láttam az idegességtől az autóval történetem miatt, de az unokatestvér, akinek a neve most méltatlanul nem jut eszembe, még akkor éjjel megjavította a kocsit, mehettem Isten hírével! Hazais értem, már világos volt, de nem alhattam ki magam, mert be kellett mennem dolgozni egy fontos értekezlet miatt. Így végződött számomra a *Nagy Gyűjtés!*

Még ide idézem egy korábbi írásom részletét amelyet Halmos Béla emlékére írtam: „Farkasréten ritkán voltam temetésen. Először 1983 decemberében Martin György »Tinkáén«. A szertartásra magára csak foltozásokban emlékszem, arra viszont élesen, hogy mennyire sajnáltam a zenészeket (élükön Halmos Bélát), akik a farkasordító hidegben is hajadonfőtt és kesztyű nélkül muzsikáltak, s kísérték végig a halottat a hatalmas temető túlsó, főső végébe. Később kérdeztem is, hogy hogyan bírtátok? Mire Béla: – Ne viccelj! Tinkáért? Ez a legkevesebb!”

Végül, írom most, Tinkát Kallós Zoltán búcsúztatta. Gyászbeszéde alatt többször is elcsuklott a hangja, s zokogás közben, csak kevesünk számára érthetően mondta: „– Ó, Barátom... Haragban váltunk el... Bocsáss meg, Tinka!”

*

Lőrincz Bea szintén ott volt Györgyfalván '83 őszén. (Ő a VDSZ Bartók Táncegyüttes néptáncosa volt akkor, később a férjével Varga Zoltánnal együtt alapított Solymári Cédrus Együttes művészeti vezetője, táncpedagógusa lett.) Megkérdeztem tőle, vajon hogyan emlékszik erre a gyűjtésre. Tavaly novemberben így elevenítette fel a történeteket: *Megtisztelve éreztük magunkat, hogy részesei lehetünk az eseménynek. Györgyfalván Tinkát hatalmas örömmel, tisztelettel fogadták. „Pitti” volt a ragadványneve legfőbb kapcsolatának a faluból. Már tíz éve nem látták egymást, de mindketten úgy ölelték át a másikat, úgy beszélgettek, mintha tegnap találkoztak volna utoljára. Még verset is írt Tinka tiszteletére... Persze, az elvágott fékvezetékre is emlékszem... Sötétedés előtt azért kellett elindulnunk, mert akkoriban az volt a rendelet, hogy nem román állampolgár nem tartózkodhatott éjszakára magánháznál.*

Mire Kallós Zoli bácsihoz értünk, parázs veszekedésnek lehetünk tanúi. Zoli bácsi nagyon sértődékeny ember volt. Ha valami nem úgy alakult, ahogy szeretne volna, nagyon meg tudott orrolni. Tinka pedig védeni szeretne volna a györgyfalviakat, meg persze Zoli bácsit is, nehogy valami inzultus érje őket miattunk. A veszekedés nem zárult béküléssel. Zoli bácsi mindig minden vendégét gyűjtéseiből származó ajándékkal ellátva bocsátotta útjára. Így volt ez akkor is. Tinkának ezekkel a szavakkal adta át ajándékát: Nem neked adom, Jolinak küldöm. [Borbély Jolánnak, Tinka feleségének – S. J.]

A hazautazást meg kellett szervezni. Volt, akinek mindenképp haza kellett érnie hétfő reggelre... Tinka szétosztott bennünket, de indulás előtt még szét kellett osztanunk a Györgyfalván készült felvételeket is, hogy a határon ne egyszerre semmisítsék meg az összeset, ha véletlenül megtalálják.

Aztán Tinka váratlanul itthagyt bennünket. Mindannyian döbbenet és kétségbeesetten álltunk a sír körül. Hogyan tovább? Zoli bácsi pedig vezetelt. És aztán egész életében is. Szép hosszú, gazdag élete volt, nagyon sokat hagyott hátra nekünk, az utókornak. Hála érte! Minden elismerést, kitüntetést megkaphatott. Megérdemelte. Tinka pedig olyan szerényen ment el, ahogyan élt. Csendben, láthatatlanul. Csak mi tudtuk, tudjuk, hogy minden mostani sikerünk mögött ott áll. Halk szavúan, de szigorúan, megkérdőjelezhetetlenül irányít, vezet lépéseinket...

*

Időközben kezembe került a *Táncbeszéd*, sepsiszentgyörgyi újságíró barátomnak, Fekete Réka szép összefoglaló műve az erdélyi néptáncok kultúra ápolásáról, benne Réka 2009-es riportja Jaskó Istvánnal (1929–2013) a Népművészet Mesterével. Pitti bácsi ebben

Emlékműsor Martin Györgyről a szegedi Bartók Béla Művelődési Központban 2002-ben (Halmos Béla, Timár Sándor, Kallós Zoltán, Pesovár Ernő, Andrásfalvy Bertalan és Borbély Jolán – forrás: BBMK Archívum)

a vallomásában (*Mindenki igyekezzen a népi kultúrát továbbvinni – Találkozásom Martin Györggyel*) lényegében ugyanarról az 1983-as gyűjtői napról beszél, amelyről mi itt fentebb meséltünk, de a maga székely-góbs nyelvezetével. Személyes hangon beszél az ő későbbi meghurcoltatásáról is, illetve kérelmetlen magyarságáról és néptáncosi ars poeticájáról:

Büszke vagyok arra, hogy 1972-ben, amikor először voltunk Budapesten a feleségemmel, Jaskó Etelka Ibolyával együtt, népi viseletben táncoltunk. Találkoztunk doktor Martin Györggyel, nyugodjék békében, aki erősen nagyot tett a kultúráért.

Meglátott engem feleségemmel, csak úgy megszólított, hogy legyek szíves, álljak vele szóba, és meghívott, hogy menjünk el másnap hozzája és elbeszélgettünk. De úgy menjek, hogy ott is maradunk ebédre nála... El is mentem... Foglalkozok versírással is, akkor is írtam egyet. Elvittem Tinkához, Martin Györgyhöz, ezt a verset elolvasta, aztán elmentünk a Kálvin téri templomba Budapesten, és meg kellett ígérnem, hogy küldök neki még verseket. Küldtem is.

Aztán 1983-ban írt nekem egy levelet, hogy legyek szíves szerezzek zenészeket, adott egy dátumot, hogy mikorra, és eljönnek, hogy a népi táncokat örökítsék, filmezzék. Ez akkor volt, amikor nem szabadott fogadni a magyarokat, külföldit, senkit a Ceausescu idejében. Hát megfogadtam a kolozsi zenészeket, és összeszedtem vagy negyven lelket, akik szépen táncolnak, gyermekeket, időseket, házastársakat, mindenfelét, kicsit, nagyot, románokat is. Később valakik [talán ugyanazok, akik az autóm fékvezetékét elvágták aznap, jegyzem meg most – S. J.], elárultak, hogy szerveztem egy csoportot, eladtam külföldnek egy színdarabot, s én '83-tól '87-ig minden hónapban kellett jelentkeznie a szigurancián. Nekem ez

erősen sokba került, mert örökké vállaltott a fiánác. Szerda, csütörtök, péntek szombat, írjam, mondjam, mit muzsikáltak, mit énekelünk, mit adtak nekünk a magyarok azért, mert eladtam azt a filmet. Hát mit adtak volna? Hoztak két üveg bort, azt el is osztogattam az asszonyoknak, és hazulról adtam szilvapálinkát a férfiaknak, ment a multság, jó volt a hangulat. Úgy tizenegy órától este ötig ott voltak nálam az udvaron, filmeztek két kamerával...

De már annyit vállaltott ez a fiánác, hogy ölte meg a lelkemet. Mondom a fiánácnak, őrnagy úr, persze románul, én egyebet nem tudok, büntessen meg, ha rosszat csináltam, nem tudtam, hogy nem szabad, bocsásson meg, s ne bántson!... Kérdeztem, hogy nem akar-e kiegyezni? Azt válaszolta: „Hát, ahogy akarom.” Akkor mutattam, hogy pénzzel vagy tömleccel szolgáljon meg, de már legyen vége a vállalatának...

Ezután a Martin Gyurkás eset miatt az én táncom annyira elterjedt, amit filmeztek, hogy Japánba és Helsinkibe is elkerült. Aztán megmozdult a táncházmozgalom Magyarországon. Később sok táncmester, filmesek, barátok kerültek velem barátságba, olyan hírnevem lett, hogy csak! És én erre büszke vagyok. Nem kapcabetyár barátok ezek, hanem mind nagy emberek!

*

Pitti bácsi utolsó mondatára még egy megjegyzést teszek: „Nem kapcabetyár barátok ezek” – bizony, nem! Nézzünk rá a fényképre, amely a szegedi Bartók Béla Művelődési Központban készült. Mindenki, aki a képen van, még azok is, akiknek csak a feje bújja látszik: Kelemen László és Éri Péter, szóval mindenki állami vagy Kossuth-díjas! Kivéve – akiről a megemlékezés szólt –, Martin Györgyöt és özvegyét, Borbély Jolánt!

Simoncsics János

Copán György bálványosváraljai furulyás-énekes népzenei világa

Nesztor Iván, Lehócz Alexandra és Copán György

A Hagyományok Háza kiadásában még 2022-ben jelent meg Nesztor Iván és Lehócz Alexandra közös munkája *Copán György bálványosváraljai furulyás-énekes népzenei világa* címmel. A mű középpontjában az adatközlő népművész áll, akit a település utolsó nagy furulyásaként tartanak számon. A személyi monográfiák sorába méltán beillő kiadvány fő célja a Copán György által énekelt és furulyán játszott dallamok részletes lejegyzése és elemzése, a díszítésmód vizsgálata, valamint az előadásmód sajátosságainak összegzése, kiegészülve az adatközlő értékes néprajzi információkat hordozó szövegeivel.

A mű két kötetből áll, az első kötetben a furulya és az ének előadásmódját, illetve Copán György elbeszéléseit ismerheti meg az olvasó, a másodikban pedig dallamainak részletes lejegyzése található.

A szerzőpáros bevezetése után, az olvasó megismerheti Bálványosváralja [*Kolozs megye, Románia*] történetét, illetve a zenész életútját. Nesztor Iván részletes beszámolót ad a furulyás játékaról, különös figyelmet fordítva a dallamotívumokra, a díszítésmódra, valamint az aszimmetrikus ritmikájú dallamok jellemzőire. A fejezet végén partitúraszerű lejegyzésben közöl néhány dallamot, amelyek nem az egyidejű elhangzást rögzítik, hanem az énekes és hangszeres előadásmódok összehasonlítását segítik.

A következő fejezetben Lehócz Alexandra Copán György énekes előadásmódját és repertoárját tárgyalja. Habár kiváló furulyásként tartották számon, környezete gyakran hallotta őt énekelni is. A szerző a bálványosváraljai énekes hagyomány bemutatásával kezd, kitérve többek között a helyiek hangképzési módjára, díszítési gyakorlatá-

ra is. Fontos megjegyzése, hogy a gyakorta aszimmetrikusan előadott giusto dalok rövidebb-hosszabb lüktetéspárjai nem állandósult időtartamúak. A szerző érinti Bálványosváralja táncos hagyományát is, amelyről leginkább visszaemlékezések és töredékes adatok révén rendelkezhetünk ismeretekkel.

Az általános énekes hagyomány bemutatását követően a szerző Copán egyéni énekestílusát is elemzi. Megállapítása szerint furulyás tapasztalatai énekes előadásmódjára is jelentős hatást gyakoroltak: „a hangindító előkéek, utókák, hangközkitöltő, hosszabb hangokat ékesítő megoldások szabaddabb és gazdagabb formában jelennek meg éneklésében.” A fejezet kitér a hangképzés technikai részleteire is.

Az *Énekes és furulyás előadásmód összehasonlítása* című alfejezetből kiderül, hogy Copán György számára a furulyázás során is jelen volt a dallam szövege: „ha elfelejti a menetet [szöveget]... Hiába fújja, ha nem tudja, mit fú...” A szerző helyesen tér ki az előadó testbeszédére, mimikájára is, melyek elemzése elengedhetetlen egy ilyen mélységű és volumenű munka esetében.

A lejegyzések célja az anyag dokumentálásán túl az volt, hogy a dallamok a lehető legtöbb információt hordozzák előadásmódjukról. A fejezet részletesen elemzi Copán énekes előadásmódjának sajátos megoldásait: az éneklést segítő és színesítő technikákat, a kiejtést elősegítő hangzókat, valamint jellegzetes díszítéseket. Emellett a szerző kitér a dallamok variabilitására, a ritmikára és a dinamikai árnyalásra is.

A furulya- és énektechnikai elemzést követően az olvasó számára talán a legizgalmasabb fejezet következik: a Copán Györggyel

készült interjúk tematikus közlése. Ezek életrajzi történetekkel, néprajzi vonatkozású információkkal és színes anekdotákkal gazdagítják a képet az adatközlő személyiségéről és világáról. Külön említésre méltó a kötet elején található térkép helységnevekkel, amelyek a szövegekben is gyakran felbukkannak. A tematikus szerkesztés segíti a tájékozódást, és egyúttal közelebb hozza az olvasót az adatközlő életpaszlatához és zenei látásmódjához.

A *Copán György bálványosváraljai furulyás-énekes népzenei világa* című kiadvány nemcsak egy jelentős népzenei életmű részletes dokumentációja, hanem egyben értékmű és értelmező munka is. A szerzőpáros alapos módszertani felkészültséggel, érzékenyen közelít a forráshoz: nemcsak lejegyez és elemez, hanem kontextusba is helyezi Copán György előadásmódját – mind zenei, mind kulturális értelemben.

A kiadvány külön értéke a furulya- és énekes repertoár párhuzamos bemutatása, valamint a személyes hangvételi interjúrészletek, amelyek árnyaltabb képet adnak az adatközlő személyiségéről, környezetéről, emlékezetéről. A részletekbe menő lejegyzések és a kottaképet egyszerűbben is mutató lejegyzések, az előadásmód technikai jellemzőinek feltárása, valamint az elemzések didaktikus és ugyanakkor közérthető bemutatása révén a kiadvány egyszerre szolgálhat a szakmai közösség és az érdeklődő nagyközönség számára is.

Külön említést érdemel a második kötethez kapcsolódó online melléklet, amely hangfelvételek, videóanyag és további kották formájában biztosít betekintést Copán György bálványosváraljai furulyás-énekes népzenei világába. Ugyanitt megtalálhatók tipografikusan a dalszövegek is a település más énekeseitől felgyűjtött szövegvariánsokkal együtt. A *Dallamejegyzések* elnevezésű dokumentum pedig azt listázza, hogy az eddig megjelent, idevágó nagyobb népzenei kiadványokból mely dallamok azonosíthatók a könyvben megjelenített repertoárral.

Összességében a munka példaértékű dokumentációja egy eltűnőben lévő, gazdag népzenei hagyománynak, és méltó emléket állít egy különleges tudású adatközlőnek. Hasonló igényességű kiadványok, amelyek ilyen jól ötvözik a tudományos és az ismeretterjesztési szempontokat, nagyban hozzájárulhatnak a népzene- és néprajztudomány gazdagításához, valamint a közösségi emlékezet fenntartásához is.

Pásku Veronika

SZÁSZ ROZÁLIA: SZÉKELY SIRATÓ

(RÖVIDEN A SZÉKI SZÉKELYEKRŐL)

Gondolom, nem vagyok az egyedüli, aki, néha olyan állításokkal szembe-
sül, minthogy a székieknek a székelyek-
hez az égvilágon semmi, de semmi közük
nincs. Ez a mellébeszélés, az én olvasatom-
ban, egyenesen az égbe kiált, és ha nem is
vért, de legalábbis tollat kíván. Lássuk hát,
miről is van szó!

Ahhoz nem kell különösebben jártas-
nak lenni Szék történelmében, mert azt
mindenki tudja, hogy 1717-ben, a neveze-
tes Szent Bertalan-napi vérengzéskor, a ta-
tárok úgy kipusztították a várost, hogy az
teljesen elnéptelenedett. Azt viszont már
kevesebben tudják, hogy a megmaradt,
alig száz lélekből, a lakosság száma rö-
videsen mégis úgy felszaporodott, hogy
az alig öt évvel ezutáni adóbevalláskor –
amelyen a lakosság száma nem szerepel!

– annyi háziállat van nyilvántartva, mint egy legalább öt-hatszáz
fős, akkoriban kisebb mezővárosban szokott lenni. Honnan lett
hirtelen ennyi ember, akinek ennyi állata volt, mitől virágzott ki
ismét a város?!

Azt tudjuk, hogy a sóbánya továbbra is üzemelt, tehát oda
mindenképpen új munkások jöttek. Ám az egykori szász bányá-
szokról már nem olvashatunk sehol, amiből az következik, hogy
most már az új bányászok is mind magyarok voltak, akárhonnan
is érkeztek. De rajtuk kívül volt még egy masszív magyar tömeg,
és pedig – a székely telepések. A kor, s a helység későbbi népes-
ségarányát számítva, ők, mintegy ötven-hatvan család lehetnek,
akik a Székelyföld különböző tájegységeiről még abban az évben,
több rendben jöttek ide. De miként volt lehetséges, hogy a széke-
lyek – akik arról híresek, hogy szülőföldjüket soha el nem hagy-
ják – arra kényszerültek, hogy ezt megtegyék?! Bármennyire is
hihetetlennek tűnik, nézzük a tényeket!

Ha elolvassuk az Orbán Balázs által is emlegetett *Uzoni Siral-
mas Krónikát*, valamint más feljegyzéseket, és visszamegyünk
az időben, a történelmi források szerint láthatjuk, hogy az 1716-
1717-es esztendő olyan keserves volt a székelyek számára, mint
ritkán azelőtt. Mert az Úristen úgy bezárta az égboltot felettük,
hogy két kerek esztendeig még egy szem eső sem esett. Szenve-
dett ember és állat egyaránt. Marhavész, pestis, s ami még ezzel
járt, aratott. Pusztult, hullott a szárazságtól minden. Akkora volt
az éhínség, hogy fakéregből sütötték a kenyeret, s némely helye-
ken még az emberevést is rebesgették. Érthető tehát, ha egyes
családok, néha hátrahagyva az öregeket és betegeket, megma-
radt, gyenge állataikat befogva, székérre rakták kevéske ingósá-
gukat, és keserves sóhajtások közepette elindultak a nagyvilág-
ba, s letelepedtek ott, ahol befogadták őket. Az elnéptelenedett,
lepusztult Szék városába is ily módon jöttek, mert úgy gondol-
ták, hogy itt valamiképpen boldogulni fognak.

De vajon boldogultak? A szó igazi jelentése értelmében, alig-
ha. De azért itt maradtak. Mi mást is tehettek volna?! Tudomás-
sul vették, hogy itt is sajátos törvények vannak, akárcsak ná-

Gönyey Sándor: Templomból hazatérő férfiak
(Szék, Mezőség, Szolnok-Doboka vm., 1943)
Néprajzi Múzeum F 91545

luk, vagy talán még annál is különösebbek, furcsábbak. Például,
azok, akiknek pénzük volt, mégsem tudtak könnyen házat vásá-
rolni, egyrészt, mert a házak nagy része le volt égve, más rész-
ről pedig a megmaradt széki lakosság nem engedte beékelődni
őket egy-egy nagyobb családi birtokba, telekbe. S hát akkor azok,
akiknek még pénzük sem volt, ugyan mihez kezdtek?! Ők még
nem is bérelhettek maguknak egy leégett házat sem, hogy megta-
razzák s meghúzzák magukat benne, s a helyiek sem kecsegtet-
ték őket a vendégszeretettel, mert nekik elég volt a maguk baja, ki
sem látszottak a fekete gyászból. Szóval, ki kell mondani, hogy az
a kisszámú, megmaradt széki lakos, akik megmenekültek a tatá-
rok elől, a várakozással ellentétben nemigen ölelte keblére a „jö-
vevényeket”. Mégis, mivel azok is magyarok voltak, megnyitot-
ták számukra a helység kapuját, és a város szélén, a román zsel-
lérek lakónegyede mellett jelöltek ki számukra helyet.

Ez bizony egyértelműen mutatta, hogy egyelőre még függő-
ben volt a helyzetük, tehát nem voltak teljes jogú lakói a város-
nak, hanem csak megtűrték. Ide építhették fel házaikat, ez lett az
úgynevezett Székely utca, ahol elkezdhetők az új életet. S hogy
az boldog lett volna, azt aligha hihetjük. De mégis, azért a kis se-
gélyért, faanyagért, amit kaptak, s a kicsike ingyen földért, amit
kiosztottak nekik, s amibe elvethették a szintén a városi Tanács
által ingyen kiutalt alakorbúzákat, a székelyek nagyon hálásak vol-
tak, és mindenben alávetették magukat a helyiek akaratainak.

Csak két dolog ment nehezen: egyik volt a vallás, másik a vise-
let. Széken ekkoriban már zömmel reformátusok éltek, a katoli-
kusokat nehezen szívelték, egyházuk, papjuk sem volt már a vá-
rosban. Azonban a katolikus székelyek ragaszkodása vallásuk-
hoz köztudott. Ez oda vezetett, hogy a kolozsvári minoriták rö-
gön kiszálltak a városba, és újra szervezkedni kezdtek, aminek a
helyiek egyáltalán nem örvendtek. A protestáns hiten lévők sze-
rencsájukra hamar alkalmazkodtak a helyi viszonyokhoz, velük
ilyen gond nem volt. Azokkal sem, akik olyan vidékekről érke-
tek, ahol a viselet hasonlított a székihez, mint például a gyergyó-
és marosszékieké. Voltak azonban mások is. Széken pedig írat-

Szász Rozália: Székely sirató

(Az 1717-es székely telepések emlékére)

*Mikor Csíkból elindultunk,
apát-anyát hátrahagytunk.
Könnyük sem volt, nem is sírtunk,
még csak vissza sem fordultunk.*

*Mikor este táboroztunk,
a kulacsból iszogattunk.
Bánatunkban jókat húztunk,
az ég alatt elaludtunk.*

*Mikor a Hargitán átál jöttünk,
pár könnycseppet kiejtettünk.
A fenyőkre tekintettünk,
sok emléket eltemettünk.*

*Mikor Vásárhelyre értünk,
még egy kicsit megpihentünk.*

*Egy-egy háznál vizet kértünk,
néha keresztet vetettünk.*

*Mikor Cege felé jártunk,
a bánattól alig láttunk.
Csíkországot megsírtattuk,
új hazánkat óhajtottuk.*

*Mikor Székre megérkeztünk,
összetört volt testünk-lelkünk.
Mikor láttuk, hová jöttünk,
még egy cseppet sem örvendtünk.*

*Az eső sűrűn kezdett esni,
nem várt minket szinte senki.
A bíróhoz kellett menni,
s tarisnyából kellett enni.*

*Másnap, mikor felvirradtunk,
a lovaknak enni adtunk.
De mi nem is frustukoltunk,
olyan bánatosak voltunk.*

*Nézegettünk erre-arra,
kimentünk a nagypiacra.
Felmásztunk a toronyba,
nem láttunk el sehoval.*

*Idegenként járunk, sírva –
miért volt ez így megírva?!
Hej, Hargita, szép Hargita –
nem látunk meg többé soha.*

*(A szerző „Balladák könnye” című kötetéből
– Kráter Kiadó, 2022)*

lan szabály volt, hogy a férfiak csak abban az esetben hordhattak fehér posztóból készült ruhát – azaz szűrt, szokmányt, harisnyát stb. – ha nemes emberek voltak, s ez a szabály annyira törvényszerű volt, mintha kőtáblára lett volna vésve. Márpedig egyes székelyek, mint például a csíkiak, nem mondtak le a fehér harisnyáról, s annyira nem, hogy képesek lettek volna innen inkább elköltözni, semhogy ettől megfosszák őket. Nagy toleranciára volt szükség tehát, hogy ezt a székiek elfogadják és megértsék, hogy a szabad székely, az nemes embernek tekinti magát, még akkor is, ha nincs kutyabőrre véssett írása róla. De, hogy mégis csillapodjanak a kedélyek, a tehetősebb családok rögtön megindultak ilyen irányba is, s ha csak lehetett, megvásárolták azt a drága nemeslevelet is. Erről is az összeírások tanúskodnak. Feltüntetve származási helyüket előnévként, olyan széki nemesekről olvashatunk, mint például: Keresztúri, Rétyi, Kovásznai, Márkosfalvi, Kézdiszentléleki, Uzoni, Somkerek, Maksai, Dálnoki, Tordátfalvi, Bözödi, Torjai, Názánfalvi, Ajtai, Bikfalvi stb. De nyilvánvaló, hogy nemesek voltak a Dánielek is, akik szintén Danelnek ejtik a nevüket még ma is, akárcsak az erdővidéki rokonaik. Ám, az integrálódás érdekében, idővel az előneveket mégis elhagyták, és némelyek kivételével maradtak csak a fehér harisnyával, mert az nekik elég volt. És erről bizony továbbra sem mondtak le azok sem, akik nemeslevelet sem tudtak vásárolni soha.

Így aztán később, ha valaki fehér harisnyában mutatkozott, és nem volt törzsökös széki nemes, rögtön tudták, hogy székely származású, le is fitymálták érte a helyiek, és éreztették, hol a helye, évszázadok múltán is. Hasonlóan, azok is, akiknek nagyon barna bőrük volt – mint például az erdővidékieknek –, szintén gyengébb rangsorolásba estek, mert Széken csak az számított valamirevalónak, akinek világos volt a bőre. Székely Mari nagyanyám még öregkorában is sírva emlegette, hogy a mostohaapja, valahányszor mosakodni látta őt, mindig így csúfolkodott: „Hiába mosdik a csóka, úgysem lesz fehér galamb soha!”. Szabó Rózsi nagyanyámnak, holott földbirtokos családból származott, mindig felrótta a törzsökös széki rokonság, hogy a nagyapja „csak a Székelyutcáról került” Csipkeszegre, azaz a tehető, őslakos széki lakónegyedbe.

Mindezek alapján, bizony nem csoda, ha 1903-ban Kádár József etnográfus feljegyezte, hogy jövevénynek lenni Széken igen nehéz státusz, és hogy ennek következtében hivatalosan ekkor

már alig tizenkét család vallotta magát székelynek. S az ez után következő bevallások szerint már senki sem. Mert mindenki igazi széki akart lenni, foggal-körömmel azon volt, hogy elfogadják annak, mert széki polgárnak lenni mindig rangot jelentett. Háromszáz év múltán, amikor én készítettem felmérést arról, hogy mit tartogat az emlékezet, még az is tiltakozott a székely származása ellen, akinek pontosan tudtam az eredetét. És nem kis munkába került úgymond „érzékenyíteni” őket a témával kapcsolatosan. A lelküket kellett megérinteni, az önérzetükre kellett hatni, és ez nem volt könnyű vállalkozás. Mert sok időn keresztül ezek a becsületes, jó emberek csak temettek magukba és a széki földre: lemondást, fájdalmat, emlékeket és vágyakozást mindarra, amit egykor hátrahagytak. És fogcsikorgatva küzdöttek azért, hogy ne tekintsék őket idegennek.

Azt mondják, hogy az embernek ott van az otthona, ahol a szertettei a földben nyugszanak. Az elsőgenerációs széki székelyeknek tehát máshol volt az otthona. Aztán, hogy ők már a széki földre kerültek örök nyugalomra, az utánuk jövőknek már ez lett az otthona. Akár szerették egymást, akár sem, itt éltek, együtt a székiekkel. Együtt dolgoztak, táncoltak, verekedtek, harcoltak, imádkoztak. Cívakodtak, de a nótázásban összelelkeztek. Két nyakas, ősmagyar nép, akiknek még ma is csak látszólagos az egyetértése, mert, bár mindannyiunkban ott van már mindkét génkészlet keveredése, egyikük még mindig így gondolja, a másikuk úgy. Már azt sem tudjuk, hogy miben gyökerezik az ellentmondás, de még megvan. Érezzük. Harcolnak bennünk szüntelen. És jól van ez így. Mert most már legalább kikutatjuk az okát, és tudjuk, hogy melyikünk mire lehet büszke, miért lázong, miért nem hagyja a magát. Tudjuk, hogy melyikünk miért és kinek lehet hálás, és kinek miért jár a főhajtás. Mi, székiek, a széke-lyeknek megköszönjük, hogy általuk új életre keltünk. És ugyan-csak mi, székelyek, hálásak vagyunk, hogy új otthonra leltünk, és megmaradtunk.

A fehér harisnyáért nem civakodik már senki, a mai fiatalok már azt sem tudják, hogy emiatt néha vért ontottak az őseik. Ma már minden széki férfi ünnepi viselete egyforma: fekete posztónadrág, kék lájbi, fehér ing. Végre ebben megegyeztünk, egyetértünk. Mert mi, jelenkoriak már mindkettőjük vagyunk – széki székelyek, és székely székiek. És azok is maradunk. Ebben segítsen minket a Teremtő Jóisten! ■

Arany Piroska: Kendőmesék

Magyar Kultúra Kiadó, Győr, 2008

MARCSA FEKETE KENDŐJE

– Ez a kendő? – Marcsa kicsit sajnálkozva nézett a derekára kötött fekete kendőjére.

Mennyire vigyáztam rá, és mégis. Szűrke lett az évek során. Kifakult, elfáradt, mint az öröm, ha sokáig akarják érezni. Semmi sem tart örökké. Kendő se, öröm se. Mindkettő elmúlik, hogy ne haljak bele se bánatba, se örömbe.

Ez a kendő is lassan semmivé lesz. De nagyon szép volt! Leginkább az asztrahán prémhez tudnám hasonlítani. Nem is kendő, inkább stóla a vállamon. A buklé szövés minden kis gömbje ragyogott, és simogatta a nyakamat, karomat. Arról már nem is beszélve, hogy mennyire büszkén viseltem. Egyrészt, mert nagyon illett a szőkeségemhez, és ami fő, Bernát Miklóstól kaptam én ezt, jegykendőnek. Olyan merészen mentem ebbe a jegyességbe, mint aki a sötétben akar árkot ugrani.

Szokatlanul szomorú esemény, egy temetés előzte meg a lánykérést. Mégis elfogadtam, amikor – szinte el se hittem – váratlanul üzent nekem. Miért mondtam igent?

Hosszú sora van annak.

Kezdem az elején: a szegénységünkön. Ott kezdődik minden. A módon. Ha jó mód van, az nem csak pénz, vagyon, föld, ház – az tartás is.

Annak, akinek ez jutott, annak már büszkének se kellett lenni, akkor is „valaki” volt. Nekem a büszkeség maradt, mert mi szegények voltunk. Az én hátamat nem támasztotta gazdagság, nekem kellett magamat kihúzni – lám csak, én is vagyok azért valaki.

Mit értem el vele? Azt, hogy egy szegényebb legény sem mert hozzám közeledni.

– Nagyon fennhordod az orrod, te jány – mondta is Juli néném –, így magad maradsz!

Bántam is én. Nem érdekelt. Elég voltam magamnak.

Nem ugráltam senki fia után. Vártam a „királyfit”.

Igen, de azt vettem észre, hogy a gazdagabb meg rám se nézett. Tényleg egyedül maradtam.

A korombeliek, már asszonyként, úgy szítottak a mindennapi után, hogy nem értek rá szóba állni velem. Na, büszkélkedhettem – magamnak.

Juli néném csóválta a fejét: – Ej te, most válogatsz, azután meg várogatsz!

Még anyám is – aki pedig nem bánta volna, ha vénlány maradok, azért, hogy öregsé-

gükre én legyek, aki gondjukat viseli –, még ő is megkérdezte, hogy tán nem is akarok férjhez menni?

Visszakérdeztem, hogy tán az útjukba vagyok? Na, ezzel elvágtam a további kérdészködést.

Megbántottam ezzel a válasszal, tudom, de magam se tudtam, kire-mire várok.

Akkor hallottam a hírt, hogy meghalt a szomszéd falu leggazdagabb asszonya, Bernátné, a Miklós anyja.

A két falut csak egy patak választotta el, az ott lakók a mi piacunkra, boltunkba jártak.

A mi kapunk előtt mentek el, lóval, szekérral, de leginkább gyalogosan. Mindenki köszönt mindenkinek. Innen ismertem én Bernátékát.

Ezt a Miklóst is. Reggelenként, mikor vízért mentem, láttam, hogyan feszít a sárga kocsijuk bakján, ha az anyját hozta templomba, boltba vagy a doktorhoz. Az anyja kedvesen, mosolyogva bólintott, ez meg csak az ostorát biggyesztette a kalapjához, ennyi volt a köszönet.

Egyetlenegyszer láttam közről, amikor a kútnál megállt mellettem, és megvárta, míg az ártézi vízzel telecsorog a kannám.

Akkor lehajolt, és összefogott két tenyéréből ivott, ahelyett, hogy elkérte volna, mint más, a kannafedőt. Arra gondoltam, amilyen gögös népek ezek, tán utálna a mi fedőnkől inni. De azt is megjegyeztem magamnak, egy futó pillanatig, míg rálestem, milyen magas. Magas, és barna a szeme. Mindig lakkos szárú csizmában, bricseszben járt, mint az urak. Na, csinos fiatalember.

Rá-ránéztem, de csak mint egy csodabogárra. Olyan messze volt tőlem a nagy vagyónával, mint a Hold.

Mégis megdobbant a szívem, mert az anyja temetése utáni vasárnapon – jól emlékszem arra a verőfényes márciusra – Juli néném jött hozzánk, kikeményített kötényében, a legszebb fejrevaló kendőjében, ünnepélyes ábrázattal:

– Üljetek le, mert küldöttségbe’ járok – mondta anyáméknak –, Bernát Miklós küldött engem. Azzal bízott meg, hogy tisztelteti az egész családot, és arra kéri Margit lányukat, hogy fogadja el ezt a kendőt, és jöjjön el holnap a szentmisére, a templomba, ebben a kendőben – Óvele!

Akkor igen regényesnek tűnt nekem ez az egész. Nagyon ünnepélyes, megtisztelő ké-

rés volt: legyek ott az anyjáért mondott misén.

Különben is, Juli néném affelé terelte a hangulatot, hogy végre itt a nagy alkalom, ezt nem szabad elszalasztanom, végre mégis férjhez megyek – nem is akárkihez.

– Na csak nézd meg ezt a kendőt! Kinek van itt ilyen? Mindened meglesz! Mit üzensz neki, hé? Látod, nem akar egyedül maradni, az anyja után te leszel ott a gazdasszony egy nagy gazdaságban.

Haboztam. Anyámat kérdeztem, mit szól. De ő csak azt mondta, nem tudja, mert ösmerni kéne. Elgondolkozva töprengtet: – De mégis, mégis fura ez a lánykérés, ezzel a fekete kendővel. Egyáltalán lánykérés ez?

Juli néném a vállamra illesztette a stólát.

– Fekete, hát fekete. Milyen legyen egy temetés után? Ne válogass, szegény lány akkor megy, ahhoz megy, aki kéri. Anyádékon is így tudsz majd segíteni.

Ezt az érvet találtam a legdöntőbbnek. Segíthetek!

– Mondja meg neki, Juli néném, ott leszek, várjon meg a templom kapujában.

Vasárnap fekete ruhámban, és abban a fekete bolyhos puha sálkendőben mentem el a misére, ahova Juli néném elkísért. Lehajtott fejjel léptem be a templomba. Úgy izgultam, attól féltem, összeakad a két lábam és elesek. Nem lett semmi baj, mert az ajtóhoz közel ott állt Bernát Miklós. Amikor meglátott, odalépett hozzám, megfogta a karomat, és odavezetett ahhoz a padosorhoz, ahol az ő családja szokott ülni, és az anyja helyére ültetett. Lehet, hogy bámultak a népek, én nem láttam, olyan zavarodott voltam.

Amikor kissé lecsillapultam, de még mindig lehajtott fejjel, megkérdeztem sutogva: – Miért nekem küldte a kendőt? Nem ismer!

Nem szólt, várt. Aztán, mikor már zengett az ének, akkor mondta meg az igazi okát: – Az „édes” választotta magát nekem, hiszen tudja, hogy mindig előre köszönt magának.

Nem kérdeztem meg, hogy miért. Le voltam forrázva. A „királyfi”! A fehér lován, amit nem a szerelem, hanem az anyja vezet!

Összeszorítottam a számat, hogy most meg ne szólaljak. Most gondolkoznom kell. Most okosnak kell lennem. Eljöttem, nem igaz?

Miért is jöttem el? Tényleg, miért? Most azt hiszi, odavagyok érte? Csak intenie kellett, és már ugrottam is.

Ekkor félni kezdtem: – Jaj, csak meg ne kérdezze, hogy hát én miért vagyok itt. Mit felelnék? Azt, hogy menekülök a szegénységből!

De ő szerencsére folytatta: – Sokszor nézte ám magát, amikor elmentünk a kapujuk előtt, ő látta, hogy maga milyen dolgos, friss, házias teremtés, magából jó asszonya lesz az ő fiának.

– Aha, szóval nem maga akart engem? Akkor miért, hiszen már úgyse tudná meg?

Miklós erre kiegyenesítette a derekát, felémelte a fejét: – Maga volt az ő utolsó kívánsága, nekem pedig régóta maga az első. Megköszönöm, hogy most itt van velem.

Szavaitól egyszerűen nyugalmat éreztem. Ez ilyen egyszerű? Semmi bók, semmi udvarlós hízelgés? Akkor én is lehetek egyszerű, természetes viselkedésű. Hálát, megkönnyebbülést éreztem.

Fölemeltem a fejemet, rá mertem nézni végre, és kimondtam: – Én is örülök.

Találkozott a pillantásunk. Most először. Akkor végre bevallottam magamnak, hogy Ő az, a „királyfi”. Akiről régóta úgy álmodoztam, reménytelenül, hogy magam előtt is titkoltam. Aki ott, tán nem is a gyászmiséhez illő módon, mosolygott rám, és elszlatott minden félelmemet, amikor így folytatta: – Tudja, ugye, hogy az én édesanyám mindig megérezte a még ki nem mondott vágyaimat is? Ha lehetett, mindig teljesítette. Mint látja, most is.

Megrebbenve éreztem a csodát, az érintését, amint meleg tenyerével betakarta az én kendőt szorító, fázó kezemet. Már tudtam, hogy nem lehet semmi baj.

A következő vasárnap reggel eljött értem azzal a kétüléssel, sárga homokfutójával, azon vitt el magához. És én, én ott maradtam nála.

Úgy szorított magához, szinte fáj, de szavai simogattak: – Soha többé nem engedlek el magamtól. Aratás után megtartjuk az esküvőt!

Így kezdődött a mi páros életünk sugárzó ideje.

Juli néném megfeddő intelmei, anyám féltő sopánkodása a kényen-kedven nevelt egyetlen fiúról, akinek a falu szerint mindenben „kedvét töltöm”...

– Édes gyermekem, te volnál az a büszke, szép lány? Mivé tett, mívé tett! Elvette a józan eszedet! Gyere haza, míg még nem ő küld el magától. Jaj, ha élne az anyja, ez nem történt volna meg.

De én süketen repültem, mint a madár, fénylő, fehér felhők fölött. Olyan, de olyan biztos voltam abban, hogy szeretjük egymást, hogy szédülten hagytam magam sodortatni.

Álmaim és a valóság egybefonódtak: ez az, az igaz szerelem.

Megesküdünk volna, tudom, ha nem jön a háború. Akkor vitték el katonának, amikor a barackfák virágoztak. Hol volt még az aratás! Megígérte, hogy visszajön. Megígérte. Vártam, vártam.

Akkor már itthon éltem megint. A rokonsága nem sokáig tűrte, hogy ott maradjak a Bernát portán. Alig, hogy bevonult, haza kellett jöjjek, világcsúfjára, a falu szájára. Megszokott büszkeségem maradék morzsáit kellett összekaparnom, hogy kibíriam.

Azt mondogattam magamban: – Majd hazajön! Nem hagy el! Majd meglátjátok, ha hazajön!

Juli néném? Összehúzott szemmel mért végig, élesen, bántóan csikorgott a hangja: – Nem megmondtam!? Én előre szoltam!

Anyám? Ő átkarolt, bevitt, és mérgesen szólt hátra: – Jobb lesz, ha békén hagyod. Te húzgáltad az orra előtt a mézesmadzagot a férjhez menéssel, a gazdagsággal, jó mód-

dal. Biztosan meg is érte neked. Most aztán láthatod, mit kavartál. Csak te ne szólj, egy rossz szót se szólj szegényre!

Juli néném megsértődött: – Csak ne hogy már én legyek az oka mindennek! Én mondtam, hogy „így” jöjjön haza? Én esküvőről beszéltem! Azt kellett volna neki kívárni! De ez? Elkapkodta! Nála lakott! Ez egy cafka! Egy megesett lány!

Sikítva fogtam be a fülemet: – Nem vagyok az, nem vagyok az! Menjen innen!

Na, nem is jött az többet mihozzánk. Én meg csak reménykedtem. Kiálltam a kapuba, vállamra terítettem ezt a kendőt, és csak bámultam az utca vége felé, hátha feltűnik egy magas, kedves alak. Az én szerelmem.

Később már nem álltam ki a kapu elé, hanem csak az ablakból nézegettem. Akkor már a kendőt a hasamhoz szorítottam, hátha varázsereje van. Hátha visszahozza, még aratás, de legalább szüret idejére. Ezért lett ilyen kopott, ilyen megviselt ez a kendő.

De ő nem jött, nem jött. Odamaradt a háborúban. Azt is úgy tudtam meg, Juli néném kiabálta be a kerítésen: – Na, várhatod már sohanapján azt a hírest, aki felcsinált.

Ezt mondta. Ezt. Mint akibe tört döfnek, úgy fáj. Napokig sirattam. Ilyen világot élünk.

Amikor Miklóska megszületett, akkor hiányzott csak igazán az apja. Úgy ment el, azt se tudta, hogy viselős vagyok. Már bánom, hogy nem mondtam el neki. Miért is halogattam? Tán minden másként történik, ha tudja, hogy ketten várjuk haza.

Álmodoztam. Megidéztem. Ezerszer elképzelttem, milyen öröme lesz, amikor a kezébe, a jó meleg két karjába teszem: – Nézd! A te kisfiad!

Ennek a reményében éltem. Ez éltetett. Azon kapom magam máig is, nemegyszer, hogy várom. Máig várom.

Fekete kendő! Gondolhattam volna. Ki hallott már olyat, jegykendőnek, egy fekete kendő.

És mégis. Nem panaszkodom.

Mert milyen sok nehéz napból áll az ember élete. De ha van benne egy pillanat, egy emlék, egy ilyen kendő...

Ez a kendő, milyen volt, istenem, de szép is volt. Most meg má' csak itt tisztogatom benne a répát.

Na, add csak időbb azt a kosarat, elviszem a répa zöldjét a malacoknak, hadd egyenek, mindjárt itt az este.

Még anyámékat is meg kell nézzem, jól vannak-e. Nem múlik úgy el a nap, hogy ne lássam őket. Miklóska is odamegy az iskolából, nagyon szeretik. A nagyapja kedvence. Úgy el van kaptva, nekem már nem is fogad szót. ■

Hétköznapi luxus – A királyné asztalától a parasztházig

Kiállítás a Néprajzi Múzeumban – 2025. december 3. – 2026. augusztus 23.

A Zsolnay, herendi, holicsi, hollóházi és Fischer kerámiák sosem látott válogatása találkozik a Néprajzi Múzeum kiállítóterében, hogy a hazai keménycserépgyártás csaknem kétszáz éves történetén keresztül meséljen a magyar ízlésről, identitásról és a mindennapok alakulásáról. A *Hétköznapi luxus – A királyné asztalától a parasztházig* című nagyszabású tárlat a Néprajzi Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum együttműködésében valósul meg, és a keménycserép sokszínű világát mutatja be – a főúri asztalok eleganciájától a parasztházak falát díszítő színes tányérokig. A tárlaton látható mintegy hatszáz darab műtárgyon keresztül nemcsak ugyanannak az anyagnak a sokféle felhasználásával találkozunk, hanem hallhatunk társadalmi mobilitásról, a nemzeti önkép változásáról vagy a modern formatervezés kialakulásáról.

A keménycserép – vagy más néven kőedény – egy 1100–1200 °C-on égetett, fehér, vékony falú, finoman formázható anyag, amely a XVIII. század első felében indult hódító útjára Angliából. Néhány évtized alatt meghódította Európát, majd a magyar piacot is. A XIX. század során a hazai műhelyek és gyárak nemcsak átvették, hanem tovább is gondolták: a keménycserépből készült termékeik egyszerre lett a polgári otthonok elegáns kellékei, a parasztházak díszei, és helyet kaptak az uralkodói asztalokon is.

A három intézmény – a Néprajzi Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központoz tartozó Magyar Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum – együtt szereplő és egymást kiegészítő tárgyanyaga egyedülálló áttekintést nyújt. A látogatók megismerhetik a díszkerámia művészi csúcsait (Zsolnay, Fischer, Hollóháza), a paraszti tárgykultúra üzenethordozó tárgyvilágát és a polgári élet mindennapi kellékeit. A kiállítás bemutatja, miként vált a keménycserép a XIX. század végére a magyar iparművészet egyik legfontosabb szimbólumává, és hogyan

járult hozzá a nemzeti formanyelv kialakításához. A gyárak – különösen a Zsolnay – a népi motívumok, történeti és a keleti ornamentika szabad variálásával keresték a magyar stílust, miközben a Monarchia piacán megjelenő külföldi üzemek (Altrohla, Wilhelmsburg) célzottan a magyar közönségnek gyártottak. Ez a sokszínű verseny tette a korszakot egyszerre izgalmassá és ellentmondásossá.

A XVIII. század végének, a XIX. század első évtizedeinek műhelyekben megszülető áttört peremű tányérok, plasztikus díszek és levonóképek a polgári reprezentáció világából indultak. A „bécsi rózsá” és társai előbb kézi festésben, majd egyszerűsödve, élénk színekkel tértek vissza a paraszti enteriőrök falaira, később sablonokkal, nagy szériákban terjedtek el – miközben a feliratok („Emlék”, keresztnevek, jókívánságok, vallásos szövegek) a XIX. század végére személyes üzenetté váltak. A tányér így nemcsak dísz, hanem kommunikációs felület: identitás, érzelem, humor és propaganda hordozója. A látogatók egy

interaktív, digitális alkalmazás segítségével maguk is elkészíthetik és elküldhetik saját „tányérüzenetüket”, a hagyomány mai újraértelmezéseként.

A tárlat a XX. század történetét is feltárja, megmutatva, hogyan lett a keménycserép a modern háztartás alapanyaga. Az első világháború és Trianon után a kerámiaipar térképe újrarájzódott, a hangsúly pedig fokozatosan a használhatóságra és a jó ár-érték arányra helyeződött át. A kispesti Gránitgyár formatervezett készletei, egymásba rakható tálai és a „spritzdekor” technika olyan praktikus, szerethető tárgyakat hoztak létre, amelyek ma is nosztalgiaét ébresztenek. A hetvenes-nyolcvanas évek *Házyári konyhaprogramja* pedig már rendszerben gondolkodott: kutatás, igényfelmérés és tervezés – modern, magyar történet, kerámiában elmesélve.

A keménycserép – bár sokak számára ismerős – még sosem jelent meg ilyen átfogó, tudományosan megalapozott, mégis közérthető tárlat formájában. A Néprajzi Múzeum kiállításán a látogatók egyszerre láthatják a művészi csúcsteljesítményeket, a hétköznapi praktikusságát és a közösségi identitás tárgyait. A *Hétköznapi luxus* egyszerre tárgyal, vitat, pontosít – és közben elvárárszol. ■

KÉPEK

1. „Emlék” feliratos tányér. Apátfalva, 1866–1890. NM 65.140.503

2. Ételhordó. Apátfalva, 1893–1905. Használat helye: Átány, Heves megye. NM 65.140.721.1-6. „Baráth Györgyék kaszlijáról (komód) vásároltuk meg, mint divatjamúlt komaedényt, melyet 1920-ban vettek vásáron. Ez az egyetlen edényfélésem, amit az édesanyja a lányának ad kiházasításakor Átányban.” – jegyezte fel Fél Edit, a gyűjtő 1965-ben.

Tánc házak Éjszakája 2025

Fotó: Orbán Miklós / Táncház Egyesület

E HÁZBAN ÉLT ÉS ALKOTOTT

VARGYAS LAJOS

SZÉCHENYI-DÍJAS
NÉPZENEKUTATÓ, FOLKLORISTA

1914 - 2007

MTA ZENETUDOMÁNYI INTÉZET • NÉPRAJZI MÚZEUM
ELTE NÉPRAJZI INTÉZET • MTA NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET
MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A CSALÁD

2025

Fotó: Teglás Zoltán

Emléktábla Vargyas Lajos tiszteletére

Tisztelt Egybegyűlteik, engedjék meg, hogy a mai alkalomból, az egykori szülői otthon előtt állva, édesapámra emlékezve néhány személyes, családi emlékemet idézzem fel!

*

I. Hogyan kerültünk ide?

Hogyan kerül egy keresztény középosztálybeli család egy 160 m²-es, négy méter belmagasságú nagypolgári lakásba? A választ a történelem viharai adják meg: a nyilas idők alatta Vargyas család, édesapánk és két húga, Kató és Sári – mint sokan mások – részt vettek zsidó származású emberek bújtatásában, hamis papírok szerzésében, a csillagos házból való kiemenekítésükben. Nem messze innen volt egy ilyen ház, ahova bejártak különböző megbízásokat teljesítve. Így kerültek kapcsolatba Heltai Jenővel, az íróval, aki eredetileg itt, a Bimbó út 4-ben, az 5. emeleten lakott (ld. az emléktábláját bent a lépcsőházban), – de ekkor már be kellett költöznie a csillagos házba. Édesapám visszaemlékezésében, a *Kerítésen kívülben* beszámol róla, hogy miként vitte el – rég elhunyt édesapjának keresztlevelével a zsebében – Heltai Jenőt Óbudára, egy Schlachta Margiték által felügyelt házba. Amikor aztán a háború után Heltai Jenő új állami lakást kapott romos itteni lakása helyett, hálából felajánlotta édesapáméknak, hogy költözzenek át ide, saját lakhatatlanná vált óbudai lakásukból. Itt ugyanis a négy szobából kettő lakható, sőt egy még fűthető is volt. A költözés odüsszeiáját a *Kerítésen kívül* ugyancsak megörökíti.

*

II. Emlékeim a Bimbó útról

Ebben a négy szoba, hallos lakásban – amit szüleim a háború után rendbe hoztak, kitaroztak – heten (sőt apai nagyanyánk 1958-ban bekövetkezett halála előtt nyolcan) laktunk, harminchét éven át, 1945-től 1982-ig. Valójában három önálló háztartás volt: szüleim és mi hárman fiútestvéreként egy szobában (majd bátyám gimnazista korától kezdve, a volt cselédszobát is belakva, egy és fél szobában), illetve édesapánk húgai, Kató és Sári nagynénénk, egy-egy másikban. Szüleim szobájára visszagondolva mindig ugyanazt a képet látom magam előtt: a nappaliként, dolgozó- és hálószobaként egyaránt szolgáló nagyszoba valójában óriási könyvtár volt, két falat a plafonig beborító, roskadáig telerakott könyvespolcokkal. Rajtuk nemzetközi és magyar zenetudományi és folklorisztikai szakirodalom: dán, görög, francia, katalán, német, litván, orosz és más szerzők művei, forráskiadások, több mint egy tucat európai nyelven; továbbá magyar irodalomtörténeti, történelmi és művészettörténeti munkák, számos mű dedikálva.¹ Emellett szépirodalom, teljes Móricz, Ady, Krúdy, Kosztolányi stb. életművek, illetve – immár Ka-

Kő Pál domborművén a felirat:
„TIZÖNKÉT KÖMIJES
ÉSSZETANAKODÉK”

tó nagynénénk szobájában – francia és orosz nyelvű világirodalom. Az egyik könyvespolc előtt apám koloniál íróasztala, rajta írógépe, amin hangosan kopácsol; mellette a nagy franciaágy, az íróasztal másik oldalán egy koloniál ülőgarnitúra, vele szemben egy hatalmas Ehrbar zongora, és a falakon Vaszary János tanársegédjének, a mára méltatlanul elfeledett Devecseri Antal Józsefnek – aki édesapánk távoli rokona volt, már nem tudom milyen ágon – képei. Ide, e szobához kapcsolódnak gimnazista és egyetemi éveim illetve édesapámmal kapcsolatos meghatározó emlékeim.

*

1. Gimnazista korunkban itt olvasott fel nekünk apánk vasárnaponként délelőtt, az ebéd elkészültére várva,

szépirodalmat: Móricz *Barbárokját*, Mikszáth *Bede Anna tartozását*, Tamási *Jégtörő Mátyását*, Hemingway *Az öreg halász és a tengerét*, Szabó Dezső *Feltámadás Makucskánját* stb. Ezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mert nemrégiben egy nyugdíjba vonulási ünnepélyen úgy aposztrofálták Vargyas Lajost, mint akinek – állítólag – kizárólag a munka töltötte ki az életét és a családját elhanyagolta miatta. Ezt a tévedést, vagy inkább hamis mítoszt szét kell oszlatnom. Való igaz, ritkán folyt bele mindennapi életünkbe, mert ahogy később mondta, „Amikor láttam, hogy sínen vagytok, hagyta benneteket a magatok útját járni” – ám amit fontosnak tartott, például irodalmi, zenei, művészeti nevelésünket, mindig is figyelmet fordított rá! Hétféteken gyakran jártunk a velünk szemben lévő Statisztikai Hivatal – édesanyám munkahelye – turista szakosztályának kirándulásaira. Ha egész Magyarországot a trianoni határokig bejártam, illetve fejből tudom, hogy hol mit érdemes megnézni, megint csak a közösen eltöltött hétfégeknek köszönhető. Ezeket ráadásul rendszerint édesapámat kérték fel spontán ismeretterjesztő előadások tartására, „idegenvezetésre”. Így a bukovinai székelyek kálváriájáról, a Felvidékről lakosságcserevel áttelepített Tolna megyei magyarokról vagy a szlavóniai nyelvszigetéről már jóval néprajzi tanulmányaim előtt hallottam.

*

2. Itt jelentettem be neki, hogy óceániai érdeklődésem következtében a Néprajz Tanszékre kívánok jelentkezni egyetemre. Rövid beszélgetésünk végén feltette nekem a kérdést: „Ugye tudod, hogy azon a tanszéken nekem nemcsak barátaim vannak?”. S amikor megvontam a vállamat, mondván, hogy „nem érdekel”, csak annyit mondott: „Rendben, te tudod, de aztán nekem ne panaszkodj!”.

*

3. Máig emlékszem arra a napra, amikor – valamikor az 1970-es évek elején – édesapám boldog mosollyal állt fel íróasztala mellől, mondván: „Na, kivégeztem a dán balladákat!”. Arra utalt vele, hogy a Svend Grundtvig által 1853-ban elindított, és 1976-ra, amikor saját nagy balla-

Elhangzott a Budapest II. ker., Bimbó út 4. számú ház előtti ünnepélyes emléktábla-avatáson, 2025. szeptember 22-én.

dakönyve, *A magyar népballada és Európa* megjelent, már tizenkét kötetre rúgó és ötszázharminckilenc balladátípust tartalmazó nagy dán nemzeti gyűjtemény, a *Danmarks gamle Folkeviser* összes variánsát kicédulázta! Ha jól emlékszem, másfél évet szánt rá, hogy német tudása alapján, egy vas-kos dán-német szótár segítségével darabról-darabra végigcédulázza és elemezze a számára perdöntő teljes dán balladakincset. Nekem azóta is ő a példa rá: a tudományban, ha valami fontos vagy érdekel, nincs lehetetlen!

*

4. Örökre megmaradt tanulságnak számomra az a történet is, amit apánk a nagyhírű koppenhágai balladakutató professzor, Erik Dal 1960-as évekbeli Bimbó úti látogatásáról mesélt, a nyugat- és kelet-európai viselkedésminták közti különbség illusztrálására. Dal-ék este hétre voltak hivatalosak hozzánk vacsorára; apám előre figyelmeztette rendszerint késésben lévő anyámat: „vigyázz, pontosak lesznek!” – és lőn: pontban 19 órakor meg is szólalt a lakáscsengő! Később, már oldott hangulatban megkérdezték tőlük szüleink, hogyan csinálták, hogy tudtak ennyire pontosak lenni? Kiderült, hogy előző nap – kezükben stopperrel – taxival eljöttek a hoteltől a házig, feljöttek lifttel az ötödik emeletre és leellenőrizték a névtáblát: itt laknak Vargyasék! Így nemcsak a járást ismerték, de másodpercre pontosan tudták is, mennyi időre lesz szükségük az úthoz!

*

5. A kor szakmai és művészeti-közéleti személyiségei közül sokan megfordultak minálunk: gyermekkorom óta ismertem apám népzene- és néptánckutató tanítványait, néprajzos kollégáit. Élénken emlékszem Andrásfalvy Bertalan lelkes beszámolójára 1968-as romániai tanulmányútról, amikor az egykori moldvai magyar telepések nyomát kutatva a Dnyeszter-parti Csöbörccsök faluban – többek között – tangóharmonikán játszott Rákóczi-nótát gyűjtött. Sok szép emléket őrzök a feledhetetlen Martin György „Tinkáról”, akinek 1965-ös etióp gyűjtése óta vágytam a híres etióp nyaktánc megtekintésére; Pesovár Ernővel mongóliai fellépésükről vagy a Mojszejev együttes koreográfiáiról beszélgettem. Amikor már lehetett, többször járt Kallós Zoltán is nálunk. Egyetemi éveim után gyakori vendég volt a Bimbó úton az akkorra már egyre inkább Illyés szerepét magára vállaló Csoóri Sándor (1930–2016). Régi családi barátaink, az egykori NÉKOSZ-os Kovács Sándor (1932–2006), a Corvinus Egyetem közgazdász professzora és felesége, Irén, a Pénzügyminisztérium egyik főosztályának vezetője révén pedig

JEGYZETEK

1 Erik Dal (1922–2006), Samuel Baud-Bovy (1906–1986), Roger Pinon (1920–2012), Genovaité Četkauskaité (1925–2021), Jeleazar Mojszejevics Meletyinszkij (1918–2005), Borisz Nyikolajevics Putyilov (1919–1997), Györfly György (1917–2000), László Gyula (1910–1998), Mezey László (1918–1984), Zolnay László (1916–1985) dedikációira emlékszem.

2 Idézet családi barátunk, a már említett Kovács Sándor (1932–2006) Kató nagynénénk 1987. október 6-i halálát követő búcsúbeszédéből.

Vargyas Gábor – fotó: Pávai István

betekintést kaptunk a politikaközeli értelmiségiek gondolkodásába.

*

6. Egy valakire különös fényvel emlékezem, Donáth Ferencre (1913–1986), Nagy Imre közvetlen munkatársára, az 1956-os forradalom egyik kulcsszereplőjére, akivel édesapámnak a Nemzeti Parasztpárt alapításának (1939) idejére visszanyúló régi barátsága a rendszerváltás előtti években újult fel, s aki kérésünkre megtisztelt bennünket azzal, hogy mint történelmi idők tanúja, eljött hozzánk és mi, Vargyas-fiúk, egy teljes délutánon át szabadon, tabuk nélkül beszélgethettünk vele 1956-ról. Máig emlékszem rá, amikor Veljko Micsunovics – 1956-ban moszkvai jugoszláv nagykövet – akkor már szamizdatban magyarul is

hozzáférhető könyvére, a *Moszkva – Budapest – Belgrádra* hivatkozva kérdésemre kimondta: „igen, a jugoszláv követségen valójában törbe csaltak minket, előre meg volt minden beszélve a szovjetekkel”, majd ellátott bennünket további szamizdat irodalommal.

*

7. És különös örömmel emlékezem édesapám hatvanadik születésnapjára, amikor is e nagyszobában kapta meg költő barátjának, Csanádi Imrénének (1920–1991) köszöntőversét, az *Alkalmi rímek. A 60 éves Vargyas Lajosnak* címűt. Édesapám, aki élete végéig nem tudott napirendre térni fölötte, hogy – ne firtassuk, miért! – nem lett sem egyetemi tanár, sem akadémikus, szimbolikus elégtételként élte meg e verset, különösen annak utolsó versszakát: „...Hogy Ön nem professzor? Üsse /kő! ... Hogy akadémikus se? /Múlhat-e bármi ezen?! /Példa van rá: az a becs, mit /vers nyújt, túlél okmányt, plecsnit... /Ezennel kinevezem!”.

*

III. Kiskató

És végezetül, noha nincs rajta az emléktáblán, mégis szeretnék megemlékezni valakiről, akinek az élete szétválaszthatatlanul egybeforrnt édesapánk és e ház, a Bimbó út 4. emlékével: édesapánk hűgáról, Kató nagynénénkről, intellektuális és érzelmi nevelőanyánkról. Kató, vagy ahogy a családban hívtuk, „Kis Kató”, maga volt a megtestesült jóság, gyengédség és kérlelhetetlen erkölcsi tisztaság, akinek szellemi alkatát „a világosság, a szellem- és a társadalom természetes szabadságának, eredendő demokratikuságának a vallása jellemzett”.² Az idézetet folytatva „Nehéz idők sok vargabetűjében és egyéni sorsának terheivel rakottan, nem volt könnyű megépíteni és megőrizni ezt az emberi arcot. A család, a Bimbó úti kis köztársaság egésze kellett hozzá.”.

Ha azzá lettem és lettünk, Vargyas-fiúk, aki vagyok, illetve akik vagyunk, édesapánk mellett nem kis részt Kató nagynénénknek köszönhető. Legyen áldott hát az ő emléke is, apánk emléke mellett!

A „Bimbó úti kis köztársaság” pedig máig meghatározza világképemet, gondolkodásomat, jóról és rosszról, igazságról és igazságtalanságról, az élet értelméről alkotott véleményemet.

Vargyas Gábor

Pávai István: Emlékeim Vargyas Lajosról

Végre emléktábla került Budán Vargyas Lajos Széchenyi-, Erkel Ferenc-, Magyar Örökség- és Prima Primissima-díjas népzenekutató, néprajztudós, a Bartók Béla és Kodály Zoltán utáni kutatónemzedék kiemelkedő egyénisége egykori lakóházának falára.

Szerecsésnek mondhatom magam, hogy néhány alkalommal járhatam Vargyas Lajos Bimbó utcai lakásában. A Kolozsvári Zeneakadémia muzikológia szakos hallgatója voltam, amikor 1974-ben először kerestem fel az MTA Népzene-kutató Csoportjában Martin Györgyöt, aki több másik kollégája mellett Vargyasnak is bemutatott. Lajos bácsi azonnal meghívott másnapi ebédre a Bimbó utcai otthonába, ahol a felesége is szívélyesen fogadott. A későbbi években többször vendégszéktem a Szabó Ilonka utcai lakásukban is. Ilyenkor nagyon sok szakmai kérdésre kaptam tőle választ. Egyik alkalommal, amikor szóba jött a népi harmónia kérdése, elmondtam neki, hogy én más-ként látom a széki zenészek harmonizálási szabályait, mint Avasi Béla. Szóbeli közlésem alapján *A magyarság népzeneje* című könyvében már hivatkozott erre, az akkor még nem publikált szakmai véleményemre, s a dedikációban még köszönetet is mondott ezért az apróságért. Ugyanakkor kikérte a véleményemet a könyvről és kritikai észrevételeket is várt tőlem.

Nagy élmény volt számomra, amikor jelen lehettem a Népzene-kutató Csoportban *A magyar népzene őstörténete* című kéziratának belső vitáján. Itt hallhattam élőben szenvedélyes vitázó stílusát, amelyet a szakirodalomból már ismertem. Olvastam polémiáit a balladáról hazai és külföldi kutatókkal, az új stílusú népdal eredetéről Szabolcsi Bencével, a magyar népzene őstörténetéről Vikár Lászlóval, a magyar verselés kérdéseiről nyelvészekkel, irodalmárokkal. Verstani elgondolásainak egy részével Kodály is vitába szállt. Vargyas önzetlenségét és filológusi nagyságát jelzi, hogy a *Magyar vers – magyar nyelv* című könyve második kiadásában közreadta Kodálynak az első kiadáshoz fűzött lapszéli jegyzeteit, amelyek nem voltak mindig vele egyetértőek.

1994-ben abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy a Fasori Evangélikus Gimnáziumban a Martin György emlékére rendezett kiállítás megnyitójá alkalmával Vargyas Lajossal és Kallós Zoltánnal együtt ülhettem harmadikként egy emlékező beszélgetésre a közönség elé.

Vargyas Lajos írta Bartókról és Kodályról: „nemcsak a művészetben: a tudományban is másként hagyták maguk után a világot”. Tudományos területen ugyan-

ezt mondhatjuk róla is, hiszen a XXI. században több népzene-tudományi, néprajzi s egyéb témakörben nem lehet továbblépni Vargyas Lajos műveinek ismerete és felhasználása nélkül.

2007. október 29-én, a szemlőhegyi lakásán – végakarata szerint – élő népzenevel, néptáncsal vettünk végső búcsút tőle.

*

Alább összefoglalom dióhéjban szakmai életútját és fontosabb tudományos eredményeit.

Felsőfokú tanulmányait a budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (1932–37) és a Zeneakadémia egyházzene szakán (1937–38) végezte. Előbbin 1940-ben doktorált. 1963-tól a zenetudományok doktora.

Pályája kezdetén az Egyetemi Könyvtár munkatársa (1942–1952), majd a Néprajzi Múzeum népzenei osztályának vezetője (1952–1961), az MTA Népzene-kutató Csoportjának főmunkatársa (1961–69), később igazgatója (1970–1973), majd 1981-ben történt nyugdíjazásáig tudományos tanácsadója. Tagja volt az MTA Zenetudományi Bizottságának és a Magyar Őstörténeti Komplex Bizottságának. 1952–54-ben az ELTE Néprajzi Tanszékén docensként hirdetett szabadon választható kollégiumokat, szemináriumokat népzenei, népi tánczenei, verstani témakörökben.

Első nagyobb munkája (*Áj falu zenei élete*, 1943) egyben az első magyar zenei falumonográfia, amely ugyanakkor szakít az érték-központú népzene-kutatás hagyományával, s zeneszociológiai szempontokkal tágítja a vizsgálódás spektrumát.

Aligha van olyan, legalább középfokú zenei végzettséggel rendelkező ember Magyarországon, s a határon túli magyarok körében, aki ne hallott volna Vargyas Lajosról, legalább a „Kodály–Vargyas” kapcsán. Ezen a néven ismert és használt tankönyvként napjainkban is Kodály *A magyar népzene* című összefoglaló műve (1937), amely a 3. kiadás (1952) óta Vargyas közel félezer dallamot tartalmazó példatárával, s az általa szerényen mutatónak nevezett dallamrendszerével bővítve került forgalomba. Ebben a formájában tizenhárom kiadást ért meg.

Érdeklődésének egyik központi témakörét a magyar folklór keleti öröksége képezte, illetve annak európai környezetbe

való beilleszkedése. Ezt a szemléletmódot tükrözi két gyűjteményes tanulmánykötetének címe: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra* (1984, 1999).

Népzene-kutatási eredményeit *A magyarság népzeneje* (1981) című művében foglalta össze, amelyhez hatszázhetvenöt – részben szövegek, részben példatárba rendezett – dallamot mellékel. A kötet második kiadásához (2002, szerk. Paksa Katalin) tíz CD-nyi hangzó melléklet jelent meg, a teljes kötet ma már CD-ROM-on és az interneten is elérhető.

Sokoldalú érdeklődése számos nem zenei területre csábította. Így került sor verstani könyveinek megírására (*A magyar vers ritmusa*, 1952, *Magyar vers – magyar nyelv*, 1966). A magyar népballada-kutatás területén is kiemelkedő jelentőségű munkát végzett. Hatalmas magyar és nemzetközi anyag feldolgozása után adta ki *A magyar népballada és Európa* (1976) című kétkötetes művében balladakutató munkája eredményeit.

Több reprezentatív tudományos összefoglaló sorozat társszerzője, így a nyolckötetesre tervezett *Magyar Néprajz* népköltéssel, népzenevel kapcsolatos kötetekben írt fejezeteket, tagja volt a sorozat szerkesztőbizottságának, és az 5. kötet esetében a főszerkesztői munkát is ő végezte. Részt vett az *Ethnographia* szerkesztésében, sajtó alá rendezte a *Magyar Népzene Tára VIII. A–B* kötetét (1992). Szerkesztői munkájának eredménye a *Népzene és zene-történet I–IV.* sorozat (1972–1982), amely Kodály *Néprajz és zene-történet* című írása alapgondolatából kiindulva a két tudományterület közelítését vállalta föl. Munkássága utolsó szakaszában rendezte sajtó alá két kötetbe Kodály „hátrahagyott írásai”-t: *Közélet, vallomások, zeneélet* (1989), *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers* (1993).

Élete utolsó évtizedében megérhette még az áji falumonográfia új, az eredetnél monumentálisabb, a teljes gyűjtött anyagot közreadó, s hangzó melléklettel kiegészített kiadását (2000, szerk. Bereczki János).

Személyes és szakmai emlékeit, viszonylagos mellőzöttségének okait ön-életrajzi írásában tárta föl (*Kerítésen kívül*, 1993). Munkáinak nagy része a Vargyas Lajos Archívumban (vargyaslajos.hu) online is elérhető. ■

Az ifjúsági „szervezetek” – III.

Írta: Nagy Olga

*Nagy Olga: A törvény szorításában – Paraszti értékrend és magatartásformák
(Gondolat Kiadó, Budapest, 1989)*

SZABADJÁRA ENGEDETT SZERELEM

Egészen más okból alakult ki az ellenőrzés nélküli szerelmi élet Udvarfalván. Itt már az ötvenes években születően volt a fiatalok közti barátság, együttlétnek egy szabadabb, a szülőktől és a falu szájától már nem ellenőrzött és nem ellenőrizhető formája.

Udvarfalva Marosvásárhely peremén van, helyi autóbusszjárat köti össze a várossal, félóránként fordul meg, és így a fiatalok nem kényszerülnek arra, hogy munka után azonnal hazautazzanak, hanem módjuk van a városban szórakozni. Így a szülők és a falu nem ellenőrizheti őket. Az alábbiakban különböző korosztályokhoz tartozó adatközlők vélekedéséből idézünk a szabadjára engedett szerelemmel kapcsolatban.

Domahidí Rebeka középkorú asszony így vélekedett:

– A fiatalok bent dolgoznak a városban, mindig találkoznak, ha busszal jönnek, együtt jönnek haza. Mikor mennek, mindig úgy szervezik meg, hogy együtt mennek, mert már többen is találkoznak. Azért a rendes udvarlás úgy van, ahogy volt régen. Moziba is elmennek, minden vasárnap este ifjúsági összejövetel, film. Klub, oda csak a legények mennek.

Ugyancsak egy középkorú asszony:

– Szerelemben szabadok. Elmondjuk sokszor, a mostani fiataloknak jobban meg van engedve minden, mint régen. Dolgozni járnak, nem is tudjuk, mikor jönnek haza, milyen órában. Nem is tudja az a szülő, hol is vannak. Munka után elmennek egy-két kávéra, cukrászdába, vendéglőbe, mit tudom én, hová, aztán jönnek haza.

Egy harmadik udvarfalvi asszony kifejtette, hogy a megítélés családonként változhat:

– Város melletti falu, nyíltabb szeműek. Nyíltabbak a fiatalok, de ez nem azt jelenti, hogy erkölcstelenek, olyast követnek el, ami megbotráncoztató. Ilyent nem hallottam, hogy egy lány megesett volna, vagy olyant követett volna el, ami elítélendő. Két-három eset történt tíz év alatt, hogy elszökött a leánnyal. Hallottam, hogy például Pókában, ott jobban vigyáznak a leányokra, még moziba se engedik a leányokat.

S hogy ez Udvarfalván is milyen szigorú rend volt régen, arról egy idősebb asszony beszélt:

– Ezelőtt, mondjuk huszonöt évvel, csak kedden, csütörtökön és szombaton volt leányos este. Aki máskor ment volna, annak mosogatórongyot tettek a zsebébe. De ma már nem veszik olyan szigorúan. Van olyan rendes család, ahol a leányt úgy nevelik, hogy a legény nem ül tovább tizenegy óránál. „Ne haragudj, Jóska, de édesapám nem hagyja, hogy tovább fennmaradjunk.” Aztán van olyan elhanyagolt család is, hogy a legény s a leány fenn van, amíg akar. S a család közben lefekszik.

Viszont ma már ahány család, annyi szokás. Ezt is egy idős asszony mondta el:

– A kispolgári észjárás honosodik meg az olyan családokban, ahol a fiút traktával, vacsorával várják. De ezt a falu még megszólja. Azt mondják: „fogják a legényt”.

Udvarfalván tehát a szerelem inkább „szabadjára” van engedve. Ha ugyanis a bölcs családanyák levonták azt a következtetést, hogy gyermekeiket úgyszólván csak ott-hon őrizhetik valamennyire, de a városra nem kísérhetik, a közös együttlét számtalan lehetőséget kínál a fiatalok számára, így számolnak azzal is, hogy a fiatalok között természetes módon megtörténhetik minden. A bölcs szülők rezignációja, amelybe a szerelmi szabadságot is belekalkulálják, lányuk megváltozott életének természetes velejárója. Íme, hogyan fejezi ezt ki egy negyvenöt éves asszony:

– Most nem vesszük azt ügybe, hogy a leány rendes leányul menjen férjhez. Most már nem. Régen az nagy dolog volt, hogy az oltár elé kimondottan leányul menjen, most már nem. – És mindjárt hozzá is fűzi magyarázatként: – A szülők nem is tudják meg az ilyesmit. Olyan titokba megy, hogy a szülők nem is tudják, észre sem veszik. Most már olyan közömbös, egyforma dolog.

Ennek a felfogásnak más oka is van, éspedig az, hogy ebben az egy-, illetve másfél éves időszakban, amely alatt az udvarlás folyik, a fiatalok azt a célt tűzik ki maguk elé, hogy egymást „megszokják”, és ebbe a szexuális élet megkezdése is belefér. A falu közvéleménye ugyanis úgy alakult, hogy ha egy fiú otthagyná a leányt ilyen hosszú udvarlás után, amely (mindkettejük részéről) a komoly szándékot jelenti, akkor a fiút ítélné el, és nem a leányt! Ez igen fontos szempont! Több olyan esetet is elmeséltek, hogy a lány szülei nem is tudták, de a fiúéi igen, és sürgősen megtartották az esküvőt.

Ilyen esetben még a szabályos lakodalom is elérhető, kivéve, ha a lány már hamarabb odaköltözött (ezt még szöktetésnek hívják). Három olyan esetet emlegetnek, mint elriasztó példát, amikor a férfi nem vette el, hanem otthagya a leányt. Az egyik a régi konvenció szerinti indokkal hagyta ott, többévi udvarlás és együttélés után: „Ha velem ilyen volt, mással is ilyen lehet.” A falu súlyosan elítélte, még a szülei is. Más esetben a férfi családosa volt, így tilos viszonyról volt szó. A falu közvéleménye mindkettőt elítélte: a leányt azért, mert „családot rontott meg”. Végző soron, talán a közvélemény nyomására, a szerelem így felbomlott. Egy harmadik esetben túl fiatal korú lány és szintén házas férfi szerelme szolgált beszéd-témául.

Ha azonban a gyermek megszületik – s ilyen eset csak három volt az utóbbi húsz esztendőben –, a falu semmi-

lyen megbélyegzést nem alkalmaz. Az anyák éppúgy keresnek, mint a férfiak, és így fölnevelik a gyermekeket.

Ma már, az állandó változás és alakulás időszakában nincs egységes közvélemény. „Ahány ház, annyi szokás.” Ma is akadnak családok, akik igyekeznek őrizni a lány „becsületjét”. Egy négygyermekes anya például a családi hagyomány szerint kicsi koruktól úgy nevelte leányait, hogy még moziba se mentek „kérezés nélkül”. A szigort az apa képviselte, és meg is verte a lányát, ha engedetlen volt.

*

HÁZASSÁGI ELVÁRÁSOK

Minden fiatal tisztában volt azzal, hogy nem mindegy, kivel házasodik össze. És azzal is, hogy az eljövendő élet társnak a falu értékrendje szerinti erényekkel kellett rendelkeznie.

A szegényebb rendűek, akik csak a maguk sorsbelijei közül választhattak maguknak élettársat, a választásnál több „szabadsággal” rendelkeztek. Jobban számba jöhetett a másik kiválósága: szorgalma, ügyessége, erényei. Jobban megfogalmazhatták elvárásaikat.

Sajátságos viszont az, hogy az erények inkább a lányra, mint a legényre vonatkoztak. Ennek az az oka, hogy mindig több leány van, mint legény, így aztán a legény, még ha testileg vagy szellemileg fogyatékos is, jobban kap magának feleséget, mint a leány férjet. Ez a nők kiszolgáltatott helyzetéből következik: egy leányt, ha nem megy férjhez, sokkal inkább kiközösítenek, mint egy agglegényt.

Az alábbiakban az elvárásoknak egy régiebb, egyben hagyományosabb, majd egy újabb, már az új elvárásoknak megfelelő modelljét szeretném ismertetni.

*

SZÉKI MODELL

A széki modell, mely az ötvenes évekig, sőt részben máig is megőrződött, valójában igen jól felidézheti a magyar falvak többségét, mondjuk még a század elején. Hiszen az az asszonytípus, amely Széken kívánatos, a régebbi faluban a család és az otthon megtartója volt. Ő gondoskodott nemcsak a család élelméről, hanem ruházataról is. Ő látta el – szinte egészében – a háztáji gazdaságot, a kenyérsütéstől a télire való befőzésig mindenhez értenie kellett. Felsorolhatatlan az a széles körű tevékenység, melyet egy parasztasszony még a század elején végzett és tudott. Hogy ne is szóljunk a gyerekevelésről.

A ruházat például jelentette a felső- és alsó-, a férfi-, női, gyermekruházatot, az anyag megfonását, megszövést, megvarrását, javítását. Mindennek az asszony kezéből kellett kikerülnie.

Széken a legfőbb leányerények: „jó fonó, jó szövő”. Ez a legszebb dicséret egy széki lányra nézve. Nem véletlen, hogy a fonás ilyen fontos leányerény. Ahogy Györi Klára mondja: „A leányokban az az illendőség, hogy serényen fonjanak.”

A legények is azt nézik, hogyan pergetik a leányok az orsót, hogyan eresztik a kender szálát, s bizony lebecsülik az olyan lányokat, akik csepűt fonnak. Ennek ugyanis nem igényes a fonása.

„Derék leány, jó dolgú” – ez is szép dicséret a széki lánynak. A legény, ha a lányt mustrálgatja, a jövő élettársat nézi benne. Ezért azt nézi, milyen erős, milyen serény. Széken azért van az, hogy a férfiak eszményké-

pe nem az a lány, aki „karcsú, mint a nádszál”, hanem a „szip szál, derék leány”.

A széki asszony mindig ott dolgozott a férfi mellett, még ha kisgyereke volt is. Azt vagy rábízta egy nagyobb gyermekre, vagy kivitte magával a mezőre. Este főzött, amikor hazakerült a munkából. Napközben szalonnán, kenyéren meg hagyman éltek. Ez utóbbival magyarázható, hogy Széken a főzni tudás nem különösebb leányerény. A legtöbb lány, kivéve, ha szolgált városban, nemigen tud főzni. Csak az utóbbi időben kezdenek az igények bizonyos mértékben fejlődni.

„Uti cifra, házi rossz, lassan seper, nem poroz” – így tartja a széki közmondás a cifrázkodó lányról, akinek nem áll meg az esze a munkán, a ház rendjén. Márpedig a széki illendőség megkívánja, hogy a lány „házi” legyen, ott-hon ülő, szeresse a rendet, a tisztaságot, ne öltözzék túlságosan cifrán, mert megszólják érte: „Ebből se válik jó feleség.”. Ezért van az, hogy Széken a lányok nem ismernek semmiféle szépítőszeret. Pedig nagyon is sok vidéken, különösen a város környéki falvakban az összes kendőzöszereket, ha dugva is, használják. Széken ez egyértelmű a „rosszfeleséggel”. Az ilyet megbélyegeznék, tán be se engednék a fonóba.

A legények „álma” a csendes, szemérmes lány. Az olyan „hibri-hubrit”, aki állandóan „fennforog”, aki „ott is kavar, ahol nem főzött”, aki mindenbe „kotty-belé, szilvalé”, nem szeretik, széki felfogás szerint az ilyen lányból nem lesz jó feleség. A nők lebecsülését tükrözi ez a visszahúzó szemlélet.

Fontos leányerény a szemérmesség. A társaságban az illedelmes viselkedés. A széki illem, a hagyomány ezt így követeli. Így ült mereven, félszegen a széki leány akkor is, amikor Kali néni lány volt, tán negyven évvel ezelőtt:

– Amikor én lány voltam, úgy ültem a fonóban, még mozdulni se mertem. A lábomat se raktam egymásra, az nagy szigyen a leánynak. A térgyemet is összeszorítottam.

*

INAKTELKI MODELL

Inaktelkén még föllelhető az a szokás, hogy a tízéves kislányt „elszeretősítik”. Ha a lány elvégezte a négy osztályt, szülei már meg is egyeznek egy rangban, módban hozzá való legény szüleivel, és el is határozzák a házasságot. A két család ettől kezdve rendszeresen ápolja a jó viszonyt: a legény eljár a lányos házhoz, bár a kislány még éretlen a szerelemre. Ez a látogatás egyelőre csak jelképes, arra való, hogy a két család megerősítse a szóbeli megállapodást. Ezt nevezik Inaktelkén összerakásnak. Tizenhat éves korában aztán férjhez mehet a lány.

Ezt a viszonyt, amelyet az öregek a fiatalok megkérdezése nélkül, gyakran ellenükre ápolnak, gondoznak, különféleképpen pecsételik meg. A leány gyöngyösbokrétát ajándékozik a legénynek, a legény pedig gyűrűket, finom ruhaanyagot ad a leánynak. Nagy ünnepekkor a fiú meglátogatja a lányt, és ott ebédel a lányos háznál. Ha a legény katona, akkor a lány szülei csomagot küldenek neki, a szülők eljárnak egymáshoz. Minden közösségi alkalom, amely különben arra lenne jó, hogy a fiatalok megismerkedjenek és megszeressék egymást, Inaktelkén – a hagyomány szerint – arra szolgál, hogy a már elhatározott viszonyt ápolja. Ezért a legény a táncon is nagyobbára csak a kiszemelt lányt kérheti fel, a fonóban is, meg a társas szerelmi játékban csak vele társaloghat. ■

*Fodor János és felesége, Erzsébet
Fotó: Varga Sándor*

Fodor „Selyem” János (Visa, 1932–2025), a Népművészet Mestere emlékére

Lassan harminc éve annak, hogy először jártam Visában egy felejthetetlen lakodalomban. Abban az időben még egészen más arcát mutatta Visa, amire most nagyon jó szívvel gondolok vissza.

A '90-es évek derekán jártunk. Lovas szekerek tucatjai jöttek-mentek, a szekéren hordó, vagy gabonás zsák volt, de vakítóan csillogó, a használatától a végtelenségig kifényesedett, szemkápráztatóan csillogó kaszákra, villákra és sarlókra, vagy éppen fejszék-re és baltákra is emlékszem, s a szerszámok mellett a szekéren tarisznya, benne kenyér, hagyma és szalonna, demizsonban pedig isten tudja, mi.

Volt, aki a mezőre ment dolgozni, volt, aki az erdőre, mások a malomba örölni. Népes libacsordák uralták az utcákat, sétáltak fel-alá, s mivel Visában állandóan sár volt, az utcákon akadt elég sok óriási tócsa és pocsolya, ahol ezek fürdőztek, dagonyáztak, óriási ricsajt csapva fülsiketítő gágogással. Reggelente a gazdák kieresztették teheneiket az utcára, s a fogadott gulyás kikísérte a csordát a legelőre, este pedig haza. Ugyanígy történt a bivalyokkal is.

Akkoriban még mindenkinek volt lova, tehene, bivalya, disznója, csacsija, juha, libája, rucája, majorsága, nyula, szóval mindene, és volt földje is, ahol állatai takarmányát megtermelte.

Ma már nem így van.

Nincs juhmerés, nincs tehén, nincs bivaly, nincsenek libacsordák, nincsenek pocso-

lyák, és nincs sár sem. Már csak két gazda van, aki lovat tart, már csak két szekér van az utcán. Kikopnak a régi dolgok, eltűnnek régen volt szép szokások, hagyományok.

Így hagynak magunkra minket az utolsó nagy visai táncos generáció ikonjai is.

Idén augusztusban „Selyem” János pihent meg végleg, s vitte sírba magával kivételes táncos tudását.

Az utóbbi négy évet szinte folyamatosan Visában töltöttem. Igyekeztem minél többet beszélgetni az idős mesterekkel, mert akárhányszor sor került efféle diskurzusokra, mindig elhangzottak számomra új információk.

„Selyem” János és felesége, Fodor Erzsébet tánca szinte tökéletesre csiszolódott az évtizedek során. Ha csak árnyképen a sziluttjüket látnám tánc közben, akkor is felismerném, hogy ők táncolnak. Ahogy János bácsi lefordul párjáról, ahogy fotóra kívánckozó elegáns lábpozícióit megformálja, ahogy csalogatás közben a csak rá jellemző ide-oda billegő vállával és karjaival szinte bújócskázik Erzsébet névvel, nem beszélve hallatlanul kifinomult és harmonikus motívumfűzéséről. Erzsébet néni forgástudománya pedig lenyűgöző. Tudni érdemes, hogy a régi időkben nagy jelentősége volt a tánc tudásnak. Két jó táncos mindig szívesen táncolt együtt, s ebből sok esetben akár házasság is születhetett. Visában a régi időkben a táncot a gyermekeknek nem tanította senki sem. A fiatalság a táncalkalmakon igyekezett ellesni, ahogy „Selyem” János mondja „lopni” a táncot, majd félreeső helyeken (ház mögött, csűrben, vagy a gyümölcsös-kertben) próbálta gyakorolni, amit ellesett, „ellopott”.

„Selyem” János felesége, Erzsébet néni is sokat mesélt arról, hogy hogyan gyakorolta a forgást és a táncmotívumokat. Ha egyedül gyakorolt saját énekére, akkor a legényt egy fatörzs, villanyoszlop, vagy kapufélfá helyettesítette, azt táncolta körül. A fa nem segít a leánynak, az csak úgy ott van. Ha a leány forgás közben letér a fa körüli ideális körívről, akkor eltávolodik a „legénytől”, nem tud belé visszakapaszkodni, rosszabb esetben leszűkíti ezt a körívet, akkor pedig nekiütközik, lefejezi a fát, azaz a „legényt”. Egyszer, rég volt már, „Selyem” János megkérdezte tőlem, hogy mit keresek itt, miért járok Visába olyan sokat. Akkor elmeséltem neki, hogy amikor már nem is tudom hányadik lakodalomban először fel mertem kérni egy visai asszonyt, Lovász Annát tán-

colni, akkor az csúfos kudarcral végződött. Nagyjából öt perce táncoltunk már, de nevezhetjük inkább kínládásnak, amikor Annus néni megállt, felnézett rám, s azt mondta: „Tamáskám! Mit csinálsz? Visában ilyen nincs! Gyere, üljünk le inkább és igyunk valamit!”.

Elmondtam „Selyem” Jánosnak, hogy addig hiába nézegettük azt a sok-sok archív filmet, hiába gyakoroltuk éveken keresztül a mezősi táncot, hiába van benne a lábunkban a motívumkincs. Valami nagyon lényeges és fontos dolgot nem tudunk.

Ami Budapesten működik, az Visában nem működik. Vajon miért? Erre a kérdésre akartam választ kapni, ezért jövök a „bölcsekhez”, ezért faggatom őket. „Selyem” Jánostól és persze a nagy táncos generáció többi tagjától megkaptam a választ.

No, persze nem egyszerre és nem azonnal, de a folyamatos látogatások során történt beszélgetések egy egészen tiszta képet rajzoltak ki. Ráadásul a megfejtés egyáltalán nem bonyolult, csak jó lett volna, ha akkor, úgy harminc évvel ezelőtt akadt volna valaki, aki már rendelkezik ilyen tiszta képpel! Ennek az írásnak nyilván nem az a célja, hogy szakmai részletekbe merüljön el, de arról még érdemes említést tenni, hogy „Selyem” Jánosnak köszönhető a visai táncok belső szerkezetének, építkezésének, motívumfűzési és szerkesztési elvének megértése. Tőle tudom, hogy miként kell lépni a „lassú”-ban, hogy hogyan öltögessem a motívumokat egymásba a „csárdás”-ban és még annyi minden mást is.

A „Selyem” Jánostól és minden visai idős embertől kapott szellemi munícióért, szeretetért és bizalomért cserébe azzal akarom kifejezni irántuk érzett tiszteletemet és hálámat, hogy akik még velünk vannak, még életükben láthassák, hogy nincs veszve minden, hogy lesz tánc Visában ötven, vagy akár száz év múlva is.

„Selyem” János még láthatta tanítványait, a Visa Táncegyüttes táncosait. A szeme sarkában megbúvó könnycsepp kifejezte, hogy képletesen megsimogatja a buksimat. Végtelenül szerencsésnek érzem magam, hogy ismerhettem, hogy nevelt és tanított!

Egy ideje már tudok visai nővel táncolni, s nem ültetnek le a padra.

Fodor „Selyem” János! Isten veled, Mester! Hála és köszönet mindenért! Nyugodj békében!

Szappanos Tamás

FOLKMAGAZIN

LELŐHELYEK

FOLKMAGAZIN SZERKESZTŐSÉG

1011 Budapest, Szilágyi Dezső tér 6.

Tel.: (1)-214-3521; www.folkmagazin.hu

NÉPTÁNCOSOK KELLÉKBOLTJA

1137 Budapest, Katona József u. 21.

Tel.: (1)-239-1199

ÍRÓK BOLTJA

1061 Budapest, Andrássy út 45.

Tel.: (1)-322-1645

A FOLK

1074 Budapest, Dohány u. 84.

Tel.: (1)-351-3341

MAGYAR ZENE HÁZA – SHOP

1146 Budapest, Olof Palme sétány 3.

Tel.: (30)-461-5115

SZÉKELY HAGYOMÁNYOK – 7.

Részletek Simó Ilona 2024-ben készült szakdolgozatából
(Apor Vilmos Katolikus Főiskola Neveléstudományi, Társadalomtudományi és Romológia
Tanszék; konzulens: dr. Baksa Brigitta főiskolai tanár)

AZ EMBERI ÉLET FORDULÓI SZÉKELYFÖLDÖN – I.

Születés, keresztelés

A születés az egyénnek és a közösségnek is az ügye, így már lakodalomkor megjelentek az ehhez kapcsolódó szokások. Ennek okán ez az életszakasz a fogantatás előkészítésétől egészen a terhesség utolsó szakaszáig tart.

A lakodalmakkor nyíltan vagy rejtve jelentek meg az érzékiséggel és fogantatással kapcsolatos jelképek, szokások. Csíkszentdomokoson zöldág szedésekor erősen ügyeltek, mert úgy tartották, ha letörik az ág vége, az ifjú pár nem tud majd együtt háltni. Miután a kapura rögzítették a zöldágot, éjjel őrizték azt, mert ha baj történik vele, rossz előjelnek látták, megszegyenül a menyasszony. Az ágsírató alkalmával a menyasszony barátnői körében sírva búcsúztatta leányságát a zöld ágakhoz hajolva. A násznagy ajándéka pedig egy nagy lakodalmi pereg volt. Egy másfél méteres fenyőt szúrtak át egy kenyér méretű lyukas kalácson. A Nyikó menti Tordátfalván és Kecseten prémest készítettek, kerek kalács közepébe ágakat szúrtak. A lakodalom egyfajta fordulópont volt az ifjú pár életében, mivel ami eddig tiltott volt, most már szabaddá lett. Vicces játékok, mondókák, csujogatások és ételek célozhattak az érzékiségre.

Maga a terhesség változást hozott az anya életébe, más viselkedési szabályok vonatkoztak rá, új tiltások, szokások és hiedelmek jelentek meg esetében. Az állapotos asszony szabadabban járhatott, kedvesebben beszélt vele a család, viszont nem számított betegnek, a közösség tagjaként ugyanúgy dolgozott, csak kisebb erőfeszítéssel. Általában kevesebbet dolgoztatták az állapotos asszonyt, segítettek neki a mosásban, nem engedték emelni, ám voltak olyan családok is, ahol nem volt ilyen védelem, ugyanúgy kellett dolgoznia, mint előtte. Erdővidéken egészen a szülés pillanatáig dolgoznia kellett, így gyakran előfordult, hogy munka közben indult be a szülés. Érdekes, hogy Csíkszentdomokoson úgy tartották, az édesanya szeplősebb a terhesség alatt, ha lánya születik.

Bár általános gondolat volt, hogy a gyermek Isten ajándéka, fogamzásgátlás nemigen volt, ám a fogantatás megelőzésére megvoltak a praktikák. Csíkszentdomokoson a férj kerülése és a megszakításos technika mellett volt példa hiper-mangános vagy ecetes törülésre, kősófelhelyezésre. Erdővidéken elhajtásra ismerték az istenfá vagy mátépogácsa (papsajt) felhelyezését. Csíkszentdomokoson bábaasszony végzett ilyen műveleteket, emellett volt, hogy szándékosan emeltek, felszúrtak vagy ürmös fürdőt vettek. Sajnos, olyan szomorú esetek is előfordultak, hogy a nem várt babát párnával „altatták el”.

Ebbe az időszakba a szülés körüli szokások és az újszülött első pillanatai tartoznak. A szülés egy minőségi fordulópont az egyén és közösség életében. Az, akit hónapokon keresztül vártak, egy új kicsi ember, megszületik és a közösség része lesz. Itt kerül át a közép-pont az anyáról a gyermekre.

Közössége válogatta, hogyan folyt le egy szülés. Csíkszentdomokoson a vajúdas könnyítésére szinte kizárólag imát alkalmaztak, más praktika nem igazán élt. Az izmok lazítására az utolsó hónapban gőzölő fött pityóka fölé guggoltak, meleg vízbe áztatták a lábukat, hogy mikor kezdődik a szülés, könnyebb legyen. Ekkor már nem engedték, hogy üljön az anya, inkább mozgásra sarkallták, mert úgy vélték, letapad a gyermek, nehéz lesz a vajúdas. A szülés otthon történt, általában a saját ágyban, nem volt erre a célra más fekvőhely. Egyes családoknál a belső házba vitték át a szülő

asszonyt. Általában erre célra használt lepedőket tettek az asszony alá, melyet kimostak és eltettek a következő alkalomra. Viszont arra is volt példa, hogy a földre tették az anyát, hogy ne piszkolja össze az ágyat, és szülés után tették át az ágyba. Erdővidéken is a szobában szültek, ám a szoba a konyhával egy térben volt. Általában ágyban vajúdtak, de ha a nehéz szülés megkövetelte, térdeltek vagy ültek. A padágyra szalmát tettek, vagy ha ágy volt, abba szalmaszákosot úgy, hogy a fej alacsonyabban helyezkedjen el a lábánál. A szalmaszákosot fehér lepedővel borították be.

Csíkszentdomokoson csak a bábaasszony lehetett jelen szülésnél, esetleg még két-három öregasszony, de a család nem. A gyermekeket általában elvitték otthonról, az idősebbek pedig inkább kimentek a házból. Amíg a gyermek világra nem jött, addig más nem segíthetett a szülésben.

Az édesapa akkor mehetett be a szobába, amikor a gyermek már az édesanya karjában volt. A gyermeket ekkor becsavarták, pelenkát adtak rá. Volt, ahol kis ingecskét is kapott. Erdővidéken a bábaasszonynak segíthetett a szülőasszony édesanyja és szomszédasszonyok is. Télen a gyerekek is bent voltak. Településfüggő volt, hogy a férj bent lehetett-e a szülésnél. Volt, ahol úgy tartották, ha bent van a férj, könnyebb lesz a szülés. Amennyiben nem volt jelen az édesapa, csak azután látta meg a gyermeket, hogy megfürdették és bepólyázták.

Csíkszentdomokoson lehetett szülni fekvő, guggolva, állva, térdre állva, ahogy a szervezet megkívánta. Úgy tartották, térdig érő langyos vízben kell állni (ruhafűző fazék volt erre alkalmas), emellett ezzel a vízzel dörzsölni kell a mellbimbókat (nem szakad be), vagy forró vízre kellett ülni. Ennek a melegnek köszönhetően ellazulnak az izmok, könnyebben nyílik a szülőcsatorna. A születést követve elvágták a köldökszinórt ollóval, késsel vagy bicskával, de ha nem volt kéznél semmi, akkor elszakították. Ez utóbbi leginkább munka közben a mezőn fordulhatott elő. Ezt követte az újszülött megfürdése, melyet a bábaasszony végzett.

Erdővidéken mikor elvágták a köldökszinórt, a gyermek hasát haskötővel kötötték be egy hétre. Pirított kőmennyel megfűstöltek egy rongyot, azzal kötötték be a baba köldökét, hogy gyorsabban gyógyuljon. A leszáradt köldökszinórdarabot eltették, például a gerendába, nehogy *elvigye valami*.

A mássát, azaz a méhlepényt, miután megszülte az anya, elásták, elrejtették a föld alá. Az asszonyra fehér inget adtak, a vérzés felfogására pedig rongyokat tettek oda, későbbi években pedig vitták. Amennyiben nem jött le a méhlepény, hívták az orvost. Ezután a bábaasszony az anyát összevarrta, meleg törülközővel betakarta a hasát, hogy a méh a helyére rendeződjön.

Erdővidéken nagyon ügyeltek, hogy kijöjjön a mássa, ha nem akart távozni, kengették az asszony hasát, köldökénél nyomva próbálták megindítani, és ha két óra múlva sem távozott a szervezetből, orvoshoz vitték az anyát. Egyes falvakban, amíg nem távozott a méhlepény, a gyermeket fürdetés nélkül meleg helyre tettek, például kályha alá, fásládába, rokolyába. Miután az anya körüli munkálatokkal végeztek, csak akkor fürdették meg. Volt, ahol ez fordítva történt, előbb fürdettek, utána foglalkoztak az anyával. Úgy tartották, a gyermek azt fogja leginkább szeretni, akinek a ruhájába először csavarják. A mássát itt is elhantolták, hogy az ártó szellemek ne bánthassák a gyermeket. A szülés után még két órán át beszélgették az édesanyát, nehogy baja legyen.

Kováts István: Brok Ilona Székelyderzsről
Székelyudvarhely (Székelyföld, Udvarhely vm., 1910-es évek)
Néprajzi Múzeum F 65281

*Gassner Lujza: Magyar család
Siklód (Székelyföld, Udvarhely vm., 1911)
Néprajzi Múzeum F 2606b*

*König György: Asszonyok gyermekekkel
Siklód (Székelyföld, Udvarhely vm., 1903)
Néprajzi Múzeum F 50498*

Az első fürdővizet Csíkszentdomokoson és Erdővidéken is a gánéra, kert sarkába, csepegtető alá öntötték, nehogy bárki belelépjen. Erdővidéken a fürdővizet később is oda kellett önteni. A lepedőt kifőzték, a szalmazsák szalmáját elégették. A ruhaneműket ki-mosták, volt, ahol a rongyokat elásták.

Elsősorban a fiúgyermeknek örültek, ő volt apának a gyermeke. Több elmélet is van arról, hogy miért örülhetnek jobban a fiúgyermeknek, lehet gazdasági, anyagi, érzelmi vagy nemi büszkeségből fakadó megközelítést is találni. Más közegben felnöve ezt a gondolkodásmenetet tapasztalni sokkoló. Saját fiatalkori emlékem, mikor Homoródremetén sétáltunk a szüleimmel, egy számomra idegen, szüleimnek ismerős idős bácsi megkérdezte szüleimet, hány gyermekük van. Mikor ők válaszoltak, hogy csak én egyedül, sajnálkozott, milyen kár, hogy csak egy leányuk van. A hangsúly a leányon volt.

Csíkszentdomokoson és Erdővidéken is az édesanyát szülés után a bábaasszony gondozta, minden nap fürösztötte és újrakötözte egy-két héten keresztül. Ügyeltek arra, hogy a hasat egy nagy törülközővel jól bekössék annak érdekében, hogy később ne legyen az asszonynak hasa. A gyermekágyi idő két hét volt, ha addig nem állt el a tisztuló vérzés, Csíkszentdomokoson tyúkhúrból borogatták, pásztortáskából teát csináltak, volt, ahol szalonnáért itattak, és ha semmi sem segített, orvoshoz fordultak.

Tejlázra savanyú káposztát, vagy ha nem volt, sima káposztalevelet forráztak meg édesített tejben, majd az asszony mellére tették, ez levitte a gyulladást, és úgy gondolták, megszünteti kicsit a tejtermelődést. Erdővidéken a bábaasszonynak régebben véka búzával, esetleg tűzifával fizettek, vagy amire szüksége volt, emellett megkínálták a *radinából*. Ugyanitt szigorú tilalmak vonatkoztak az anyára az első hat hétben, mivel akkor ő beteg asszony volt. Ilyen tiltás volt, hogy nem süthetett, moshatott, takaríthatott, mert az emelés következtében előnetheti a vér. Nem merhetett vizet, mert nyüves lesz a víz, nem mehetett át patakon vagy nem ülhetek mellé az ágyon, mert elapad a teje.

A közösség nagyban támogatta az ifjú anyát, az édesanyja főzött rá, takarított és mosott, de a szomszédok és komák is segítettek a családot. A komaasszonyok két-három napig ételt vittek a családnak, egymás között megbeszélték, ki mikor visz a nap folyamán ételmezt. Megvárták, amíg megesi az édesanya az ételt, elmosogattak, tisztaságot hagytak. A szomszédok is vittek át ételt pár napig, akár egy hétig. Erdővidéken volt rá példa, hogy a bábaasszony a gyermekágyi időben végig fürdette a gyermeket.

Erdővidéken nagyon óvták a gyermeket a keresztelőig, nehogy rontás érje vagy kicseréljék. A gyermeket az édesanya hat hétig nem hagyhatta egyedül, a gyermek végig mellette vagy ágya mellett volt bölcsőben, kosárban. A baba párnája alá seprűágot, fokhagymát vagy ollót tettek, ha kimentek a házból. Ha mezőre kellett menjen az édesanya, vitte magával a gyermeket, fokhagymát és cigarettát (kígyó ellen) tett mellé. Vigyázni kellett a mezőn a forgószerűre, nehogy elvigye vagy megbetegítse a gyermeket. Egyes településeken szülés után szenet, fokhagymát és seprűágot tettek a gyermek párnája alá, nehogy elvigye a boszorkány. Megigézés ellen kicsi pöttyöt tettek a gyermek homlokára, vagy piros csokrot készítettek, amit odatettek, hogy azt bámulják meg. Megigézés esetén imádkoztak, korommal kenték be a gyermek homlokát. Az igézés elleni ima eképp hangzott:

„Sok szem látta, megigizte,
Jézus szava lássa, hallja,
Atyának, Fiúnak, Szentlélek
Istennek nevében. Ámen.”

(Zakariás Erzsébet: A születés körüli néphagyományok Erdővidéken. In: Kós Károly – Faragó József szerk: Népismereti dolgozatok. 9. oldal)

A beteges gyermeknek Erdővidéken a keresztanya mielőbb csomó nélküli inget kellett varrjon. Úgy gondolták, ha feladják a gyermekre, jobban lesz.

Közössége válogatta, hogy hány gyermeket tartottak elégségesnek. Csíkszentdomokoson úgy tartották, amennyit Isten ad. A világháborúk idején kezdtek ügyelni, és idővel egyre csökkent a születendő gyermekek létszáma, már csak kettő-négy gyermeket tartottak ideálisnak. Erdővidéken úgy tartották, egy családba minimum két gyermek kell.

Csíkszentlelken, Udvarhelyen a keresztszülőket a család választotta ki, és felkérték őket a szerep betöltésére. Ezzel szemben például Szentegyházán, Zetelakán jelentkezni kellett keresztszülőnek. Utóbbi három településen mai napig így történik a szokás, a családban volt is emiatt félreértés.

Csíkmadarason régebben a szülőasszony kérte fel a keresztszülőket, a bába közvetítésével.

A keresztelő a keresztény egyházba, a családba és a falu közösségébe történő befogadás szertartása. A csecsemő ekkortól a vallási és társadalmi közösség tagjává válik. Szokás szerint hathetes kor előtt keresztelték meg a gyermeket, gyakran születés után egy-három héttel, hogy megvédjék a rossz szellemektől, óvják az egészségét. Ebből adódóan régen a keresztelőn csak a keresztszülők voltak jelen, még a szülők sem. Mostanra ez az időpont kitolódott, emellett a szülők és a vendégek is részt vesznek a szertartáson. A keresztelőre fehér ruhába öltöztették a csecsemőt, a fiúkat és lányokat egyformán. Csíkszentdomokoson a gyermek fejét óvatosan az oltárhoz érintették, hogy kialakulhasson a kapcsolat a gyermek és Krisztus között. Amikor még az édesanya nem vett részt a keresztelőn, ott-hon ő fogadta gyermekét és megkerülték a kicsivel az asztallábat, egyfajta megerősítéseként a befogadásnak.

A keresztelői lakomát Csíkbán és Barcaságon is *radinának* hívják. Az erre az alkalomra készített ételeket is így hívják. Régebben, ha a család megengedhette magának, tartott a keresztelő után radinát, ha nem, akkor nem. Mostanra ez átalakult, amikor meg tudják tartani a radinát, akkor lesz a keresztelő is, nem baj, ha hónapokkal később van. Kászonfeltizen a keresztelő után három héttel tartották a radinát. A lakomán általában a keresztszülők, rokonok és szomszédok vettek részt, nagyjából húsz-harminc fő, de gyakran csak összeverődött a társaság.

Barcaújfalun a templomban nagy ünnepséget tartottak, majd az újszülöttes házhoz a komákon és rokonokon kívül más vendégeket is hívtak. A komaasszony a keresztelő házhoz fél véka búzát, vagy abból készített kalácsot küldött. Volt arra is példa, hogy keszkenőben forintot és egy tyúkot adott. Itt szokásban volt *másodradinát* tartani. Másnap is összegyűltek a keresztelő háznál a rokonok és háziak, elfogyasztották a koma és komaasszony ajándékát. A nagykoma támogatta a gyermeket egész életében, szülői halálozás esetén úgy gondoskodott keresztgyermekéről, mint a sajátjáról. Csíkjenőfalván a keresztapa fél méter gyolccsal vagy egy öltönnyel, a keresztanya fél méter szalaggal ajándékozta meg a családot.

Más településeken még előfordult, hogy korozsmagyolcsot, fülbevalót, szappanpénzt vagy bárányt adtak. A gyermekágyas anya tisztátalan állapotban volt szülés után. Az ő beavató rítusa a tisztulás, szabadulás volt. Ennek érdekében az anya első útja a templomba vezetett, bemutatta a gyermeket, meggyónt, a pap pedig megbocsátotta bűneit. Viszont igen gyakran az anyák egy útszéli kereszt-nél kezdték ezen megtisztulást egy imával és a kereszt többszöri körbesétálásával. Ez utóbbi ingyenes volt, ajándékot se kellett vinni.

Újabb szokás szerint, amikor az édesanya már részt vett a keresztelésen, az oltárt járta körül, így igazolva azt, hogy a tisztulás útjára lépett.

A JÁSZBERÉNYI HAJTAPUSZTÁTÓL A SZÍNHÁZAK VILÁGÁIG

Megjelent a Muharay Elemér életét és munkásságát bemutató dokumentumkötet

A XXXIII. Csángó Fesztiválra jelent meg a Muharay Elemér életét és munkásságát bemutató új könyv. A megjelenés aktualitását adja, hogy születésének 125. évfordulója, és halálának 65. évfordulója is napjainkra esik.

Muharay Elemér 1901. október 20-án született Jászberény külterületén Hajtán, vagy ahogy abban az időben mondták: Hajtapusztán. Édesapja a vasútnál dolgozott, így laktak később Szolnokon és Újpesten is. Iskolái elvégzése mellett dolgozott a vasútnál pályafenntartóként, a szolnoki városházán gyakornokként, a Technológiai Intézet napszámosaként és a Ganz Vagongyárban időjellevonóként. 1922-ben kitűnő eredménnyel végezte el a Bolváry-Matytyasovszky-féle filmszínész és rendezőiskolát. Alapított több színházat, dolgozott újságíróként, szerkesztette a *Kelet Népe* című folyóiratot. A harmincas évek végén Dunakeszin és Fóton faluszínpadot hozott létre. Részükre népdalokkal és néptáncokkal tarkított darabot írt. Szerette volna, ha az ország minden településén lenne ilyen színtársulat, mely összefogja, és közösséggé formálja a falu lakosságát, egyben a néphagyományokat-néptáncot-népzene-t szokásokat is életben tartja. Nagy alkotása volt a Népi-Ének-Tánc és Játékegyüttes (Muharay Együttes), mely 1946. március 4-én mutatkozott be.

A Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának vezetőjeként igyekezett a fiatalokat

elkészíteni, „helyzetbe hozni”, hogy az általa elgondolt célokat saját tehetségük, karizmáik szerint vigyék tovább, valósítsák meg. Az 1956-os forradalom idején Széll Jenő igazgatóval levelet írt a szakma képviselőihez a népművelés tisztaságának és szakmai színvonalának megőrzése érdekében, természetesen a megtorlás éveiben ezt nem nézték jó szemmel. 1960. február 2-án hunyt el.

Muharay neve ismeretlen volt előttem, amíg a *Jászberényi Hajtapuszta* című könyvem írásakor fel nem hívták rá a figyelmemet. A műben részletesen ismertettem életrajzát, de úgy láttam, hogy érdemes lenne a

kutatást tovább folytatni és néhány művel együtt egy külön könyvet szentelni életének, munkásságának. A korábbi években csak rövidebb megemlékezéseket olvashattunk róla a *Jászági Évkönyvben*, a *Redemptio* újságban, de valahogy újra felfedezésére, széles körben való megismertetésére nem került sor. Ilyen részletes életrajzi írás még nem készült róla ez idáig, a művei pedig már csak egyes, országos gyűjtőkörű könyvtárakban találhatóak meg. 2007-ben emléktáblát avattak Jászberényben a Déryné Művelődési Központ falán, tiszteletére. Jelen kötet mintegy tízévi kutatás eredménye.

Tisztelt Egybegyűltek!

A Muharay Szövetség nevében köszöntöm Önöket.

Első köszönetem Jászberény városának szól, azért, hogy 2007-ben emléktáblát állított Muharay Elemérnek. A jászokról köztudott, hogy történelmi múltjukból, közösségtudatukból, erős identitásukból következően hagyományápolók. Számon tartják, sőt ápolják mindazoknak a személyeknek az emlékét, munkásságát, akik ezen a tájon születtek és életművükkel, emberi helytállásukkal a mai embernek is iránymutatnak.

De kicsoda is Muharay Elemér? „Sokaknak már csak egy homályos név, másoknak már az sem. Nekem szellemi jötevőm, útbaigazítóm, vissza-visszamosolygó halottam.” – írta róla 1981-ben Csoóri Sándor.

A Wikipédia szűkszávaúan annyit ír róla: magyar színész, rendező, dramaturg. Mi még hozzátesszük, hogy néprajzi gyűjtő, színházalapító, a népi együttes mozgalom szervezője.

Miben rejlett a hatása? Szellemileg tagja annak a XIX. századi progresszív értelmiségnek, mely a nemzeti művelődés programját a néphagyomány ápolására és a nép szociális felemelkedésére alapozta.

Művész alkotómunkájának állomásait, írásait teljes részletességgel foglalja össze a most megjelent kötet, de életművét, tö-

rekvéseit az a 1951-től 1960-ig terjedő időszak jellemzi legteljesebben, melyet a Népművészeti Intézet néprajzi osztályának vezetőjeként kifejtett.

Néptáncmozgalmunk születésének időszaka ez a korszak, melyben fiatalokból álló csapatot gyűjtött maga köré. Muharay néprajzi és Pór Anna táncosztályán dolgozott az a nemzedék Béres Jánostól Sárosi Bálintig, Martin György, Pesovár Ernő és Ferenc, Keszler Mari, Kaposi Edit, Borbély Jolán, Timár Sándor, Martin György, Novák Ferenc és még többen, kiknek munkássága nélkül nem itt tartanánk.

Ehhez a munkához nemcsak műveltség, koncepció, szervező-készség, hit kellett, hanem óriási fanatizmus is. És olyan kisugárzása a személyiségnek, mely minden közelébe kerülő embernek átadta a hitet és életre szólóan elkötelezte a népi kultúra ügye mellett.

Halála alkalmából a Magyar Híradó 1960. februári számából a következőket érdemes idézni: „...Hogy ki volt ő? Egy belső ösztönzés, a hivatás küldötte. Feláldozott hírt, vagyont és mint a bibliai szegény halászok, elindult, hogy az európai kultúra külvárosi selejtjébe süllyedő nemzetet elvezesse a nemzeti kultúra forrásához, hogy mindenféle pártpolitika nélkül magyarrá tegye azt az ifjúságot, amelyet szerinte: »az Isten a legnagyobb

A kötet elején Muharay életével ismerkedhetünk meg Jászberény-Hajtától Budapestig, bemutatva színházi, újságírói, népművelői, néprajzi tevékenységét, megemlítve ténykedését a Nemzeti Parasztpárban és a népi írók táborában. Ezekhez a fejezetekhez főként levéltári anyagokat használtam fel: Városi Levéltár és Kutatóintézet Muharay hagyatéka, Székesfehérvár; Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának dossziéi. Az *Emlékezések* című fejezetben az Arcanum Újságok honlapot, valamint az internet egyéb forrásait gyűjtöttem össze, de személyesen felkerestem Novák Ferenc „Tatát” is egy interjú erejéig, megkérve, hogy elevenítse fel emlékeit. Muharay Edith asszony, Elemér lánya is se-

gítette munkámat fényképekkel, dokumentumokkal és tanácsaival.

Muharay Elemér minden elérhető művét összegyűjtöttem antikváriumokból Jászberényi Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteményébe. Ezek közül dr. Bathó Edit etnográfus válogatott, hiszen a könyv behatárolt terjedelmű. A függelékbe rendeztem azokat az információkat, amelyek önálló anyagot képeztek. Így részletesen bemutatom testvérét, Muharay Mihály Elek festőművészt,

Muharay Elemér feleségét, Zakar Editet és sógorát, Zakar Andrást is.

Természetesen nem maradhatott el műveinek teljes listája időrendben, sem a részletes irodalom- és forrásjegyzék. Megkönynyíti a keresést a gondosan összeállított névmutató, de itt található a Jászságra mai napig jellemző előfizetők listája is.

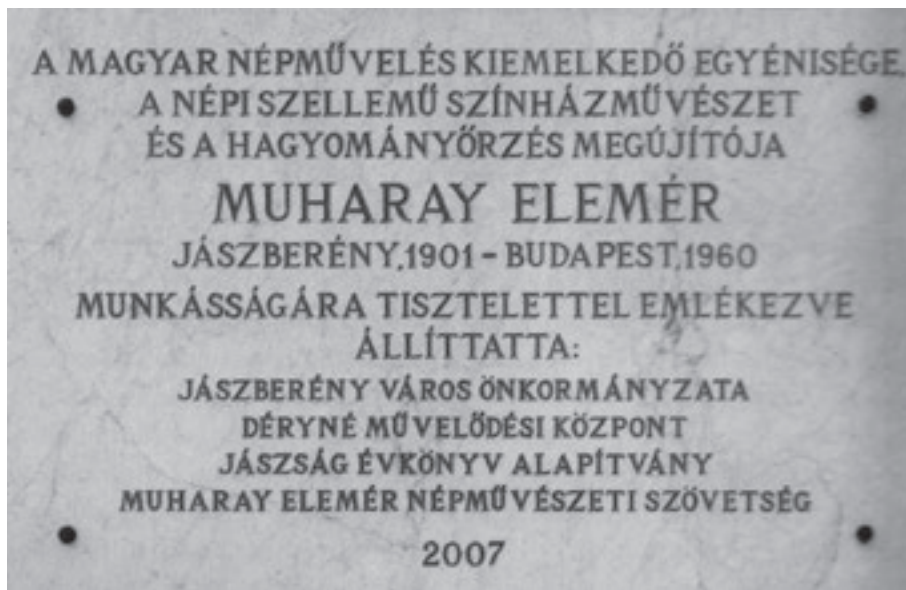
A könyvet számtalan korabeli fénykép és dokumentum színesíti. Meg kell említenem Bakos Kinga tipográfus, tördelőszerkesztő alapos munkáját, aki a szemnek kellemesé is tette a könyv olvasását.

Sajnos a kutatás során nem jutottam hozzá Muharay hagyatékának egy részéhez: a Ráday Levéltár évekkel ezelőtt leégett, s a Budapesti Levéltárban nem találták meg a megmaradt anyagok között. Nem tudtam részletes információkat gyűjteni a Tanácsköztársaság idején végzet munkájáról, valamint az egyéb apróbb alkalmi munkáiról, tevékenységeiről sem. Ez a későbbi kutatók feladata lesz.

A kiadvány a *Jászsági Füzetek* sorozat 60. köteteként látott napvilágot, mely több évtizedes múltra tekint vissza, és mutatja be a Jászság néprajzi, történeti értékeit.

Az életrajz kapható a Jász Múzeumban és a jászberényi Lira Könyvesboltban.

Varga Kamill

tehetséggel áldott meg, de ugyanakkor vakká is tette, hogy saját maga ne vegye tehetségét észre«. Ő vállalta, hogy ezt a nemzeti vakságot feloldja és fiataljainkat visszavezeti a magyarságához. S hogy mindezt miért tette, azt saját szavai bizonyítják: »Ezer éven át élt a magyarság Nyugat és Kelet határában. Égette, pusztította, öldöste Kelet és Nyugat. Hamis próféták számtalanszor megjósolták teljes pusztulását. És ez a nemzet ennek ellenére is még mindig él. Ez csak a Gondoiselés akaratából lehetséges és azt jelenti, hogy ennek a kicsiny nemzetnek még hivatása van. Aki ezt a hivatást feladja, nemcsak magyarságát, hanem emberségét is megtagadja.«. Muharay ezért a nemzeti elhivatottságért áldozta életét. Népi együtteseket, tánccsoportokat szervezett, tanított. Mindenütt segített, ahol a magyar nemzeti kultúra érdekében valamit elkezdtek. Egyik nap a tanyai népiskola elemistáit oktatta, a másikon az egyetemista egyesületeknél találkoztunk vele. Barátai azt mondták, hogy ő a magyar népi kultúra örök összeesküvője. S az volt ő valójában. Mint ahogy a jó pap mindhalálig hű marad esküjéhez, úgy ő is, a magyar népi kultúra elhivatottja, az utolsó szívdobbanásig küzdött nemzete felemelkedéséért. »Fizikailag legyőzhet minket Kelet vagy Nyugat, de ha szellemileg erősek és magyarok tudunk maradni, és ezt a magyarságot nemcsak sírva víga-

dó szólamokban éljük, feltámadunk.« A látszólagos reménytelenségben sem adta fel önként vállalt hivatását.”.

1956-ban az Intézetben megalakították a Forradalmi Bizottságot és levelet intéztek a közművelődés munkatársaihoz, népi együttesek vezetőhöz. A megtorlás az Intézet szétverése, a vezető Széll Jenő bebörtönzése, munkatársak elbocsátása lett. Mellőzve, reményt vesztve halt meg 1960-ban.

Emlékét tanítóányi őrizték, és életük végéig is folytatták a vele megkezdett munkát. A politikai helyzet enyhülésével megemlékeztek róla irodalmi folyóiratokban (Csoóri Sándor, Jancsó Miklós, Vitányi Iván írásaira utalok), de a magyar közművelődés méltatlanul elfelejtkezett róla.

Szerencsésnek mondhatom korosztályomat és magam, hogy mi az ő tanítóányai vagyunk, és remélem, hogy munkánkkal és a Szövetség megalakulásával hozzájárulunk ahhoz, hogy életműve fennmaradjon és gondolatai továbbra is hassanak.

Végül köszönetet mondok Varga Kamill ferences szerzetesnek a Muharay-életmű dokumentumainak összegyűjtéséért és a Jász Hagyományörző Egyletnek a könyv kiadásáért.

Héra Éva

(Elhangzott 2025. augusztus 7-én Jászberényben, Muharay Elemér emléktáblájának megkoszorúzása alkalmából)

Nemzetközi Népismereti Filmszemle 2025

A Néprajzi Múzeum 2025. augusztus 28–31. között, harmadik alkalommal rendezte meg a Nemzetközi Népismereti Filmszemlét Sztánán, amelyet 2014-ben a Dr. Kós Károly Néprajztudós Alapítvány indított el. Az idei filmszemlére huszonöt film érkezett, ebből négy ifjúsági kategóriában vetélkedett. Felnőtt kategóriában Bartha Máté és Illés Zsófia Szonja *Vadvízország* című és Vargyasi Levente *Szánas locsolás Székelytamásfalván* című filmje nyert, ifjúsági kategóriában Peresztegi Hanna *Kimondott szavak* című alkotása bizonyult a legjobbnak.

Felnőtt kategória

1. díj – Bartha Máté–Illés Zsófia Szonja: *Vadvízország*

A kanyargó Tiszát övező buja, sötétzöld erdősáv egy különleges világot rejt. A dzsungel-szerű, sűrű erdőt zsebkendő méretű földek és gyümölcsösök, kis, cölöpházás horgásztanyák szabdalják. Az árvizektől védő gát innenső oldalát rendszeresen elönti a Tisza, az itt élő és dolgozó emberek ebben mégsem a nehézséget, hanem az életet hozó víz ajándékát látják. Míg a gát túloldalán fekvő településeket csapadékszegény, forró, aszályos időjárás sújtja, itt a természet gazdagságával találkozhatunk. A „Vadvízország” című rövid dokumentumfilm szereplői halászsok, horgászsok, a vízmegtartás szakértői és talán az utolsó ártéri gazdálkodók, akik ebben a különleges tájban kalauzolva minket, a Tiszával való együttélésről mesélnek.

1. díj – Vargyasi Levente: *Szánas locsolás Székelytamásfalván*

„Kovácsnán és az Orbai járás több községében is a szolgálégyenyek elvesznek egy kisebb fajta erdőli szánt, s arra egy nagy vonókötelet kötnék, s e mellé a szolgálak kisebb nyakbavető kötelekkel magukat befog-

ják. Minden legény egy-egy csengőt is akaszt a nyakába. A szánt bebojtozzák (fenyőágakkal), s arra tesznek egy ládát, a tojás és kalács számára, egy korsót pedig a pálinka számára. Egy felül a szánon lévő ládára, s nagyokat rittyegtetve egy ostorral, »csa megide«, »moe«, »csaho« szavakkal hajtja a többi. A leányos házaknál a kaput kinyitva bevonulnak, s itt a rittyegtető, mint a bemenő, a házi leányt megöntözi, a többiek pedig az udvaron cigányzene mellett énekelnek és táncolnak. Ha bort kapnak, azt megisszák, a pálinkát, miután már abból is eleget ittak, a korsóba öntik, a gazdasszonytól vagy házi lánytól kapott kalácsot és tojásokat pedig a ládába téve nagy vígsággal a kapun tovább mennek.” Idézet Balázs Márton 1894–1905 között végzett gyűjtéséből. (Pozsony Ferenc: *Háromszéki ünnepek, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015*)

2. díj – Dénes Zoltán: *Táncház-kezdetek Erdélyben, Kolozsvár*

A filmben, a táncházmozgalom erdélyi indulásáról emlékeznek a kolozsvári alapítók. Megszólal Székely Levente, Papp István „Gázsa” és Könczei Árpád.

3. díj – Kovács László: *A megtisztító korom (Remélés Novajon)*

Mindenki remél, legalábbis az Eger melletti kis faluban, Novajon, farsangfarkán. A telet, a betegséget, a rosszat üzik a megtisztító korommal, minden szembejövőt bekormoznak a legények. Finomságokkal fogadják a vidám, zenés ál-lakodalmas menetet a lányok a kapukban, s estére megsütik a beszédett sok-sok tojást, szalonnát, kolbászt egy nagy közös vacsorára, majd a következők a bál, a „cuharé”... Várják, remélik a tavaszt... Sok-sok fiatalat vonz a jó hangulatú társaság.

Átadták az idei Pécsiné Ács Sarolta-díjakat

A Kalocsa Népművészetért Alapítvány elismerését a Busai házaspár és Borsodi-Tóth Judit vehette át

Busai Zsuzsanna és Busai Norbert
Fotó: Illés Ferenc „Cefo”

BUSAI ZSUZSANNA ÉS BUSAI NORBERT

Mindketten a Népművészet Ifjú Mestere és Örökös Aranygyöngyös és Örökös Aranysarkantyús táncos elismerés birtokosai. Dolgoztak hivatásos táncosként, népművészeti munkatársként, oktatnak, koreográfiát készítenek, zsűriznek, tanulmányt írnak, szervezik a Táncháztalálkozókat, gyűjtőmunkát végeznek. Mintegy két évtizede foglalkoznak a kalocsai szállások táncanyagával. Eljöttek Vén Feri bácsihoz is, hogy személyesen lássák, hallják és rögzíthessék mozdulatait, gondolatait. Megtanulták táncukat, a békéscsabai szőlőtáncfesztiválon a szabadon választott kategóriában elsőként táncoltak kalocsai táncot. Azóta – mindig ügyelve az eredetiségre, hitelességre – művészeti iskolákban, táborokban, tanfolyamokon oktatják is. Ügyelnek rá, hogy a viselet is eredeti és hiteles legyen. Mindezekről meggyőződhattünk tavaly szeptember 1-én itt Kalocsán is, amikor lányukkal együtt táncolták a kalocsai táncrendet. Norbert jelenleg is gyűjtést végez újabb kutatásához: Kalocsán, Drágszállás, Öregcsertőn keresett meg hagyományörzőket. Ő most a Hagyományok Háza Néptánc szakcsoportvezetője, Zsuzsa a Táncház Egyesület munkatársa.

BORSODI-TÓTH JUDIT

Judit a fityulakészítés továbbélőjeként részesült az elismerésben. Élete minden napját átszövi Kalocsa népművészete. Már ötéves korában táncolt a Kalocsai Hagyományörző Együttesben, amelynek jelenleg is tagja családjával, férjével és nyolcéves Adél lányával együtt. Néhány évvel ezelőtt szerette volna megtanulni a hagyományos kalocsai gyöngyös fityula készítését, e ritka és sajnos már-már feledésbe merült mesterség hagyományát. Pandúr Istvánné Marcsa néni, a Népművészet Mestere tanácsait megfogadva fáradhatatlanul gyakorolt. A fityulakészítés finom kézi technikát igénylő mesterség. Munkáiban a precizitás, a hagyományos formák és minták tisztelete tükröződik. Éjszakákön át tervez, varr, hímez, anyagokat, gyöngyöket választ. Tevékenységével hozzájárul a kalocsai népművészet szellemi és tárgyi örökségének fenntartásához.

NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ

NAGYTEREM

2025. NOVEMBER 4. KEDD 19:00
Ady&Léda - Horváth Renátó Production

NOVEMBER 7. PÉNTEK 10:30; 15:00
A legkisebb boszorkány - Budapest Táncszínház

NOVEMBER 8. SZOMBAT, 9. VASÁRNAP 19:00
Tranzit - Győri Balett

NOVEMBER 12. SZERDA, DECEMBER 2. KEDD 19:00
Alvó szegek - Magyar Nemzeti Táncgyűttes

NOVEMBER 14. PÉNTEK, 15. SZOMBAT 19:00
Fekete hattyú - Szegedi Kortárs Balett

NOVEMBER 16. VASÁRNAP 11:00
Csipkerózsika - Magyar Nemzeti Táncgyűttes

NOVEMBER 18-20. SZOMBAT-HÉTFŐ
Budapest Ballet Grand Prix - Magyar Táncművészeti Egyetem

NOVEMBER 21. PÉNTEK 19:00
Transylvania Express - Fitos Dezső Társulat

NOVEMBER 22. SZOMBAT 19:00
Carmen - Pécsi Balett

NOVEMBER 23. VASÁRNAP 19:00
Létezés - Argentín Tangó Táncszínház

NOVEMBER 25. KEDD 19:00
Lutte of Birds - Frenák Társulat

NOVEMBER 28. PÉNTEK 19:00
Partium - Duna Művészegyüttes

NOVEMBER 29. SZOMBAT 19:00
Testbeszéd - Székesfehérvári Balett Színház

NOVEMBER 30. VASÁRNAP 19:00
A Szél kapuja - Artus - Goda Gábor Társulata

DECEMBER 6. SZOMBAT 19:00
CrAzy_Runners / Parad_Is_E - Frenák Társulat

DECEMBER 7. VASÁRNAP 19:00
Caminos - FlamenCorazónArte Táncszínház

DECEMBER 8. HÉTFŐ 19:00
Liliom - Feledi János - Feledi Project

DECEMBER 9. KEDD 19:00
Ramazuri - Duda Éva Társulat

DECEMBER 11. CSÜTÖRTÖK 19:00
Régi tánc, új nemzedék - Magyar Nemzeti Táncgyűttes

DECEMBER 12. PÉNTEK 19:00
DECEMBER 13. SZOMBAT 15:00; 19:00
DECEMBER 14. VASÁRNAP 11:00; 15:00
Karácsonyi álmom - A fény meséje
Paár Julcsi - Fitos Dezső Társulat

DECEMBER 16., 17. 19:00
Éva & Ádám - Győri Balett

DECEMBER 19. PÉNTEK 10:30; 15:00
Hamupipőke - GG Tánc Eger

DECEMBER 20. SZOMBAT 19:00
DECEMBER 21. VASÁRNAP 11:00; 19:00
DECEMBER 22. HÉTFŐ 11:00; 15:00
Diótörő - Szegedi Kortárs Balett

DECEMBER 27. SZOMBAT 19:00
Körforgás - Bozsik Yvette Társulat

DECEMBER 29. HÉTFŐ 11:00; 15:00
Vackor Karácsonya - Inversedance - Fodor Zoltán Társulat

DECEMBER 30. KEDD 11:00; 15:00
Holle anyó - Budapest Táncszínház

KISTEREM

NOVEMBER 4. KEDD 19:30
Titok - PR-Evolution Dance Company

NOVEMBER 6. CSÜTÖRTÖK 19:30
Up - Gangaray Dance Company

NOVEMBER 8. SZOMBAT 19:30
DECEMBER 11. CSÜTÖRTÖK 19:30
Egy gésa emlékiratai - Bozsik Yvette Társulat

NOVEMBER 9. VASÁRNAP 19:30
Nárcisz - Simon István

NOVEMBER 10., 11. HÉTFŐ, KEDD 10:00
DECEMBER 8., 9. HÉTFŐ, KEDD 10:00
Talpak alatt - Duna Táncműhely - Káva Kulturális Műhely -
Nemzeti Táncszínház

NOVEMBER 12. SZERDA 11:00
DECEMBER 15., 16. HÉTFŐ, KEDD 10:30
Tükörben 2 - Nemzeti Táncszínház

NOVEMBER 13. CSÜTÖRTÖK 19:30
Testbe zárt Ima - Horváth Renátó Production

NOVEMBER 14. PÉNTEK 17:00
DECEMBER 17. SZERDA 17:00
Kulisszák mögött - Nemzeti Táncszínház

NOVEMBER 16. VASÁRNAP 19:30
Eötvös Péter: Mese - Kulcsár Noémi Tellabor

NOVEMBER 22. SZOMBAT 19:30
válasz/út - Duna Táncműhely

NOVEMBER 23. VASÁRNAP 19:30
KitchWald - Kovács Gerzson Péter - TranzDanz

NOVEMBER 24. HÉTFŐ 19:30
Ahogy tetszik újratöltve - GG Tánc Eger

NOVEMBER 25. KEDD 10:30; 15:00
DECEMBER 7. VASÁRNAP 11:00
Kócbaba - Közép-Európa Táncszínház
NOVEMBER 27. CSÜTÖRTÖK 10:30; 18:00
Kamaszodók - Fitos Dezső Társulat

Nemzeti
Táncszínház

Jókai Mór és a magyar ételörökség – 4.

Ételek Jókai műveiben

Jókai Mór, a nagy regényíró, mesemondó egész életében kitüntetett szerepe volt az ételeknek. Mindez a műveiben is jól látszik. Sorozatunkban már felvillantottunk néhány ilyen példát. Ezúttal Jókai regényeiből szemezgetünk tovább, olyan részleteket bemutatva, ahol ételekről, sütés-főzésről, étkezésről ír. A korabeli szakácskönyvek és más források alapján az említett ételekhez a receptet is megadjuk. [Az írás az NKFIH K_22 142797 projekt keretében készült.]

Jókai számos művében található olyan hosszas felsorolások, amelyek az általa kedvelt fogásokat tartalmazzák. A *De kár megvénülni!* című regényben: „És aztán, ami a boldog házasságnak a fundamentuma: a konyha! Ebben az én feleségem felülmúlhatatlan. Mindig azt kereste, hogy mik a kedvenc ételeim; azoknak a készítményét maga tanította be a szakácsnénak. Te bizonyosan tudod appreciálni, hogy mi az. Az a rizskása leves lúdaprólékkal, az a bableves disznókörömmel, azok a tüdőstáskás levesek, gulyáslevesek; aztán azok a pörkölt malacok tarhonyával, zöldpaprikával; azok a kolozsvári töltött káposzták, azok a tárkonyos bárányok; azok a spékelt vesepecsenyék, a vadak mindenféle nemei, meg azok a drága dorongos fánk, farsangi fánk, barátfülek; böjtös napokon a ráklevések, halászlék, töltött csigák, írósvajas túrós csuszák!”

Az *Öreg ember nem vén emberben*: „Az a drága jó bableves disznókörömmel, meg a gulyáshús kemény csipedettel, a hajdúkáposzta füstölt oldalassal, kolbásszal, a lencse disznófülével, farkával, meg az a fordított kása báránnyal, a juhtúrós puliszka, aztán a fokhagymával tűzködött bélpescsenye, az excellens malacpörkölt zöldpaprikával, a nyáron sült liba pörköcs öntött salátával; hát még az élethosszító paprikás halászlé s a leírhatlan tepertyűs, kapros túrós csusza!”

A *mi lengyelünk* folytatásaként közölt *Új világban*: „A férfiak számára már meg voltak nevezve a fogások. Bableves disznókörömmel, csipedettel; hajdúkáposzta; malacpörkölt uborkasalátával; túrós-kapros-lepény, gyöngye csöves-kukorica, végül borkorcsolya. De a finomabb ínyek számára csirkebecsináltat kellett készíteni, karfiollal, citromos kókot, töltött galambot és befőttet”. (Jókai Mór, „Új világ”, *Budapesti Napló*, 1902. ápr. 17.)

A *Vén emberek nyarában*: „Azonban az általános jó hangulatot fokozta a következő étkezőfogás: a pompás pörkölt malac, tarhonyával, jó paprikás lében, hozzá apró, finom ecetes uborka. Külön tányéron a ketté vágott malacfej, gyönyörű ropogósra megpirítva.” Az ételek némelyikének receptje megtalálható a kortárs szakácskönyvekben, illetve a népi ételket tartalmazó néprajzi gyűjtésekben. A fenti idézetek mindegyikében szerepel Jókai egyik nagy kedvence, a sűrűre főzött bableves disznókörömmel, mely sajátos elnevezéssel jelenik meg *A köszívű ember fia* egyik jelenetében.

*

Angyalbakancs és görög olvasó – Jókai bablevese

„– Nos, Pál úr, mi ma az ebéd? – kérdi a hazaérkező kapitány [*Baradlay Richárd*], kardját leoldva oldaláról, s fegyvergyűjtemé-

Jókai Mór a dolgozószobájában (Erdélyi Mór felvétele, 1892 – forrás: PIM)

nyébe akasztva, melyet pompás antik fringiók és handsárok egészítének ki. [...]

- Hát, »görög olvasó« – felel Pál úr karakán flegmával.
- Az jó lehet – szolt a kapitány –, s mi főtt bele?
- »Angyalbakancs«.

– Hisz az pompás eledel! Terített rám, Pál úr?
Pál úr végigmeri e szóra tetőtől talpig a kérdezőt.

- Hát ma megint itthon ebédelünk?
- Ha kapunk valamit, Pál úr.

– Meglészen – szol Pál úr, s hozzáfog a terítéshez, ami annyiból áll, hogy az asztalon levő kék virágos, veres abrosz megfordítatik, hogy veres virágos, kék abrosz legyen belőle, azután rá egy fajsztányér lehelyeztetik – melléje tétetvén egy szarvasagancs nyelű ét-szer és egy antik ezüstkánál, miket Pál úr mind megtörülget elébb magában az abrosz szegletében. Kiegészíti egy ócska pezsgős palack, persze friss kútvízzel tele. [...]

Nemsokára visszatért a gőzölgő tállal. A »görög olvasó« paszuly volt, jó vastagon rántva, s a belefőtt »angyalbakancs« nem volt más, mint disznóláb.” (*A köszívű ember fia*)

„Mikor jó napot akarok csinálni magamnak, akkor: bableves disznókörömmel! Áldom az Istent, hogy nem kell orvosságot ennem! Hogy is híják csak? »Codein!« De jó, hogy az idén nem termett” – vallja Jókai egyik írásában. („Solitudo”, *Vasárnapi Újság*, 1897. okt. 10.)

De jó, ha tudjuk (és szerintem a Jókai év miatt ma már mindenki tudja is), hogy a különféle étlapokon és menükben szereplő *Jókai-bableves* nevű ételnek semmi köze nincs Jókaihoz. Ahogy Vinkó József is megállapítja: „Szegény Jókai, rá se ismerne a róla elnevezett bablevesre. *Füstölt malacköröm babbal főzve*, ő ezt szerette. Nem tett abba se zöldséget, se csipetkét, de főként nem csülköt Laborfalvi Róza, lóbab, sűrű rántás, kocsonyássá főtt disznóláb adta az ízt.” (*Magyar Konyha* 2020). A különös elnevezések magyarázatát maga az író adja meg: a jó bableveshez nagy szemű paszuly kell, olyan, mint a görög szerzetesek rózsafüzére, a füstölt disznókörmögöm meg formára olyan, mint az angyalok lábbelije.

Egyébként *Jókai-bableves* ételrecept az 1980-es évek elejéig egyetlen szakácskönyvben sem szerepelt. Első megjelenése a Gundel szakácskönyv sokadik kiadásában található, melyet Gundel Károly fiai átszerkesztettek, és újabb receptekkel – köztük a Jókai-bablevesével is – bővítettek. Vinkó gyanítja, hogy a Jókai-bableves – ebben a formájában – Gundel Ferenc és Gundel Imre találmánya lehet. Tehát a mai Jókai bableves nem más, mint egy (füstölt/nyers) hússal vagy kolbással főtt, leveszöldségekkel, csipetkével gazdagított gulyásleves-féle, ezért nevezik babgulyásnak is. A babgulyás és a csipetkés bableves is ismert volt már az 1800-as évek végén, legalábbis a hírlapok háziasszonyoknak szánt heti étrendjavaslatában már szerepelnek. A Jókai által kedvelt egyszerűbb bableves-típust érdemes a népi ételek között keresnünk. Szigeti Andor a Dunántúl több tájának ételei között is említi az ún. körmös bablevest, mely lényegében megegyezik az író kedvencével. Ezt a levest hagyományosan téli időszakban készítették.

*

FÜSTÖLT MALACKÖRÖM BABBAL FŐZVE (NÉPI RECEPTEK ALAPJÁN)

25 dkg lóbabot (nagy szemű fehér bab) egy másik edényben 2 db füstölt sertéskörmöt (vagy 4 db malackörmöt) hideg vízbe beáztatunk (érdemes ennél nagyobb adagot készíteni, ha nagyobb a család). Másnap egy fazék hideg vízben egy-két babérlevéllel feltesszük főni a babot és a körmöt. Amikor felforr, egészen lassú tűzön főzzük tovább, míg a csontról szinte leesik a hús. Közben megkóstoljuk, és annak megfelelően sózzuk. Amikor már majdnem megfőtt a bab és a köröm, 4 dkg zsírban 2 dkg liszttel zsemleszínű rántást készítünk, beleteszünk egy fej apróra vágott vöröshagymát és egy gerezd fokhagymát, ízlés szerint kevés pirospaprikát (utóbbi akár el is maradhat), egy pohár hideg vízzel csomómentesre keverjük, és a leveshez adjuk, majd készre főzzük. Aki szereti, a végén kevés ecettel savanyíthatja.

Ez az alaprecept, melyet sokféleképpen módosíthatunk: rántás

helyett tejfölös habarással is sűríthető a leves, köröm helyett pedig egész csontos alsócsülök is főhet benne (ilyenkor, illetve ha nem malac, hanem idősebb állat körme kerül a levesbe, a babot csak később adjuk hozzá). Egyéni ízlés kérdése, hogy sűrű vagy hígabb változatot szeretnénk, illetve az is, hogy leveszöldséggel, csipetkével gazdagítjuk-e levesünket. De ez esetben már biztos, hogy nem az eredeti Jókai kedvenc kerül az asztalunkra. Ami mindegyik változatnál nagyon lényeges, hogy az ízek akkor jönnék ki igazán, ha lassan, sokáig fő az étel.

*

A JÓKAI-BABLEVES RECEPTJE A KIBŐVÍTETT GUNDEL SZAKÁCSKÖNYVBŐL

Hozzávalók: 180 g száraz bab vagy 300 g friss, fejtett bab; 1 db füstölt sertéscsülök; 100 g sárgarépa; 80 g petrezselyemgyökér; babérlevél; fokhagyma; 150 g zöldpaprika; 70 g paradicsom; 300 g kolbász; 40 g zsír; 30 g liszt; 30 g vöröshagyma; 5 g fűszerpaprika; petrezselyem zöldje; 1,5 dl tejföl; 30 g liszt; csipetke.

A szárazbabot jól megmossuk és előző este beáztatjuk. Fejtett bab esetén erre nincs szükség. A csülköt kb. 1,5 liter vízben vajpuhára főzzük. Másnap a karikára vágott zöldséget a főzőlé tetején megfagyott s arról villával leszedett zsíron megpirítjuk. Ha barnulni kezd, az áztató lével együtt hozzáöntjük a babot, felöntjük a füstölt ízű lével. Egy babérlevéllel, csipetnyi zúzott fokhagymával, a kis kockára vágott zöldpaprikával és paradicsommal, illetve a csülöklé sótartalmától függően kevés sóval puhára főzzük. Közben a kolbászt megsütjük, kivesszük zsírából és vékony karikára vágjuk. Ha a bab megpuhult, a kolbászszírból és lisztből világos rántást készítünk apróra vágott vöröshagymával, az utolsó pillanatban fűszerpaprikával és petrezselyemzölddel meghintve. Ha a leves a rántással felforr, tejföllel behabarjuk, végül csipetkét főzünk bele, majd hozzáfóraljuk a kolbászkarikákat. Tálalás előtt apró kockára vágjuk a csülökhúst, rámerjük a forró levest. Ecettel, tárkonyecettel tányérján ki-ki utánízésítheti. A savanyú íz ellensúlyozására a végső ízesítéshez igen kevés porcukor is számításba jöhet a szükséges ízharmóniához.

*

Töltött káposzta

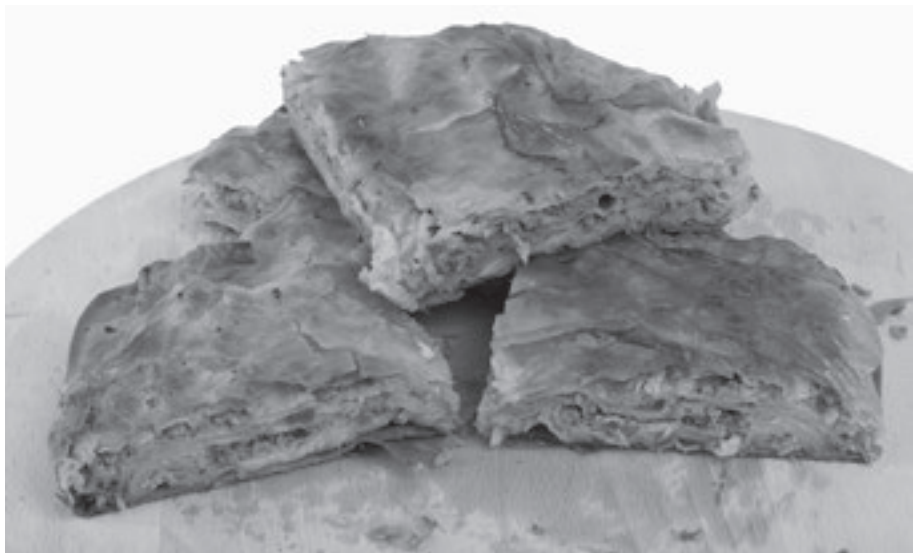
Jókai második feleségének írt, *A konyha* című versében (melyről legközelebb részletesen is szó lesz) szerepel a következő két sor: *Hát a fölségesnek hitt töltött káposzta! / Ki beteg szabónak halálát okozta...* Ez egy Jókai korában közismert anekdotára való utalás, amelyet többek között Mikszáth Kálmán is lejegyzett egyik cikkében: „a pozsonyi doktor nagyon megjárta, midőn látta, hogy a kolozsvári hideglelősök a töltött káposztától gyógyulnak meg, s bejegyzé diariumjába, hogy *a töltött káposzta orvosság a hideglelés ellen*; mert alighogy a pozsonyi patiensse még jobban megbetegedett, a dus tapasztalatot ekként kellett módosítania: *a kolozsvári embernek orvosság, de a pozsonyinak halál*.” Az anekdota szállóigévé vált alakját Jókai több művében is felhasználta. Az *Utazás egy sírdomb körül* című utóleírásban: „Azonban hozzá teszem, a mit a falusi kuruzsló feljegyzett a hideglelés-gyógyító töltött káposztáról: *hogy ez kovácsnak orvosság, szabónak: halál*.” A *Szeretve mind a vérpadig* című regényben Ocskay mondja doktor Wolffiusnak: „Izzadást rendelt, meg érvágást. Az izzadás megvolt nálam, az érvágást meg én tettem meg másom. Probavi et successit. Ezt is beírhatja a receptkönyvébe, hogy *kovácsnak orvosság: szabónak halál*.”

A Gundel-féle Jókai-bableves (forrás: Új Köznevelés, 2025/1-2)

A *Gazdag szegényekben* felcserélődik a töltött káposzta szabóra és kovácsra gyakorolt hatása: „szabónak méreg, kovácsnak orvosság”. 1898-ban egy Hegedüs Sándornak írt magánlevélben Jókai szintén használta a szállóigét, de ezúttal a gulyáshússal kapcsolatban: „Most már rendben van az egészségem. Kikúráltam magamat – gulyáshússal. Most már legalább tudom, hogy kovács vagyok és nem szabó: kovácsnak orvosság, szabónak halál...”. A töltött káposzta már Jókai első regényében a magyar konyha reprezentatív fogásaként szerepel. A *Hétköznapiok* külön is publikált fejezetének, a *Mocsárok vírányának* nyitómondata: „Szép vagy te, óh termőföldre a töltött káposztának – Magyarország!”. Egy kései elbeszélésben, a *Vén emberek nyarában* a töltött káposzta ugyancsak összefügg a nemzet kérdéskörével: „No már a ki a töltött káposztából nem vesz, az nem is igaz magyar!”. Hasonlóképpen a *Bécsi dolgok* című szövegben a hazai ízelet a bableves és a töltött káposzta testesítik meg: „Jajh! Csak már egyszer otthon lehetnék, hogy egy kis jó bablevest ehetném disznókörömmel! Már negyedik vasárnapja, hogy a drágalátos töltött káposzta illatát nem szívhatom.” A *Nincsen ördög (A négylevelű lóhere)* két külön, a magyar konyhát is elítélő szereplője viszont „nem közönséges” bátorsággal meri kinyilvánítani, hogy „a demokrácia meg a töltött káposzta nem egészséges a magyarnak”. Egyébként a káposzta mint Magyarország címere és a töltött káposzta mint nemzetkarakterológiai elem legalább a XVIII. századig visszavezethető gondolat – állapítja meg Fülöp Dorottya, akinek a forrásokban szereplő kötetéből itt többször is idéztünk.

A sok regénybeli ételsor között számos olyan van, amelyben a töltött káposzta is szerepel. A *Felfordult világ* kötet *Egy farsang az Alföldön* című fejezetében a hat megyét végigdorbézoló két ifjút a tisztartóné konyhájában e kép fogadja: „...ősi, egészséges tűzhely, lángoló kemencéjével; pattogó fahasábok a vaskutya lábán, nyáron forgatott malac pirul mosolyogva egyfelől a tűznél, másfelől tojás-habbal kenetetett dorongosfánk; nagy öblös fazekakban irigység-

Rác pite (forrás: zena.blic.rs)

ébresztő töltött káposzta buzog, széles lábasokban valami jó főhet, mert ugyancsak meg van rakva alja is, teteje is menyecskeszemű parázzsal, a nyitott kemence friss kalácsillattal árulja el e nap titkait, a házikisasszony egy kicsit haragos, bizonyosan fánkot süt, és ha beszélnek hozzá, nem kelhet a tészta, egy másik kisasszony pedig éppen kétségbe van esve, mikor olyan szép tengerinyulat készített szitán keresztül nyomott írósvajból, olyan volt a szőre, mint az igazié, szemei is voltak mazsolaszőlőből, aztán valaki a tűzhöz közel tette, s fél fele elolvadt.”. Jókai *A lélekidomár* című műve *A Kolumbusz tojása* fejezetében Sidonia grófnő és mostohafia közötti hivatalosan megkötött egyezséget fényes lakoma követi, „amiből nem hiányzott a híres *kolozsvári töltött káposzta*, levelensült, az aranygaluska, a fokhagymás felsár káposztacikával és zöldpaprikasalátával”.

A *folkMAGazin* „Ételek – hagyományok” rovatában korábban már részletesen foglalkoztunk a káposztával, és a töltött káposzta tájjellegű változataival, ezért ezúttal inkább Jókai korának egyik meghatározó szakácskönyvéből idézem az étel receptjét. Hogy Laborfalvi Róza pontosan miként készítette, és Jókai még milyen változatokat ismert, kóstolt, szeretett, azt már nem tudjuk meg, de a Czifray István *Magyar nemzeti szakácskönyvének* 1888-as (nyolcadik) kiadásában szereplő recept alapján úgy tűnik, az alapelvek azóta sem változtak. És ha már káposzta, álljon itt egy másik, Jókai művekben sokszor emlegetett étel, a hajdúkáposzta receptje is.

*

TÖLTÖTT SAVANYÚ KÁPOSZTA (CZIFRAY 1888 SZERINT)

Apríts össze egy font (56 deka) fiatal disznóhúst s egy darabka szalonnát, tedd mendenczébe, adj hozzá egy marok megmosott rizskását, egy kis sót és tört borsot s két egész tojást, keverd mind ezt jól össze; végy aztán káposztaleveleket, vagdald ki belőlök az ereket s töltsd beléjük a feljebbi-eket, csináld jól össze s tedd finom metélt káposztával fazékba, tedd tűzhöz s hagyd egy pár óráig főni. Csináld azután vékony világossárga rántást, tégy bele egy kevés aprított vöröshagymát, pergeld meg, add hozzá a káposztát is, s hagyd még legalább egy óráig főni; a tálalás előtt fertály órával fél meszely tejfelt adj hozzá; ha az asztal-

Konyha a Millenniumi Kiállítás barakktelepén.
Fotó: Klösz György, 1896 – Fortepan / Budapest Főváros Levéltára

ra adod, czifrázd fel a káposztát a töltöttekkel, s rakj hozzá felszeldelt sódart és pirított szalonna-szeleteket.

*

HAJDÚ-KÁPOSZTA (CZIFRAY 1888 SZERINT)

Vagdalj el nagy darabokra fél font (28 deka) soványos szalonnát, olvaszd el két itczés (másfél liter) lábasban, rakd tele savanyú káposztával, levet ne önts reá, fedd be, fojtsd parázson s keverd fel gyakran. Disznó-oldallal és kolbászszal is igen jó.

*

A rác pite

Jókai *De kár megvénülni!* című 1896-os regényének ötödik fejezete *A rác pite* címet viseli. A történet szerint Iringó, miután megtanult rác pitét sütni, már férjhez mehetett, lévén a jó rác pite elkészítésének képessége a jó háziasszony ismérve: „Amely asszony a rác pitét meg nem tudja csinálni úgy, ahogy kell, azt az ura megveti és – megveri.”. Az ötödik fejezet részletesen bemutatja a rác pite készítésének módját: „Tehát a rác pite készítéséhez különös talentum, beható stúdium és szerencsés kéz kívántatik. Hogyan kell a gyúrt tésztát fátolvékonyosságra elnyújtani; akkor nem úgy, mint a rétest, azon nyersen behinteni, összegöngyölni, hanem előbb félig megszikkasztani, azután mindenféle heterogén húsneműeket apróra összevagdalni, kemény tojássárgáját, meg nem tudom én még mi mindent közé keverni; az egyik tésztaalapot ezzel behinteni, tollhegyével zsírt vagy talán tejfelt (tudja kő!) ráfecskendezni; a másik vékony tésztaanyagot ráborítani; az elébbi manővert megismételni, míg véges-végül az összerakott lapokból egy brosúr lesz; képzelj csak! egy brosúr, mely megehető; még szép kötése is van, azzal együtt megehető; nincs benne semmi sületlenség; együtt a realizmus az idealizmussal. – Ez a rác pite. (...)”

Tehát egy szép napon egy tál szépen fölvgott rác pitét hozott föl az asztalra a gazdasszony, dicsőségtől ragyogó orcával hirdetve: ezt maga csinálta a leányom!

A kalugyer azt mondta rá, hogy fölséges! Megevett belőle tíz darabot.”.

A leírás alapján semmi kétség, hogy a Balkán-szerte oly népszerű és sokféle változatban készített, a mi rétesünkkel rokon *gibanicáról* (máshol *banica*, *burek*) lehet szó. Maga az elnevezés a szerb-horvát *gibati*/*zudamu* ige származéka, aminek jelentése: *hajtogatni*. A *gibanica* hagyományosan házi készítésű rétestésztából áll amelyet tehéntejből készült, sós, morzsálékos sajttal rétegeznek. A sajt mellett a töltelék tojást, tejet, kajmakot (sós, érlelt krémes tejszín), disznózsírt, sót és vizet is tartalmaz. A töltelékbe kerülhet spenót, hús, csa-

FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

Jókai Mór versei Nagy Bellához. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérőtanulmányt írta Fülöp Dorottya. Budapest: reciti 2025. www.reciti.hu/2025/8823

Jókai Összes Művei

www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Jokai-jokai-mor-osszes-muvei-1

Vinkó József írásai és rádióműsora (Szellem a fazékból)

Czifray István: *Magyar nemzeti szakácskönyv 1888* (nyolcadik kiadás) mek.oszk.hu/14300/14303/pdf/14303_1.pdf

Gundel Károly: *Kis magyar szakácskönyv*. Átdolgozták fiai, Gundel Ferenc és Gundel Imre, Budapest: Corvina, 2007.

Savanyú káposztás karácsonyi töltött káposzta (forrás: streetkitchen.hu)

lán, burgonya és hagyma is. A receptek az édestől a sósig, az egyszerűtől az ünnepi és bonyolult, többretegű süteményekig terjedhetnek. A megformálás is sokféle lehet: szögletes vagy kerek tepsiben sült, a szélső rétegek közé összegyúrt réteslapok kerülhetnek, réteszerűen is feltekerhetik, melyet csigavonalban helyeznek a kör alakú sütőformába.

Visszatérve Jókai rác pitéjéhez, ez valószínűleg szögletes tepsibe rétegezett, keménytojással dústott húsos töltelékű változat lehetett.

*

RÁC PITE (HÚSOS GIBANICA)

Előbb elkészítjük a tölteléket. Két fej apróra vágott vöröshagymát olajon vagy zsíron megdinsztelünk, majd hozzáadunk 400 g vgyes darált húst (sertés-marha). Sóval, borssal ízesítjük, hozzáadunk 1/2 teáskanál szódadikarbónát, majd lassú tűzön körülbelül húsz percig pároljuk.

A tészta rétegekhez vehetünk kész réteslapokat vagy magunk is nyújthatunk rétestésztát. Ez utóbbi esetben a tésztaalapokat meg kell szikkasztani felhasználás előtt.

Rétegezés: A tepsit jól kikenjük olajjal vagy zsírral, és kibéleljük három réteg tésztával (közéjük csepegtethetünk kevés olajat, vagy olvasztott zsírt), majd a harmadikra is kevés zsiradékot csöpögtetünk, és elszórva töltelékkel potyogtatunk. A töltelékkel előre osszuk el a tésztaalapok mennyisége szerint. Megint három tésztaalap, majd töltelék jön, s ezt a folyamatot addig ismételjük, amíg az összes anyagot el nem használtuk. A pitét három tésztaalappal fejezzük be, majd így nyersen kockákra vágjuk. Ezután 4 tojást, 200 ml joghurtot, 200 ml tejfölt, 50 ml olajat, 1/2 teáskanál sóval jól kikeverünk, és egyenletesen elosztva a réteges tésztaalkra öntjük az egésztest, úgy, hogy minden vágásba jusson belőle. Tíz percig hagyjuk így állni, majd 200 fokra előmelegített sütőben (a szerencsések kemencében) negyvenöt percig sütjük.

Juhász Katalin

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 3 Interview with folk dancer, choreographer Farkas Zoltán 'Batyú' – who graduated fifty years ago with the first class of professionally trained folk dancers from the Hungarian State Academy of Ballet. Batyú is from Nagykanizsa in southwestern Hungary. He auditioned in Budapest and won a place in the first class for professional folk dancers. "Our dance masters were Timár Sándor and Györgyfalvai Katalin. Timár taught the authentic dance material. [Timár] would travel on the weekends to do folk dance documentation in the countryside – in Szatmár County or Transylvania. The following week he'd teach us the material he'd just seen in the field. Then he'd take the students who caught on the best – on his next collection trip. It was a great experience... We were lucky NOT to learn from films (the technology wasn't available then)..." Batyú tells about dancing in the State Folk Dance Ensemble, then starting the Kodály Chamber Dance Ensemble with Zsuráfszky. Batyú and his wife Tóth Ildikó 'Fecske' have travelled Hungary and the world teaching, choreographing and also performing with Muzsikás Ensemble. Today Batyú teaches dance at least five institutions in Budapest including the Liszt Academy of Music and children's táncház-es at the Palace of the Arts. He also plays hit cello with jazz folk music improvisation projects. Interview by Grozdits Károly.

Page 8 Sebő Ferenc's column: Special guests at the Kassák Club. Thoughts about Vitányi Iván – without whom there wouldn't have been a táncház movement. Vitányi Iván 1925–2021 was a Hungarian sociologist, essayist, dance historian, philosopher of art and politician. He was a member of the National Assembly of Hungary from 1990 to 2014. The Kassák Community Center in Budapest's 14th district was the venue for one of the famous dance houses in the early days of the táncház movement. The Sebő Ensemble played there for dancing – but they also invited a steady stream of special guests. Here Sebő pays tribute to Vitányi Iván and the support he gave the dance house movement – particularly in the early days. At the beginning, the dance house movement was often obliged to defend itself as a viable, worthy initiative. Vitányi was an ally – he "advocated for the movement on both professional and political grounds... Without Vitányi's support there couldn't have been a dance house." Vitányi said, "Folk music is not locked into the framework of peasant life, it doesn't have to die out with peasant culture. Language, music, and dance (the holy trinity of communication) live on throughout the periods of time..." By Sebő Ferenc.

Page 15 Folk dance researcher Martin György's last Transylvanian field work. In the fall of 1983 Martin gathered a group of dance

researchers from Hungary and Transylvania to document and film the **folk dance and music of the Transylvanian village of Györgyfalva/Gheorghieni, Romania.** The expedition was organized mainly by Martin (1932–1983) and Györgyfalva resident and traditional dancer, Jaskó István 'Pitti bácsi' (1929–2013). Traditional musicians played music and some forty people from the village danced the local dances. Filming and documentation went from 11 am until 5 pm – they danced in Pitti bácsi's courtyard. Afterwards, the documentation was taken to the folk dance archives of the Institute of Musicology in Budapest. 1983 was during the strict Ceaușescu regime when everything Hungarian was forbidden and conditions were difficult. Afterwards, Pitti bácsi was harassed by the secret police. Within a few weeks Martin died – in November 1983 at the age of 51. This writing includes accounts from Simoncsics János, Lőrincz Beáta, and Jaskó István.

Page 18 The Székely people of Szék. This article gives some history on why there are Székely people in the town of Szék/Sic in Transylvania. It started on Saint Bartholomew's Day in 1717 when the Tartars invaded and destroyed the town of Szék – only about 100 residents lived through the attack. In the same period, 1716–1717, there was a terrible drought further east in Székelyföld – people there were suffering and starving. Some of them left their homes and resettled in Szék (which is not in Székelyföld) – where people were needed. The Székely newcomers had a difficult time being accepted by the few remaining Szék people. There was a problem with religion – the Szék people were Protestants and the Székely people were Catholic. Their clothing differed – a main issue became the white pants worn by Székely men. Over the centuries that followed, the 'newcomers' from Székelyföld gradually assimilated into Szék culture. By Szász Rozália. Széki Soós János' column.

Page 27 My memories of our Bimbó út flat – by Vargyas Lajos's son. Vargyas Gábor's speech at the unveiling of the plaque at the Vargyas family home at Bimbó út 4. in Budapest. Vargyas Gábor grew up here. He relates personal memories of his father and family life and important visitors. He briefly describes the interesting circumstances of how his family ended up living in that location. The extended family lived there for 37 years – from 1945 til 1982. His parents's room functioned as living room, their vast library, study and bedroom. Amongst many guests that visited them at Bimbó út 4. were: Andrásfalvy Bertalan, Martin György, Kallós Zoltán, Csoóri Sándor, Kovács Sándor, Donáth Ferenc. By ethnographer, cultural anthropologist Vargyas Gábor

Page 33 Traditional dancer Fodor 'Selyem' János (Visa 1932–2025). After visiting the

village of Visa/Vișea in Transylvania's Mezőség region for over 25 years, for the last four years dancer Szappanos Tamás has been living there. Tamás encourages a group of local young folks to keep dancing their local traditional dances, while taking advantage of every possibility to talk with the older folks about their dances. Fodor 'Selyem' János is/was known both locally and by folk dance researchers from Hungary as an exceptional traditional dancer. His dancing has been documented and can be found in Budapest's folk dance archives, Fodor held the title of "Master of Folk Arts". He and his wife danced beautifully together. Tamás writes: "In Visa in the old days no one taught the young people to dance. At traditional dance events, the kids would watch the dancing so they could 'steal' figures and style, then they'd practice somewhere when no one was watching." Tamás found out early on that what works in Budapest for dancing Mezőség, doesn't work in Visa. From Selyem János he learned about "the inner working structure of the Visa dances, how to step in the slow section of the dance, how the dance is built up and the dance motifs (dance figures) are 'stitched together' in the csárdás..." – and so much more. Szappanos feels fortunate to have had the opportunity to watch, learn from and talk with Fodor János – and other traditional dancers in Visa. "Thank you for everything Master! Rest in Peace!" By Szappanos Tamás.

Sue Foy

(More English summaries of the articles can be found at www.folkmagazin.hu)

folkMAGAZIN

2025/5, XXXII. évfolyam, 5. szám

Megjelenik évente 6+1 alkalommal

Kiadja a Táncház Alapítvány

Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán

Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János

Felélős szerkesztő: Grozdits Károly

Tervező-szerkesztő: Berán István

Munkatársak:

Bede Judit, Busai Zsuzsanna, Gósi Anett,

Juhász Katalin, Kóka Rozália,

Széki Soós János

Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.

Levélcím: 1253 Budapest, Pf. 71

Tel./fax: (36.1) 214-3521

folkmagazin@tanchaz.hu

www.folkmagazin.hu

Porszinter Nyomda

Tel.: 1/388-7632

ISSN - 1218 - 912X

Bankszámla-szám: 11701004-20171625

Külföldről: OTP I. ker. fiók, 1013 Budapest,

Alagút u. 3. Hungary; Táncház Alapítvány

IBAN: HU28 BIC(SWIFT) KÓD: OTPVHUHB

11701004 20171625 00000000

Támogatónk:

NKA Népművészet Kollégiuma

Gönyey Sándor: Legénykék
Lövete (Székelyföld, Udvarhely vm., 1940)
Néprajzi Múzeum F 87179

FOLKMAGAZIN
TÁNC HÁZ ALAPÍTVÁNY 1994

KALENDÁRIUM 2026

FOLKMAGAZIN

*LEPJE MEG SZERETTEIT KARÁCSONYRA
2026-OS EGYEDI FALINAPTÁRUNKKAL!*

KIADVÁNYUNK 30X30 CM-ES, 14 OLDALAS, SZÍNES, TETEJÉN SPIRÁLOZOTT ÉS
AKASZTÓVAL ELLÁTOTT KIVITELBEN KÉSZÜL, LEGNÉPSZERŰBB CIKKEINK RÉSZLETEIVEL.

ÁRA: 4.500 FT / DB + POSTAKÖLTSÉG

MEGRENDELHETŐ A FOLKMAGAZIN@TANCHAZ.HU E-MAIL CÍMEN 2025. DECEMBER 10-IG.

20255

FOLKMAGAZIN

Nemzeti
Kulturális
Alap